

TÜRKİYE’NİN DERADİKALİZASYON FAALİYETLERİNDE DİYANET
İŞLERİ BAŞKANLIĞI’NIN ROLÜ: CEZAEVİ VAİZİ ÖRNEĞİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

GİZEM GÖNAY AKBAŞ

GÜVENLİK ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMMUZ 2020

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar SAYAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda bir Güvenlik Çalışmaları Yüksek Lisans tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Haldun YALÇINKAYA

(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Tez Jürisi Üyeleri

Doç. Dr. Hakan Övünç ONGUR

(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Doç. Dr. Burak TANGÖR

(Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Gizem GÖNAY AKBAŞ

ÖZ

TÜRKİYE’NİN DERADİKALİZASYON FAALİYETLERİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI’NIN ROLÜ: CEZAEVİ VAİZİ ÖRNEĞİ

GÖNAY AKBAŞ, Gizem

Yüksek Lisans, Güvenlik Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haldun YALÇINKAYA

Bu tez, dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelede Diyanet İşleri Başkanlığı’nın rolünü tartışmaktadır. Buna binaen, kurumun radikalleşmeyi önleme, radikalleşme ile mücadele ve deradikalizasyon konularındaki rolüne ve bu konuda gerçekleştirdiği faaliyetlere odaklanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar eden terör örgütleri ile mücadele ve aşırıcılık eylemlerinde bulunan insanların deradikalizasyonunda önemli bir aktör olduğu tezin hipotezidir. Bu bağlamda, kurum tarafından cezaevine atanan cezaevi vaizlerinin kişilerin deradikalizasyonu konusundaki rolünün ne olduğunu sormaktadır. Türkiye’nin çeşitli hapishanelerinde görevli olarak çalışan sekiz resmi vaiz ile yapılan yarı yapılandırılmış mülâkatlar sonucunda ampirik veri toplanarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar eden terör örgütleri ile mücadelesi ve bu örgüt üyelerinin deradikalizasyonundaki rolünün anlaşılması hedeflenmiştir. Seçilen cezaevi vaizleri FETÖ ya da DEAŞ gibi dini istismar eden terör örgütü üyeleri ile yakın ilişki içerisinde. Bununla beraber, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bahsedilen terör örgütleri ile mücadelesi bağlamında gerçekleştirdiği faaliyetler ve yayınlar da incelenmiştir. Elde edilen veriler, terörist uygulamaların örgüt üyeleri gözündeki meşruiyetlerini ortadan kaldırmak ve terör gruplarının teorik ve ideolojik gerekçelerini reddetmek için dini rehabilitasyonun gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelede ve bu örgütlerin üyelerine yönelik deradikalizasyon faaliyetleri noktasında mevcut çalışmalarının oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Cezaevine atanan vaizlerin dini istismar eden kişilerle olan temasının oldukça önemli ve

geliştirilmesi gereken bir nokta olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir mekanizmanın daha sistematik bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevine vaiz atama uygulamasının Daniel Koehler'in D tipi deradikalizasyon programının bir örneği olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşme ile mücadele, Deradikalizasyon, Diyanet İşleri Başkanlığı, Cezaevleri, Cezaevi Vaizi

ABSTRACT

THE ROLE OF THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS ON DERADICALIZATION ACTIVITIES OF TURKEY: THE CASE OF PRISON PREACHERS

GÖNAY AKBAŞ, Gizem

Master of Arts, Security Studies

Supervisor: Prof. Haldun YALÇINKAYA

This master's thesis discusses the role of the Presidency of Religious Affairs in countering terrorist organizations that exploit religion and violent extremism. In that sense, it focuses on the role of the institution in preventing, countering radicalization, and deradicalization and its activities in this regard. It is argued that the Presidency of Religious Affairs in Turkey is a considerably important actor in countering terrorist organizations that exploit religion as well as in deradicalizing people who had attended to such organizations or involved in such activities. In this context, it asks the question of what is the role of prison preachers appointed by the institution to prisons in the deradicalization of individuals. Therefore, empirical data from eight official preachers that work in various prisons in Turkey have been instrumentalized through semi-structured in-depth interviews in order to understand the role of the Presidency in countering religion-exploiting terrorist organizations and in deradicalizing members of such organizations. The selected prison preachers are in close connection with convicted members of religion-exploiting terrorist organizations, including FETO and DAESH. In addition, the activities and publications carried out by the Presidency of Religious Affairs in the context of the fight against the mentioned terrorist organizations are examined. The data obtained emphasize that religious rehabilitation is necessary to eliminate the legitimacy of terrorist practices for organization members and to reject their theoretical and ideological justifications. It is revealed that the current studies of the Presidency of Religious Affairs in countering terrorist organizations that exploit religion and violent extremism, and deradicalization activities for the members of these organizations are crucial. It is understood that the

contact of prison preachers appointed to prisons with people who are detained or convicted because of their membership to a terrorist organization exploiting religion is considerably important. Such a mechanism needs to be implemented in a more systematic way. Lastly, it is seen that the practice of assigning a preacher to the prison of the Presidency of Religious Affairs is an example of Daniel Koehler's D-type deradicalization program.

Key Words: Counter-Radicalization, Deradicalization, Presidency of Religious Affairs, Prisons, Prison Preacher

TEŞEKKÜR SAYFASI

Yüksek lisansa başlamadan önce bitirme sürecinin çok stresli geçeceğine yönelik bir öngörüm yoktu. Ancak bu stresli süreci hocamın ve yakınlarımla desteği ile atlatabiliyorum. Geriye dönüp baktığım zaman gerçekten iyi bir iş çıkarmış olmanın verdiği his ile bu stresli zamanların aslında birçok şey kattığını şimdiden görebiliyorum. Bu süreçte yanımda olan ve bu süreçlerime vakıf olan herkese çok teşekkür ediyorum. Özellikle belli başlı kişileri anmadan geçmek istemiyorum.

Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan bilgi toplama sürecinde bana çok büyük yardımları olan ve deradikalizasyon noktasında değerli çalışmalarlarıyla bana bakış açısı sunan Mehmet Ceviz'e, çalışmamı oldukça destekleyen ve ihtiyacım olan her bilgiyi sağlama noktasında oldukça destekleyici olan Diyanet İşleri Başkanlığı Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanı Bayram Demirtaş'a çok teşekkür ederim. Onların destekleri olmadan bu tezi oluşturamazdım.

Bu süreçte neredeyse 7/24 konuştuğum, tüm yakınlarıma, streslerime şahit olan, bana yol gösteren, tavsiyeler veren, her şekilde yanımda olan ve olacağını bildiğim dostum Elif Merve Dumankaya'ya çok teşekkür ederim. Tez konusu bulma, bulduğum konuları netleştirme aşamasında sürekli sorduğum soruları sıkılmadan, usanmadan yanıtlayan ve desteğini hep veren arkadaşım Fatma Yol'a teşekkür ediyorum. Ayrıca yazdığım bu uzun tezi hiç sıkılmadan, kelime kelime okuyan, yanlışlarımı bana gösteren ve tavsiyeler veren çalışma arkadaşım Işıl Boran'a çok teşekkür ederim.

3 sene boyunca hem yüksek lisans öğrencisi olarak dersini aldığım hem de tez öğrencisi olduğum Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya'ya bana yönelik sabrı, korona günlerine rağmen iletişimi daha da sıkılaştırıp benimle birlikte yoğun çalışması ve destekleyici yönlendirmeleri için çok teşekkür ederim. Ayrıca tezime değerli görüşleri ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Hakan Övünç Ongur ve Doç. Dr. Burak Tangör'e teşekkür ederim.

Son olarak sayfa kısıtlamasından dolayı uzun olarak bahsedemediğim, uzak mesafelere rağmen her daim yanımda olan arkadaşlarıma, hayatımın her aşamasında maddi manevi her zaman beni destekleyen aileme, iş-ev-tez üçgenindeki koşuşturmalarında bana eşlik eden ve yardımcı olan eşim Ali İhsan Akbaş'a çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR SAYFASI	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
BÖLÜM II.....	8
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AKADEMİK YAZIN.....	8
2.1. Kavramsal Çerçeve	12
2.1.a. Radikalleşme	12
2.1.b. Şiddete Varan Aşırıçılık ile Mücadele (Countering Violent Extremism).....	14
2.1.c. Şiddete Varan Aşırıçılığı Önleme (Preventing Violent Extremism)	18
2.1.d. Deradikalizasyon.....	20
2.2. Akademik Yazın	24
2.3. Dünya'dan Örnek Çalışmalar	44
2.3.a. Suudi Arabistan	45
2.3.b. Bangladeş	47
2.3.c. Cezayir.....	49
2.3.d. Fas	52
2.3.e. Malezya	53
BÖLÜM III	56
METODOLOJİ	56
BÖLÜM IV	65
TÜRKİYE'NİN DİNİ İSTİSMAR EDEN TERÖR ÖRGÜTLERİYLE MÜCADELESİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN ROLÜ.....	65
4.1. Türkiye'nin Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadelesi	65
4.1.a. DEAŞ ile Mücadele.....	69
4.1.b. FETÖ ile Mücadele	73

4.2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Günümüze Kadar Tarihsel Süreci	77
4.3. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dini İstismar Eden Terör Örgütlerine Yaklaşımı	83
4.4. Daniel Koehler'in Modeli ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması	96
4.4.a. Daniel Koehler'in Modeli.....	96
4.4.b. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması.....	98
4.5. Cezaevlerindeki Durum	102
4.6. Ulusal ve Uluslararası Belgelerde Din Hizmetleri.....	104
4.7. Cezaevi Vaizlerine Yönelik Faaliyetler	106
4.8. Araştırmanın Bulguları	108
4.8.a. Diyanet'in Şiddete Varan Aşırıcılığı ve Radikalleşmeyi Önlemek Konusunda Üstlendiği Görevler.....	109
4.8.b. Cezaevi Vaizlerinin Perspektifinden Radikalleşmenin Nedenleri	110
4.8.c. Cezaevi Vaizlerine göre Dinin Bireyselleşmesi	112
4.8.ç. Cezaevi Vaizlerinin Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Hükümlü Olan Kişilere yönelik Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Bilinçlendirilmeleri	114
4.8.d. Cezaevi Vaizlerinin Değerlendirmelerine göre Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Dini Bilgileri	116
4.8.e. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevi Vaizlerine yönelik Tutumları	118
4.8.f. Cezaevi Vaizleri Tarafından Radikalleşmeden Geriye Döndürme Konusunda Daha İyi Bir Program Oluşturulmasına yönelik Tavsiyeler	120
4.8.g. Cezaevi Vaizlerinin Perspektifinden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulamasının Avantajları ve Dezavantajları	122
4.8.h. Cezaevi Vaizleri Tarafından Verilen Dini Bilgilerin İçerikleri ve Bu Bilgilerin Kaynakları	124
4.8.ı. Cezaevlerinde Mahkûmların Kendi İnançlarına ve Mezheplerine göre Kaynaklar Bulundurmaya İzin Verilip Verilmemesi	125
4.8.i. Cezaevinden Sonraki Süreçte Mahkûmların Toplumla Tekrar Entegre Olmalarını Sağlamak Amacıyla Yürütülen ve Yürütülmesi Gereken Çalışmalar	127

4.8.j. Cezaevinde Terör Örgütünden Dolayı Bulunan Hükümlülere yönelik Düzenlenebilecek Faaliyetler ve Bu Konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Üstlenebileceği Görevler	129
4.8.k. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevi Vaizleriyle Görüşmeyi Kabul Edip Etmeme Durumları ve Bu Duruma Cezaevi Vaizlerinin Bakışı	131
4.8.l. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevinden Ayrıldıktan Sonra Cezaevi Vaiziyle Görüşmeye Devam Edip Etmeme Durumları.....	133
4.8.m. Cezaevi Vaizlerinin Cezaevi Uygulamasının Geliştirilmesi için Verdikleri Tavsiyeler.....	134
4.9. Analiz.....	135
4.9.a. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetler	135
4.9.b. Daniel Koehler'in Modeli Çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması.....	139
4.9.c. Cezaevi Vaizleriyle Gerçekleştirilen Mülâkatların Değerlendirilmesi	141
BÖLÜM V	150
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	155
Türkiye'nin Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadelesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü: Cezaevlerinde Bulunan Hükümlülere/Tutuklulara Yönelik Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (EK-1).....	167

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Türkiye’de Terörizm Türleri ve Terörist Örgütler	66
Tablo 4.2. Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri Katılımcı Sayıları (Nisan-Mayıs Ayları)	88
Tablo 4.3. Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerlerinin Gerçekleştirildiği Tarihler ve İller	89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Deradikalizasyon ve Kişinin Terör Örgütünden İlişğini Kesme Programlarının Türleri.....	36
Şekil 4.1. Terörün Etkisi	68
Şekil 4.2. Bölgelere göre DEAŞ'a Katılım Sayıları	69
Şekil 4.3. DEAŞ'a Katılanların Vatandaşlıkları (En Fazla Sayıda, İlk Altı Ülke).....	70
Şekil 4.4. Hükümlü ve Tutuklu Sayısı	102
Şekil 4.5. Deradikalizasyon ve Kişinin Terör Örgütünden İlişğini Kesme Programlarının Türleri.....	139

KISALTMALAR LİSTESİ

AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
CİK	: Ceza İnfaz Kurumu
DEAŞ	: Devlet'ül Irak ve's Şam
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
ULAKBİM	: Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi
YTS	: Yabancı Terörist Savaşçı

BÖLÜM I

GİRİŞ

Türkiye’de dini duyguların terör örgütleri tarafından istismar edilme tehlikesi son yıllarda artış göstermiştir. Bunun nedenleri arasında DEAŞ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin eylem alanlarına yakınlığı, özellikle Batı ülkelerinden bu örgüte katılmak isteyen insanlar için Türkiye’nin bir geçiş ülkesi haline gelmesi ve nüfusun çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı farklı gruplar tarafından sömürülme riski yer almaktadır. Bu örgütlere yönelik yapılan askeri operasyonların yanı sıra, Türkiye’nin, kendi sınırları içerisinde radikalleşme eğilimi gösteren, örgüte katıldıktan sonra geri dönen ya da örgütsel faaliyetlerde bulunmak için gelen ancak geçiş konusunda başarılı olamayan bireyler için deradikalizasyon (deradicalization) ya da bir başka deyişle radikallikten kurtarma faaliyetlerini uygulaması önemlidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924’te “Diyanet İşleri Reisliği” adı altında kurulmuştur. Kurumun görevi, “kuruluş kanunu olan 429 sayılı Kanun’da ‘İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek’ şeklinde ifade edilmiştir” (Diyanet İşleri Başkanlığı 2013). 2018 yılında anayasada yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildikten sonra “09/07/2018 tarihli Resmî Gazete’de (3. Mükerrer) yayımlanan 703 sayılı KHK ile Başkanlık, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır” (Diyanet İşleri Başkanlığı 2013). Özellikle 2016 yılında FETÖ’nün darbe girişiminden sonra kurum, dini istismar eden örgütlere yönelik ilgisini artırmış ve buna yönelik çalışmalar yürütmeye başlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı doğrudan devlete bağlı bir kurum olması nedeniyle, devletin bu örgütlerle ve din istismarı ile mücadelesinde daha yumuşak yaklaşımlar uygulamasında önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Hem devlet bütçesinden yararlanması hem de verilecek din eğitiminin içeriğini belirlemesi açısından kritik fırsatlara sahiptir. Ancak ülke içerisinde yer alan tüm dini oluşumların, cemaatlerin ve tarikatların denetimlerine sahip değildir. Yine de Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın geniş bir kitleye hitap edebilme potansiyeli açısından Türkiye'nin terörle ve radikalleşmeyle mücadelesi kapsamında bireylere yönelik faaliyetleri ciddi önem taşımaktadır.

1950 yılında Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında gerçekleştirilen iş birliği ile birlikte cezaevlerine ahlaki konulara yönelik konferanslar verilmesi ve bu faaliyetin Diyanet tarafından atanacak bir personel tarafından gerçekleştirilmesi talep edilmiştir. Cezaevlerine vaizlerin atanması ile birlikte düzenlenmesi planlanan faaliyetlerin hükümlülerin/tutukluların motivasyonlarının yükseltilmesi, bu kişilerin rehabilite edilmesi, tekrar suça karışmalarının önüne geçilmesi ve bu sayede bu kişilerin topluma yeniden kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca özellikle 2016'da FETÖ'nün darbe girişiminden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle dini istismar eden terör örgütlerine yönelik farkındalığını arttırmayı hedeflemiş, konuya yönelik yaptığı yayınları artırmış ve kendi personeline bu terör örgütlerine yönelik eğitimler vermeye başlamıştır.

Bu çalışma, Türkiye'nin dini istismar eden terör örgütlerine katılan bireylerin deradikalizasyonu konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özellikle cezaevlerine yönelik olarak yürüttüğü faaliyetleri araştırmakta ve tartışmaktadır. Deradikalizasyon konusu işlenirken International Peace Institute tarafından yapılan "bir kişinin, gönüllü ya da gönüllü olmayarak, aşırı düşüncelerden uzaklaşması" şeklindeki tanım temel

alınmıştır. Deradikalizasyon kavramı çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütlerini nasıl ele aldığı irdelenmiş ve bu terör örgütlerine katılımlarından dolayı tutuklu olan mahkûmlara yönelik yaklaşımlarında cezaevi vaizlerinin rolü incelenmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye'de dini istismar eden terör örgütlerinin faaliyetlerinin artması ile birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem radikalleşmeye karşı koyma konusundaki faaliyetleri hem de cezaevinde mahkûmlara yönelik olarak vaizleri aracılığıyla gerçekleştirdiği öne sürülen deradikalizasyon çalışmaları araştırılmıştır. Bu çalışmalar Daniel Koehler'in yedi tipte incelediği deradikalizasyon programları bağlamında incelenmiştir.

Tüm bu çalışmalar kapsamında aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır:

1. Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele kapsamında dini olarak hangi faaliyetleri yürütmektedir?
2. Bu faaliyetler kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı ne tarz görevler üstlenmelidir?
3. Diyanet İşleri Başkanlığı radikalleşmeyi önleme konusunda ne tarz söylemlerde ve faaliyetlerde bulunmaktadır?
4. Diyanet İşleri Başkanlığı dini istismar eden terör örgütlerinin ortaya çıkışıyla birlikte ne gibi faaliyetler yürütmektedir?
5. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizleri aracılığıyla dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü kişilere yönelik yürüttüğü faaliyetler, Daniel Koehler'in sunduğu D Tipi deradikalizasyon programlarına bir örnek olarak gösterilebilir mi?
6. Özellikle hapishanelerde verilen din eğitimi ve vaizlerin atanması, dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı hüküm giymiş kişilerde nasıl etkiler

uyandırmaktadır? Bu durum deradikalizasyon konusunda başarılı bir faaliyet midir?

Bu tez, dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelede Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolünü tartışmaktadır. Buna binaen, kurumun radikalleşmeyi önleme, radikalleşme ile mücadele ve deradikalizasyon konularındaki rolüne ve bu konuda gerçekleştirdiği faaliyetlere odaklanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütleri ile mücadele ve aşırıcılık eylemlerinde bulunan insanları radikallikten arındırma noktalarında önemli bir aktör olduğu tezin hipotezidir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından cezaevine atanan cezaevi vaizlerinin kişilerin deradikalizasyonu konusundaki rolünün ne olduğunu sormaktadır.

Bu çalışma kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'nin farklı illerine atadığı ve dini istismar eden terör örgütlerinden (Hizbullah, DEAŞ, FETÖ gibi) dolayı hükümlü/tutuklu bulunan kişiler ile iletişim halinde olan sekiz cezaevi vaiziyle mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan mülâkatlar çerçevesinde özellikle bu kişilere yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerin bu kişilerin deradikalizasyonu sürecine etkisi olup olmadığı incelenmiş ve vaizlere yönelik olan yaklaşımları sorulmuştur. Bunlara ek olarak sorular çerçevesinde, vaizlere hem hapisane özelinde hem de Türkiye özelinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konudaki faaliyetleri, bunlara ek olarak yapması gereken faaliyetler sorulmuş ve kurumun etkinliğinin artırılması açısından görüşleri alınmıştır.

Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen basılı ve görsel yayınlar incelenmiş ve kurumun toplumu dini istismar eden terör örgütlerine yönelik olarak bilinçlendirme şekli analiz edilmiştir. Bu yayınlarda işlenen konuların, hapisanelerde vaizlerin tutuklularla görüşmesi faaliyetiyle örtüşüp örtüşmediğine

odaklanılmıştır. Bunun sonucunda ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özellikle FETÖ'nün darbe girişiminden sonra dini istismar eden terör örgütlerine yönelik hem bilgilendirme hem de önleme faaliyetlerini arttırdığı gözlemlenmiştir. Buna ek olarak personel eğitimlerinin hızlandırıldığı ve Türkiye çapında farkındalık oluşturma amacıyla etkinlikler düzenlendiği göze çarpmıştır.

Tezin kapsamı ilk olarak DEAŞ mahkûmlarının deradikalizasyonu olarak düşünülmüştür. Çünkü özellikle Avrupa bazında deradikalizasyon çalışmalarının en büyük örnekleri DEAŞ bağlamında oluşturulmaya başlanmış ve yabancı terörist savaşçı olgusu akademik yazında daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Türkiye'nin DEAŞ tarafından en çok saldırıya uğrayan ülkelerden biri olması, örgüt tarafından doğrudan hedef bir ülke seçilmesi ve bu örgüte katılan kişilerin motivasyonlarının çeşitli olması nedeniyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu örgüt ile mücadelesini incelemek hedeflenmiştir. Ancak kurumun yayınları incelendiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özellikle FETÖ tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminden sonra dini istismar eden terör örgütlerine yönelik yayınlarının arttığı görülmüştür. Ayrıca cezaevi vaizleriyle mülâkatlar gerçekleştirilirken cezaevinde FETÖ'den tutukluların sayılarının fazla olması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın FETÖ'den sonra konuya eğiliminin daha fazla artması nedeniyle tezin kapsamı "dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele" olarak genişletilmiştir.

Türkiye'nin çeşitli hapisanelerinde görevli olarak çalışan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanan sekiz cezaevi vaizi ile yapılan yarı yapılandırılmış mülâkatlar sonucunda ampirik veri toplanarak kurumun dini istismar eden terör örgütleri ile mücadelesi ve bu örgüt üyelerinin deradikalizasyonundaki rolünün anlaşılması hedeflenmiştir. Seçilen cezaevi vaizleri FETÖ ya da DEAŞ gibi dini istismar eden terör örgütü üyeleri ile yakın ilişki içerisinde. Bununla beraber,

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bahsedilen terör örgütleri ile mücadelesi ve örgüt üyelerinin deradikalizasyon faaliyetleri kapsamında yaptığı çeşitli yayınlar da ampirik veri kapsamına alınmıştır. Tüm veriler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bilgisi ve onayı dahilinde toplanmıştır.

Elde edilen tüm veriler sonucunda, kurumun DEAŞ'ın ortaya çıkışından sonra çeşitli yayınlarla halkı bilinçlendirmeye çalıştığı, FETÖ'nün darbe girişiminden sonra ise bu alanda daha yoğun çalışıldığı ve faaliyetlerini artırdığı anlaşılmıştır. Basılı ve görsel yayınların çeşitlenmesi, 81 ilde gerçekleştirilen dini istismar eden terör örgütlerine yönelik seminerler, öğrencilere ve kurum personellerine yönelik eğitimler aracılığıyla bir devlet kurumu olarak bu alanda aktif bir rol üstlendiği görülmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında gerçekleştirilen protokol çerçevesinde cezaevlerine vaizlerin atanması, bu kişilerin dini istismar eden terör örgütlerine mensup olmuş kişilerle iletişim kurmalarının yolunu açmıştır. Kurulan bu iletişim ve mahkûm/hükümlülere verilmeye başlanan dini eğitim, bu kişilerin aşırıya varan ve dışlayıcı olan dini anlayışlarının rehabilite edilmesine yönelik önemli bir adım olarak görülmektedir.

Tezin bir sonraki bölümünde kavramsal çerçeveye yer verilmiş ve konuyla ilişkilendirilebilecek kavramların tez kapsamında kullanımlarına dair açıklamalarına yer verilmiştir. Ayrıca Türkçe literatürdeki kavramsal farklılıklara değinilmiştir. Aynı bölümde, radikalleşme ve deradikalizasyona dair akademik yazın yer almaktadır. Deradikalizasyon süreci radikalleşmenin nedenlerinden bağımsız bir konu olamayacağından dolayı hem radikalleşmeyi etkileyen faktörlere yer verilmiş hem de tespit edilen ve kişiyi radikallikten arındıran eden yollar vurgulanmıştır. Akademik yazın içerisindeki farklı yaklaşımlara değinilmiştir. Özellikle Türkiye'de konunun oldukça az çalışılmasından dolayı kaynaklar genellikle İngilizce yayınlardan

oluşmaktadır. Bölümün sonunda dünya çapında farklı ülkelerden uygulamalar örnek çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Suudi Arabistan, Bangladeş, Cezayir, Fas ve Malezya'daki uygulamalar farklı uygulamaların ortaya konulması açısından vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde ise tezin yazım sürecinde faydalanılan metodolojiden bahsedilmiştir. Öncelik olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilerin toplanması, vaizler ile iletişime geçilmesi, mülâkatların gerçekleştirilmesi ve belirlenen kodlarla analizlerin yapılmasından bahsedilmiştir. Buna ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konuya dair yayınları da incelenmiş ve dini istismar eden terör örgütlerine yönelik yaklaşımı analiz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye'nin dini istismar eden terör örgütleriyle mücadelesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolü farklı alt başlıklar halinde tartışılmıştır. İlk olarak Türkiye'nin konu kapsamındaki çalışmalarını incelemek adına bu tarz örgütlere yaklaşımlar ve mücadele şekilleri incelenmiştir. Sonraki bölümde ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütlerine yaklaşımı incelenmiş ve kurum tarafından gerçekleştirilen faaliyetler vurgulanmıştır. Son olarak ise Başkanlığın cezaevlerine vaiz atama uygulamasından bahsedilmiş ve mülâkatların analizi yapılmıştır.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE AKADEMİK YAZIN

Tezin kavramsal çerçevesini ortaya koymak, metin boyunca tartışılan terimlerin netleştirilmesi konusunda oldukça önemlidir. Özellikle de Türkiye’de deradikalizasyon konusunda literatürde ciddi eksiklik olduğundan dolayı kavramların iç içe geçmesi ve birbirlerinin yerine kullanılması kaçınılmazdır. Bu bölümde kavramların birbirlerinin yerine geçmemesi adına netlik kazandırmak hedeflenmiştir. Ayrıca akademik yazında şiddete varan aşırıcılıkla mücadele konusunda konusundaki yaklaşımlardan bahsedilmiş ve bu bağlamda deradikalizasyon konusuna odaklanılmıştır. Radikalleşme ve deradikalizasyon kavramları birbirleriyle bağlantılı olduklarından dolayı literatürde ikisi kavrama yönelik yaklaşımlar ele alınmıştır. Ancak çalışmanın kapsamı gereği özel olarak deradikalizasyona odaklanılmıştır.

Tüm bu kavramların öncesinde bu tezin ana çerçevesinin oluşumunda rol oynayan şiddet kavramının nasıl bir yol izleyerek deradikalizasyon sürecine getirildiği konusundan bahsetmek gerekmektedir. Bir insan hangi şartlarda şiddete başvurur? Şiddet insanın doğasında doğuştan olan bir durum mudur yoksa sonradan mı kazanılır? Hangi durumlarda insan şiddete daha meyilli hale gelir? Bu sorular çerçevesinde elde edilecek belirli cevaplardan sonra tez bağlamında insanların, şiddeti dini bir ideoloji haline getirerek ve suistimal ederek meşrulaştırdıkları ortaya koyulmuştur. Sonrasında gerçekleştirilen faaliyetlerle ve dini açıdan rehabilite edilmeleriyle bu ideolojiden kopuşun ve şiddetten tekrar uzaklaşmanın mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Konunun kökenleri doğa-çevre tartışmasına kadar götürülebilmektedir. İnsanları radikalleştiren faktörlere genel olarak bakıldığında akademik yazında çevresel faktörlerin vurgulandığı görülmektedir. Ancak özellikle psikoloji alanındaki bazı tartışmalar, insanın doğuştan itibaren genlerinin etkisiyle şiddete eğilimli olduğunu öne sürmektedir. Herkes için bunun ortaya çıkmasını sağlayacak etkenler farklılık gösterebilmektedir. Bazılarında ise hiç ortaya çıkmayabilir.

Özellikle insanın doğasının iyi ya da kötü olduğuna yönelik felsefik tartışmalar mevcuttur. Thomas Hobbes gibi düşünürler insanın doğasının kötü ve şiddete meyilli olduğunu öne sürerken, Jean-Jacques Rousseau'nun yolunda gidenler insanın doğasında iyilik olduğunu öne sürmüşlerdir (Wrangham 2019). Her iki yaklaşımda ise tam zıttına yönelik bir zafiyet söz konusudur. Bir başka deyişle, şiddete meyilli olan bazılarının yanı sıra insanların hepsi hayatları boyunca şiddete başvurmuyor ya da şiddete eğilim göstermiyor. Diğer yandan insanın doğuştan iyi olduğu yaklaşımı ele alındığında ise bazılarının şiddete başvurduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Kişiler tarafından problem haline getirdikleri durumları ifade etmek amacıyla şiddeti bir araç olarak kullanmaları ve bunu meşru görmeleriyle birlikte bu durum terör kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu fikirlerin problem haline gelmesi, kişiyi daha radikal düşüncelere sahip bir birey haline sokması ve bunun bir ileriki aşamasında da ideolojisi çerçevesinde kendisine şiddeti meşru kılması radikalizm ve şiddete varan aşırıçılık kavramlarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Tarih boyunca aşırı milliyetçi, aşırı-sağcı, aşırı-solcu, din referanslı nedenlerden kaynaklanan birçok terör eylemleriyle karşılaşmıştır. Bu nedenlerin bazıları kişinin bulunduğu mevcut devlet düzenini hedef alırken, bazıları ise mevcut dünya düzeninin tamamını hedef almaktadır. Kişiler eylemlerini ya yalnız ya da bir grup aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.

Radikalizm, aşırıcılık, şiddete varan aşırıcılık ve terörizm aslında tehdit olarak küçükten büyüğe doğru giden bir düzlemde değerlendirilebilir. Radikalleşme konusuna bakıldığında bazı önemli gelişmelerin bu radikal düşünceler sayesinde gerçekleştiği ve düzeni daha iyi yapmaya yönelik sonuçları olduğu görülmüştür. Örneğin; "radikal", en azından 19. yüzyıl İngiltere'sinin ikinci yarısında, neredeyse "liberal" kadar saygı gören bir ifadeydi. Aslında bu terim bazen Liberal Parti'nin bir kanadını tanımlamak için kullanılıyordu. Kadınların seçme haklarını savunan kadınlar gibi radikallerin çoğu, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki çoğunlukla şiddet içermeyen eylemcilerdi (Schmid 2013).

Aşırılıkçılar katı, dogmatik ideolojik ilkelere dayanan homojen bir toplum yaratmaya, tüm muhalefeti baskı altına alarak ve azınlıkları boyun eğdirerek toplumu uyumlu hale getirmeye çalışırlar (Schmid 2013). Dolayısı ile bu noktada karşı taraftan kendini daha fazla soyutlama ve onu düşmanlaştırma düşüncesi daha yoğundur. Aşırıcılık, doğası gereği anti-demokratiktir; anayasal demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Aşırılıkçı hareketler, kendi dışındaki ideolojilere karşı hoşgörüsüzlükleri nedeniyle demokratik toplumlara entegre edilemezler (Bötticher 2017, 75). Demokrasiler radikallerle yaşayabilir, ama uzlaşmaz, saldırgan aşırılık yanlısı militanlarla yaşayamazlar (Bötticher 2017, 75).

Aşırılıkçı düşüncelere sahip bir birey, "şiddet eşiğini aştıktan sonra, yani 'şiddet içeren aşırıcılık' halini aldıktan sonra hedeflenen ideolojik veya siyasi amaç bağlamında kendisine terörizm kavramının alanı içerisinde yer bulabilir (Kurum ve Avcı 2018, 49). İçerisinde siyasi bir amaç barındırmadığı takdirde bu kavramın terörizmle bağdaştırılması mümkün değildir. Şiddet sistematik olarak kullanıldığında, siyasi bir amaca bağlı olarak mevcut düzene karşı gerçekleştirildiğinde terörizm kategorisine girmektedir.

11 Eylül saldırılarından sonra terör tüm dünyanın ortak problemi haline gelmiş ve terör artık sınırları aşan bir özellik kazanmıştır. Çağdaş dünyanın tüm imkânlarını kullanan terör örgütleri artık kendi ideolojilerini tüm dünyaya yansıtma imkânı bulurken, örgüt içerisindeki yapıları da farklılaşmaya başlamıştır. Yabancı terörist savaşı kavramı ortaya çıkmış ve dünyanın bir başka yerindeki bir kişinin bir başka yere terör örgütüne katılma amacıyla gitme durumu oluşmuştur. Bu, devletler açısından da birçok problemleri beraberinde getirmiş ve terörle mücadele konusunda askeri yöntemler dışında farklı yöntemlerin arayışına girilmiştir. Akademik yazın da gelişmeye başlamış, insanların teröre bulaşma nedenleri ele alınmış ve bunun önüne geçilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Radikalleşmenin nedenleri incelendiğinde ise sadece birey odaklı (mikro düzey) nedenleri ele almanın yanı sıra mezo ve makro düzeyde ele alınması gerektiğinin de altı çizilmiştir (Schmid 2013, 4). Mikro düzeyde bireyin kendisinin radikalleşmesine neden olan kişisel problemleri neden olurken, mezo düzeyde ise grup olarak bir radikalleşme söz konusudur. Makro seviyede ise kamuoyu bağlamında çoğunluğun oluşturduğu bir gerilim söz konusudur. Bu bağlamda akademik yazında örgüt bağlamında deradikalizasyon ve kişi bağlamında deradikalizasyon kapsamlı olarak yer almaktadır. Bu tez bağlamında mikro düzeyde bireylerin radikalleşme nedenleri ele alınmış ve analiz sürecinde de bireylerin deradikalizasyonuna yönelik yaklaşımlar temel alınmıştır.

Türkiye uzun zamandır PKK terör örgütüyle mücadele ederken aynı zamanda DEAŞ ve FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin de hedeflerinden biri haline gelmiştir. Örgüt yapılarının, savunulan ideolojilerin ve hedeflenen amaçların çeşitlenmesi bu alandaki mücadelenin de farklılaşması gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna ek olarak, dini referanslı terörizm dalgasının dünyanın birçok yerinde etkinliğini

ortaya koymasý, yabancı terörist savaşçı olgusunun ortaya çıkýřý, DEAŐ gibi devlet yönetimine benzer şekilde yapılanmaya sahip olan, FETÖ gibi devlet organlarını içten ele geçirmeye ve sonunda devleti devirmeye kalkýřan örgüt yapılarındaki kişilerin şiddete başvurularındaki motivasyonlarını incelemek mücadele aşamasında elzem haline gelmiştir. Bunun akabinde şiddeti kendilerine meşru gören kişilerin bu düşüncelerden arındırılması ve topluma yeniden kazandırılmalarına yönelik çalışmaların yapılması özellikle ülke içerisinde güvenliği sağlamak açısından oldukça önemlidir.

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.a. Radikalleşme

Radikalleşme, şiddete varan aşırıcılığın ilk adımı olarak görölmektedir. Yani bir birey, kendi ideolojisi ya da davası için şiddeti kendisine meşrulaştırma aracı olarak çeşitli yöntemler belirler. Bu sol, sağ, etnik kökenli ya din temelli bir ideoloji olabilir. Bu ideoloji etrafında çeşitlendirdiği, geliştirdiği düşüncelerini ve hedeflerini elde etmek için şiddeti bir araç olarak kullanır. Her ideoloji kendi içerisinde radikalleşme potansiyeli taşımaktadır (Zaimi 2016, 69). Radikalizm her zaman şiddetle sonuçlanmayabilir. Radikal düşüncelere sahip olan bireyler, bu düşüncelerini ifade özgürlüğü çerçevesinde belirtmeyi tercih edebilir. Ancak şiddete başvurduğu zaman bu şiddete varan aşırıcılık ve suç kapsamına girer.

Donatella Della Porta ve Garry LaFree (2012, 5) tarafından radikalleşme “siyasal şiddetin fazlaca kullanılmasına giden süreç” olarak tanımlanmıştır (Porta and LaFree 2012, 5). Aynı zamanda, ortak bir çıkar veya hedef paylaşan küçük bir grubu savunurken gruplar arası şiddet ve fedakârlık talebini önemli ölçüde meşrulaştıran,

düşüncelerdeki, duygulardaki ve davranışlardaki değişiklikler anlamında da kullanılmaktadır (Mccauley and Moskalenko 2008, 416).

Alex P. Schmid radikalleşmeye yönelik en kapsamlı tanımlardan bir tanesini yapmıştır. Ona göre radikalleşme,

“Çatışma ortamında, çatışmanın iki tarafı olan siyasal aktörler ve gruplar arasındaki diyalog pratiklerinin, uzlaşının ve toleransın tek taraflı ya da iki taraflı olarak terk edildiği, bireysel ya da toplu olarak gerçekleşen bir süreçtir. Bunlar; (i) baskı ve zorlama (şiddet içermeyen), (ii) terörizm dışında siyasi şiddetin çeşitli versiyonları, (iii) terörizm ve savaş suçları şeklinde şiddete varan aşırıcılık içeren aksiyonlar. Bu süreç, asi olan kesim açısından, genellikle ana akım düşünceden ya da mevcut duruma yönelik pozisyonlardan uzaklaşarak ideolojik bir sosyalleşme temelinde bu düşünceleri ve durumu uygun ve meşru olarak görmemek ve alternatif bir görüş benimseyerek daha radikal ve şiddete yönelik pozisyonlara yönelmeyi içermektedir” (Schmid 2013, 18).

İslam’ı bir ideoloji olarak görüp, dinin kendi içerisinde taşıdığı değerleri bağlamlarından koparıp şiddeti meşrulaştırma aracı haline getiren kişiler akademik yazında ayrı bir şekilde incelenmektedir. Bu kişiler tekfirci ve dışlayıcı bir yaklaşım benimseyerek, bu düşüncelerini Kur’an’dan çeşitli ayetlerle desteklemekte, tarihsel bağlamı hiçe saymakta ve kendi ideolojileri dışındaki kişileri düşman olarak görmektedirler. Siyasi anlamda, şiddeti ahlâken meşrulaştırmak için İslam’ı bir ideoloji olarak değerlendirmektedirler (Zaimi 2016). Devrimci bir yaklaşım benimseyerek ve mevcut düzenleri yıkarak dünyayı topyekûn değiştirmeyi hedeflemektedirler.

Ayrıca ezoterik gruplar ideolojileri çerçevesinde bir lider etrafında toplanıp, onun söylemleri ve uygulamalarını benimseyerek kendi emellerine ulaşmayı

hedeflemektedirler. Bu örgütlerde “örgütün ideolojisi kutsal bir inanca dayandığından üyeler kendilerini dünyevi ideolojilerde ve kanunlardan muaf görmeye yatkındırlar” (Demir 2018, 81). Bu gruplar da kendilerini diğer insanlardan daha üstün görmekte ve kendilerinden farklı olan insanları dışlama stratejisi izlemektedirler. Onlara göre kurtuluş, hiyerarşinin devam etmesi, hiyerarşiye itaat edilmesi ve liderin öğretilerinin sorgusuz kabul edilip uygulanmasıyla elde edilir (Başdemir 2016, 81). Devrimci anlayış bu örgütlerde de görülmekte olup tüm dünyayı kendi ideolojileri çerçevesinde değiştirmeyi amaçlamaktadırlar.

2.1.b. Şiddete Varan Aşırıılık ile Mücadele (Countering Violent Extremism)

Şiddete varan aşırıılık özellikle radikalleşme ile başlayan süre içerisinde kişinin düşüncelerinin aşırıılığa varan bir noktaya ulaşması ve bunun sonucunda şiddete başvurması ile ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kavram, terörizm ile birlikte şiddetle birleştirilmiş aşırı düşünceler içeren bir ideolojik dil olarak tanımlanmaktadır (Zaimi 2016, 68). Ancak şiddete varan aşırıılığın kendi içerisinde çeşitli dereceleri vardır ve her biri şiddete eğilim seviyesi açısından farklılık göstermektedir.

Şiddete varan aşırıılık ile mücadeleyi anlamak için önce şiddete varan aşırıılık terimini iyi anlamak gerekmektedir. Search for Common Ground’a göre şiddete varan aşırıılık ayrımcı grup kimliklerini savunan bir bakış açısı ile kin duygusunu şiddet kullanan ya da şiddeti destekleyen bireylerin ya da grupların tercihidir. Siyasi olarak sağ ya da sol görüşlü olan, dini-köktendinci bir yaklaşım benimseyen ya da etnik-milliyetçi olanlar gücü elde etmek için kendi siyasi programlarına şunları eklerler: ideolojiye ciddi vurgu, ikna etme amaçlı güç ve şiddet kullanımı, çeşitlilik yerine tek biçimlilik, bireysel özgürlükler yerine kolektif hedefler ve diyalog yerine emirleri benimseme (Schmid 2011, 630).

Royal United Services Institute tarafından yapılan tanıma göre şiddete varan aşırıcılık ile mücadele ve önleme “Şiddete varan aşırıcılığın sürükleyen nedenlere özellikle bu girişimlerin ortaya çıktığı noktalarda karşı çıkmaya yönelik amaçların bir araya gelmesi ile oluşan, baskıcı yöntem içermeyen ve önleyici nitelikli olan eylemlerdir. Şiddete varan aşırıcılığı önleme ve karşı koyma özellikle her bölgede şiddetin içerisine çekilme riski olan bireyleri hedef almaktadır” (Freear ve Glazzard 2020).

Şiddete varan aşırıcılık ile mücadele çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Sadece güvenlik güçlerinin müdahalelerini içeren bir yöntem yerine kapsamı daha geniş uygulamaların var olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle; şiddete varan aşırıcılık, kişilerin radikalleşmelerini, şiddeti meşru gören aşırıcı gruplara dahil olmalarını, sosyal, ekonomik, dini temelli ya da siyasi hedeflere ulaşmak için ideolojik açıdan şiddete başvurmalarının önüne geçmeyi hedefleyen programlar ve politikaları ifade etmektedir (Search for Common Ground 2019, 9). Akademik yazında şiddete varan aşırıcılık iki farklı yaklaşımla ele alınmıştır. Bunlardan ilkinde şiddete varan aşırıcılıkla mücadele sadece zora dayanmayan terörle mücadele yöntemlerini içermektedir. Diğerinde ise hem zorlayıcı olan hem de olmayan yöntemlerin ikisini de içeren bir yaklaşım olarak ele alınmıştır.

Şiddete varan aşırıcılık ile mücadele yöntemi sert ve yumuşak yaklaşımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sert yaklaşımlar genelde askeri eylemleri içermekte iken; yumuşak yaklaşımlar toplumsal uyumu, toplumun dirençliliğini ön plana çıkartarak, bu aşırıcılığın nedenleri vasıtasıyla radikalleşmeye daha az eğilimli çevreler oluşturmayı amaçlamaktadır. Şiddete varan aşırıcılık ile mücadelenin hem bireyler hem de toplumlar için en kapsamlı hedefi, eğitim ve kendini ifade etme yoluyla eleştirel düşünce yollarını geliştirme, düşünceleri üzerine iletişim kurma konusunda

daha güçlü olma ve kendi ekonomik ve sosyal sistemlerinde daha fazla paya sahip olma gibi bazı kapasiteleri geliştirmektir (STRIVE, 8). Avrupa Komisyonu'nun projelerine göre şiddete varan aşırılıkla mücadele konusunda sekiz tema ön plandadır: eğitimin gelişmesi, medyada farkındalık, kadın iş gücü, gençlere yönelik işler, sosyo-ekonomik hayata dâhil olma, kapasiteyi artırma yönetimi, geçiş dönemi adaleti ve spor, dinler arası diyalog gibi toplumlar arası aktivitelerdir (STRIVE, 8).

Akademik yazında sert yaklaşımı ele alan yaklaşımlara göre ordu geleneksel olarak aşırıcılıkla mücadele konusunda başat rol üstlenen devlet içerisindeki aktörlerden biridir. Bu noktada teröristlerin organizasyonel ve operasyonel kapasitelerinin hedeflenmesi ve bu noktalara zarar verilmesi hedeflenmektedir. Ancak bu yöntem kişilerin asimetrik, devletsiz ve hızla artan ağırlara sahip olan aşırılıkçılarla mücadele konusunda tamamen uygun bir çözüm olarak görülmemektedir. Salt askeri temelli bir yaklaşım benimsemek yerine, şiddete varan aşırıcılığa yol açan sorunların kökenine inmek ve bunlara çözüm üretmek, sahada askeri yükün azaltılmasını da sağlayacaktır. Mücadelenin esnek bir yapıya sahip olması operasyonun verimliliğine daha fazla katkıda bulunacaktır.

Devlet çıkardığı yasalar aracılığıyla da şiddete varan aşırıcılığa karşı koyma konusunda verdiği mücadeleyi sağlamlaştırmaktadır. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra terörün uluslararası bir boyut kazandığının kanıtlanması ile birlikte terörle mücadele (war on terror)¹ konusunda devletler çalışmalarına hız vermiş ve buna göre

---

¹ Bu noktada bir parantez açılarak George W. Bush liderliğindeki ABD'nin "War on Terror" yani Terörizme Karşı Savaş stratejisi ve akabinde bu stratejiye ilişkin gelişen reflekslere değinmek gerekmektedir. 11 Eylül olaylarının yarattığı şokun neticesi olarak ABD'nin aynı yıl başlattığı Afganistan müdahalesini, 2003 yılındaki Irak müdahalesi takip etmiştir. Özellikle 11 Eylül sonrasında terörizmin erişebildiği düzey, küresel çapta bir tedirginlik yaratıp çoğu ülkeyi Washington'un yanında yer alma refleksine itse de sekiz yıl süren Bush iktidarının sözde 'haklı' stratejisi, zamanla yerini daha şaibeli, etik dışı ve onaylanmayan bir kimliğe bırakmıştır. Zira gerek Afganistan'ın ve gerekse Irak'ın daha da istikrarsızlaşarak terör örgütlerine manevra alanı sağlayacak hale gelmesi bu durumun en somut göstergesidir. Müdahalelerin gerçekleştiği coğrafyalarda Taliban'ın yükselişi ve Irak el-Kaide'sinin uzun vadede DEAŞ gibi bir tehdide dönüşmesi, Teröre Karşı Savaş kavramının ABD'nin

yasalar çıkarmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler arasında organizasyonları terör örgütü listesine alma, bu kişileri yasal haklarından mahrum etme, terör suçlarını net bir şekilde belirleme ve tanımlama yer almaktadır (Hocking 2004). Günümüzdeki akademik yazında şiddete varan aşırıcılık ve terörizm tehdidini inceleyen anlayışın hâkim çerçevesi uluslararası İslamcı ağlardır (Nasser-Eddine, ve diğerleri 2011, 17).

Savunmacı yaklaşımlarda şiddete varan aşırıcılıkla mücadelede oldukça önemli rol üstlenmektedir. Bu yaklaşımların içeriğinde istihbarat, alt yapıların korunması, kriz planlama ve sınır güvenliklerini artırma yer almaktadır (Nasser-Eddine, ve diğerleri 2011, 43). Terörist ağlarını ortadan kaldırmak ve terör saldırılarını önlemek açısından bilgi toplama ve istihbarat oldukça kritiktir (Daly 2003). Özellikle dünya çapında istihbarat kurumları, yerel polis ve güvenlik güçleri arasındaki iş birliklerinin el-Kaide güçlerinin ve radikal İslamcı grupların yerlerini bulma, izleme ve yok etme konusunda oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır (Lazarus 2005). Alt yapıların güçlendirilmesi ise özellikle terörist saldırıları için dayanıklılığı arttırması açısından oldukça önemlidir. Savunulabilir alan, savunma bölgesi ve güvenlik bölgesi terimleri özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra yaygınlaşmaya ve uygulanmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak sadece fiziki alanların değil aynı zamanda sanal ortamların da siber saldırılara karşı savunulması ihtiyacı doğmuş ve buna karşı önlemler alınmaya başlanmıştır (Beggs ve Warren 2009). Kriz planlama ise olası bir saldırı anında yapılması gereken eylemleri içermektedir. Etkili sınır güvenliği ve yönetiminin sağlanması, şüpheli teröristlerin ve yabancı terörist savaşçıların kara, hava ve deniz sınırı boyunca

---

uzun vadeli olarak hesaplanmayan bir stratejik yanılğısı olarak yorumlanabilmesine yol açmıştır. Öte yandan özellikle Irak'ta yaşanan insanlık dışı etik muameleler, Washington'ın bu stratejisinin uluslararası toplum nezdinde de taban kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Genel olarak yorumlandığında, Terörizme Karşı Savaş kavramı başlı başına bir sorun alanını teşkil etmektedir. Konuya ilişkin daha detaylı bir çalışma için bkz. Michael C. Frank and Pavan Kumar Malreddy, "Global responses to the 'War on Terror'", European Journal of English Studies, Vol. 22, No. 2, pp. 92-102.

geçişlerini önlemek ve bunlara karşı koymak için gereklidir. Sınır güvenliği ve yönetimi, terörist amaçlarla kullanılacak silahların, mühimmatın, patlayıcıların, tehlikeli maddelerin, malların ve yüklerin yasadışı sınır ötesi hareketini engellemek için de zorunludur (United Nations Office of Counter-Terrorism tarih yok).

İdeoloji, radikalleşme ve aşırıcılık aracılığıyla şiddete yönlendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle birçok radikalleşme modelleri ve bundan kaynaklı olarak deradikalizasyon stratejileri “düşüncenin eylemden önce geldiği” varsayımını temel almaktadır (Nasser-Eddine, ve diğerleri 2011). Kişilerin ayrı bir ideoloji, şiddetin kullanımını temel alan inanç sistemleri ve anti-demokratik düşünceler geliştirmelerini engellemeye odaklanmaktadır. Ayrıca dini bir ideoloji olarak benimseyerek ve çarpıtarak şiddeti kendisine meşru gören kişiler için dini rehabilitasyon programları önem taşımaktadır. Amaç, bu kişiler için sahip olduğu ideolojinin katı sınırlarından vazgeçmelerini sağlayacak şekilde, gelişmeye açık, modern ve ılımlı bir dini yaklaşım özümsemeleri sağlanmaktadır. Güvenlik örgütleri, hükümetin güvenlik güçleri dışındaki kurumları ve sivil toplum örgütleri kadar özellikle dini liderlerin toplum içerisinde şiddeti aleni bir şekilde kınamaları ve şiddete varan aşırıcılığa yönelik karşı söylemlerin oluşturulmasında katkılarının olması önemlidir (Hedayah 2016).

2.1.c. Şiddete Varan Aşırıcılığı Önleme (Preventing Violent Extremism)

Şiddete varan aşırıcılığı önleme genellikle şiddete varan aşırıcılık ile mücadele ile birlikte kullanılsa da ikisi farklı anlamlara gelmektedir. Mücadele (CVE) mevcut olan aşırıcılara yönelik faaliyetleri içerirken, önleme (PVE) şiddete varan aşırıcılığın daha fazla yayılmasını engellemeye odaklanmaktadır. Buna ek olarak, şiddete varan aşırıcılığı önleme genellikle radikalleşme açısından risk grubunda ya da zaten

radikalleşmiş olanları tespit etme ve bu kişileri caydırmayı hedefleyen uygulamaları içerirken; şiddete varan aşırıcılığı önleme, geniş yelpazede kişilerin aşırıcılığa yönelik dirençlerinin artırılması için sürecin çok daha öncesinde yapılan uygulamaları içermektedir (Pistone, ve diğerleri 2019, 2). Ancak pratikte, bu alandaki girişimler iki açıdan da işlevsel olmakta ve birleştirilmiş bir yaklaşım izlemektedir.

Şiddete varan aşırıcılık ile mücadele ve önleme konusundaki geliştirilen programlar şunları dikkate almaktadır: halkın katılımı, hedefe yönelik müdahaleler, devlet ve sivil toplum örgütleri için önleme ve mücadele etme kapasitelerini artırma (RUSI, n.d.). Medya üzerine olan kampanyalar ve eğitimler, karşı anlatılar/stratejik iletişim, kültürel ve spora yönelik faaliyetler, halkın katılımı ile gerçekleştirilebilmektedir. Hedefe yönelik müdahaleler risk altında olan bireylere ya da gruplara yönelik olarak doğrudan destekleri, danışmanlık faaliyetleri, eğitimsel ve işe yönelik becerilerin gelişmesine yönelik programlar, dini ve cemaate yönelik diyalog, gençlere yönelik tartışmalar içermektedir.

AGİT, terörizme yönlendiren şiddete varan aşırıcılık, radikalleşmeyi önleme ve mücadele etme (preventing and countering violent extremism and radicalization that lead to terrorism) (P/CVERLT) şeklinde konuyu kapsamlı bir biçimde ele almaktadır (Organization for Security and Co-operation in Europe 2014). Bu yaklaşım şunlara odaklanmaktadır: (1) terörizme yönlendiren radikalleşme süreçlerini önleme ve mücadele etme; (2) şiddete varan aşırıcılığa hassas hale getiren yapısal sosyal, ekonomik ve siyasi koşulları, kin duygularını tespit etme ve azaltma; (3) terörizme bulaşarak radikalleşmiş bireylerin şiddetten ilişkisini kesmesine ve topluma entegre olmasına yardım etme; (4) terörizme yönlendiren radikalleşme ve şiddete varan aşırıcılığa yönelik toplumda dayanıklılık oluşturma.

2.1.d. Deradikalizasyon

International Peace Institute tarafından hazırlanan, deradikalizasyon ve terörle mücadele konusunda yeni bir yaklaşım olarak deradikalizasyon programlarının anlatıldığı rapora göre, deradikalizasyon “bir kişinin, gönüllü ya da gönüllü olmayarak, aşırı düşüncelerden uzaklaşması” anlamına gelmektedir (Laiq and Hearne 2010, 2). Aynı zamanda literatürde “radikalleşmeyi önleyici her türlü çaba olarak” da belirtilmektedir (Bjorgo ve Horgan 2009). Porta ve LaFree (2012, 5) tarafından “siyasal şiddetin kullanımının azalması” olarak tanımlanmaktadır.

Royal United Services Institute’a göre deradikalizasyon “bir bireyin artık şiddet içeren radikalleşme sürecinden şiddet eylemini içeren risk durumu kalmamasına yönelik olan bağlılığı ve bu sürece dahil olmasını içeren sosyal ve psikolojik süreç” olarak belirtilmektedir. Froukje Demant ve arkadaşları tarafından deradikalizasyon “daha az radikal olma süreci”dir (Demant et al. 2008). Öncelikle, davranışsal olarak şiddeti bırakma söz konusudur. Düşünsel olarak, mevcut düzene olan güvenin artması, tekrar toplumun bir parçası olma isteği ve demokratik olmayan tüm araçların kullanımının reddedilmesidir. Genel olarak bir başka deyişle, davranışın deradikalizasyonu inançların deradikalizasyonu ile bağlantılıdır (Demant et al. 2008).

Search for Common Ground ve Hedayah Center tarafından hazırlanan ve şiddete varan aşırıcılığa yönelik konseptleri, programları ve başarılı uygulamaları konu alan rapora göre deradikalizasyon, “şiddete varan aşırıcılıkla ilişkilendirilen ideolojiyle mücadele etme, bu ideolojiyi zayıflatma ve ona alternatif olabilecek bir ideoloji önerme” şeklinde tanımlanmaktadır (2019, 15). Radikalleşmiş ya da şiddete varan aşırıcılığa yönelik suçlar işlemiş kişiler için kendi dünya görüşlerini tekrar değerlendirmelerini ve düşman olarak nitelendirdikleri kişiler ile ilişkiler kurmalarını sağlamak için geliştirilen programlar, şiddete varan aşırı düşüncelere sahip kişilere ve

şiddet içeren ideolojilere sahip gruplara yakınlık gösteren gençlere rehberlik ve destek hizmetleri deradikalizasyon çalışmalarına örnek olarak gösterilmiştir. Bu programlar radikalleşmiş kişileri tekrar topluma entegre etmeyi ya da en azından onları şiddete olan eğilimlerinden caydırmayı hedeflemektedir (Counter-Terrorism Implementation Task Force tarih yok).

Daniel Koehler (2017, 89)'a göre deradikalizasyon “dış olayların, müdahalelerin (danışmanlık gibi), farklı durumlara bir refleks geliştirerek ya da önceliklerin değişmesiyle kişisel bağlılıklara yönelik değişikliklerin aracılığıyla gerçekleştirilen *yeniden-çoğullaştırma* sürecidir”. (Koehler 2017, 89). Bu noktada yeniden-çoğullaştırma (re-pluralization) ve çoğullaştırmama (de-pluralization) terimlerini kullanmıştır. Çoğullaştırmama, bireyi radikalleşmeden şiddete varan aşırıcılığa götüren süreçte alternatif yolların ortadan kalkması olarak belirtilmiştir. Yeniden-çoğullaştırma ise bireyin radikal düşüncelerden arınması ya da arındırılması sürecinde farklı alternatif yollarının kişi tarafından kabul görmesi olarak ifade edilmiştir. Burada artık şiddet içeren eylemler cezbedici bir araç olmaktan çıkmaktadır.

Zeynep Kaya (2018, 98) deradikalizasyon sürecini “tersine radikalleşme” olarak belirtmiş ve şu şekilde tanımlamıştır:

Tersine radikalleşmede, teröristin eylem ve ideolojisinden vazgeçmesi, terör örgütü öncesindeki yaşamına geri dönmesi ve normalleşerek toplum içinde yaşamaya devam etmesi beklenmektedir. Tersine radikalleşmede eski terör örgütü üyesinden beklenen sadece eylemsizlik değil terör örgütünün kendisine benimsemiş olduğu şiddet ideolojisini reddetmesi ve şiddet yoluyla isteklerini yerine getirmeye çalışmamasıdır.

Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan “Şiddete Varan Aşırıcılık: DAEŞ Olgusu ve DAEŞ'e Katılımın Dinamikleri” isimli rapora göre deradikalizasyon süreci “geri çevirme” olarak ifade edilmiş ancak kesin bir tanımı

yapılmamıştır. Buna ek olarak bu sürece yönelik olarak geliştirilmesi gereken stratejilerin kişilerin kendilerini sorgulamalarına yol açacak şekilde olması gerektiği vurgulanmıştır (Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi 2016, 6). Aynı şekilde Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından yayınlanan ve Almanya'daki HAYAT isimli deradikalizasyon programının anlatıldığı bölümde tanım yapılmamış ancak durum “geriye çevirme” olarak ifade edilmiştir (Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarih yok).

Deradikalizasyon kavramı, Türkçe akademik yazınında tersine radikalleşme, radikalleşmeden geriye döndürme, radikalleşmeyi geri çevirme ve radikallikten arındırma şeklinde kullanılmış ve ortak bir terim kullanımı gözlemlenmemiştir. “Tersine radikalleşme” terimi kullanılmaya karar verilmiş ancak verdiği anlam itibariyle deradikalizasyonu tam karşılayamaması ve ifade açısından başka bir radikalleşme şeklini andırması açısından bu terim benimsenmemiştir. “Radikalleşmeyi geri çevirme”, “radikalleşmeden geriye döndürme” ve “ılımlaştırma” terimleri hem anlatımı güçleştirme hem de verilmek istenen anlamı karşılayamama açısından tercih edilmemiştir. Bu noktada Türkçe akademik yazınında bu konudaki en temel terime yönelik bir ihtiyacın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tez kapsamında “deradikalizasyon” kavramının kullanılması benimsenmiş ve bunun nedenleri ifade edilmiştir. Terimin kullanılmasına yönelik olarak akademik yazında bir tartışma açmak hedeflenmiştir ancak detaylı bir terim analizi bu çalışmanın alanı dışında yer almaktadır. İleride yapılacak çalışmalar bağlamında bu kavram kullanımının netleştirileceği düşünülmektedir.

Marella Bodur Ün ve Kasım Timur (2016, 545) tarafından “de-radikalizasyon” terimi kullanılmış ve bu terim “davranışsal bir değişikliğin ötesine geçilerek, radikalleşmeye giden süreci belirleyen kavrayışlar ve değerler bağlamında “tutumsal

değişikliğin” olması ve şiddet içeren bir örgütlenmeye son vererek, kimi zaman, sosyal ve siyasal yapılara entegre olunması süreçleri” olarak tanımlanmıştır. Özellikle radikal örgütle ilişkin kesilmesi ve deradikalizasyon arasındaki farka vurgu yapılmış ve deradikalizasyonun davranışsal bir durumdan ziyade bilişsel değişiklikle daha fazla ilintili olduğu belirtilmiştir (Ün ve Timur 2016).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan “Din İstismarı ve FETÖ Gerçeği” isimli kitapta özellikle FETÖ mensuplarını yeniden topluma kazandırmak için yapılması gerekenlerin anlatımı sırasında “deradikalizasyon” terimi kullanılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar kişileri “kültürel bağımlılıktan kurtulmaları ve topluma intibak etmeleri için yürütülen profesyonel çalışmalar” şeklinde belirtilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı 2019, 137).

Bu çalışma kapsamında International Peace Institute tarafından yapılan deradikalizasyon tanımı temel alınmış ve bu kavram “bir kişinin, gönüllü ya da gönüllü olmayarak, aşırı düşüncelerden uzaklaşması” olarak tanımlanmıştır. Dini istismar eden terör örgütleri bağlamında bu incelendiğinde ise kişinin dini olarak şiddete varan aşırı olduğu, bunu bir ideoloji haline dönüştürerek şiddeti meşrulaştırdığı, kendi dini dışındakileri düşman olarak gördüğü ve onların ölümünün kendisine görev biçildiği gibi düşüncelerinden uzaklaşması anlamında düşünülmektedir. Bu süreçte kişinin dini anlamda yetkin bir kişiden destek alıp kavramları doğru bir şekilde öğrenmesi, diğer insanlara bakış açılarının değiştirilmesi ve daha ılıman bir anlayış benimsetilmesi oldukça önemlidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan kitaplar içerisinde “Din İstismarı ve FETÖ Gerçeği” isimli yayında “de-radikalizasyon” ibaresi kullanılmış ancak terime dair herhangi bir uzlaşımın olmadığı burada da belirtilmiştir (2019, 137). Buna ek olarak kurum kendi içerisindeki Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü personeli görev

tanımlamalarında "deradikalizasyon" terimini kullanmış ve görev tanımını "deradikalizasyon alanındaki çalışmaları takip etmek" şeklinde belirtilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile görüşmeler esnasında kurumun ve vaizlerin "deradikalizasyon" terimini kullanmış olması, yayınlarında da bu terimle karşılaşılması ve Türkçede de terimin karşılık bulmaya başlaması ile birlikte tezde deradikalizasyon kavramının kullanımını tercih edilmiştir.

2.2. Akademik Yazın

Tez akademik yazın kısmını radikalleşme ve deradikalizasyon kapsamında incelemektedir. Türkiye'nin terörle mücadelesini ele alan mevcut literatür, genelde zora dayalı olan askeri operasyonlara odaklanan yaklaşımları içermektedir ve yumuşak gücü içeren yöntemlere fazla değinilmemiştir. Buna yönelik akademik çalışmaların fazla olmamasının nedenlerinden bir tanesi Türkiye'de terörle mücadeleye daha çok devlet odaklı hatta askeri operasyon odaklı yaklaşılması, toplum ve birey çerçevesinde olayın ele alınmasındaki eksikliklerdir. Bu kapsamda Türkiye'nin deradikalizasyon konusundaki mevcut literatüre katkı sağlamak oldukça önemlidir.

Literatürdeki eksikliği vurgulamak adına, Türkiye'deki üniversitelerden onay alan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yer aldığı Ulusal Tez Merkezi'nin veri tabanı incelenip "terörle mücadele" anahtar kelimesi ile arama yapılmıştır. Terörle mücadele kapsamında yazılan 358 adet tezdin Türkiye odaklı olarak yazılanların sayısı 85'tir. Bunların yaklaşık %30'u askeri yöntemlerin dışındaki yollara odaklanmaktadır. Buna karşılık yaklaşık %45'i de askeri odaklı yöntemleri incelemektedir. Kalan kısım ise her iki yöntemi birlikte ele alarak işlemiştir.

ULAKBİM veri tabanında araştırma yapılırken anahtar kelimeler olarak "terörle mücadele" ve "Türkiye" kelimeleri konu terimi olarak birlikte aratılmıştır. Çıkan sonuçlardan "Kütüphane Koleksiyonu'nda Bulunur" olanlar seçilmiş ve 2002-2019

arasındaki makaleler içerisinde “Akademik Dergiler”, “Güncel Dergiler” ve “e-Kitaplar” seçenekleri işaretlenerek tüm sonuçlar incelenmiştir. ULAKBİM Keşif aracılığıyla yapılan araştırmada, akademik dergilerde yayınlanmakta olan Türkiye’nin terörle mücadelesini askeri, askeri olmayan veya her ikisini de içeren makalelere bakıldığında yaklaşık %43’ünün askeri yöntemlere odaklanan, askeri olmayan yöntemleri içeren yayınların %39, her ikisini de içerenin %16 civarında olduğu gözlemlenmektedir.

Verilere bakıldığı zaman, Türkiye’nin terörle mücadelesi kapsamında ele alınan literatürün genellikle askeri yöntemler ve askeri temelli çözümler odaklı olduğunu görülmektedir. Ancak sadece askeri odaklı yaklaşımların terörün ve insanların radikalleşmesinin önüne geçemediği anlaşılmış, bu nedenle siyasi, toplumsal, ekonomik nedenlere odaklanılarak bu faaliyetlerin temeline inmeye yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu tezin amacı bu nedenlerden hareketle ortaya çıkan radikalleşme ve şiddete varan aşırıcılık durumlarına karşı koymak ve bunları önlemek için yapılabilecek ve askeri olmayan yöntemleri içeren literatüre katkı sağlamaktır.

Deradikalizasyon literatürü özellikle etnik ve dini referansla ortaya çıkan terör örgütlerine katılan kişileri, kendilerini teröre motive eden düşüncelerinden arındırmak için uygulanması gereken yöntemleri anlamak, analiz etmek ve değerlendirmek için ortaya çıkmış ve günümüzde de oldukça önemli bir alan haline gelmiştir. Radikalleşme sürecinin tersine çevrilmesi olarak ele alınan bu literatür, bireyi radikal düşüncelerden arındırmanın, onları topluma geri kazandırmanın yollarını aramakta, analizleri ve buldukları yöntemler ile hem devletlerin hem toplumların terörle mücadelelerine katkı sağlamaktadır. Askeri mücadele ile kıyaslandığı zaman, deradikalizasyon çalışmalarının terörle mücadele için daha uygun maliyetli programlar ortaya koyması,

günümüzde hem bu çalışmalara önem verilmesini hem de daha başarılı sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır (Laiq & Hearne 2010, 11).

Etnik, aşırı sağ ya da aşırı sol görüşlü, dini referanslı terör örgütleri ile mücadele devletler açısından oldukça karmaşık bir durumdur. Bu karmaşıklığın nedeni ise her bir grubun farklı nedenlere ve hedeflere sahip olması, bundan kaynaklı olarak da mücadele yöntemlerinin çeşitlenmesine yönelik ortaya çıkan ihtiyaçtır. Bunun yanı sıra, bir örgüte katılan bireylerin motivasyonlarının birbirlerinden farklı olması bu kişilerin örgütten uzaklaşmaları için farklı yolların izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Terör ve teröre giden yolda insanları radikalleşmeye iten düşüncelerin varlığı bu sürecin tam tersini oldukça zorlaştırmaktadır. Bireyleri teröre iten nedenler farklılaştıkça bu nedenleri önleme konusunda gerekli olan yöntemler de çeşitlenmek zorunda kalmıştır.

Bireylerin neden radikalleştiğine ve neden deradikalizasyon sürecine girdiğine dair çalışmalar araştırma yöntemi konusunda oldukça zorlu çalışmalardır. Bunun nedeni birincil kaynakları elde etme konusunda karşılaşılan sınırlılıklardır. Terör örgütüne katılmış ve sonrasında cezaevine gönderilmiş bireylerle temasa geçmek ya da bu konuda saha çalışması yapmak için çatışma bölgelerine gitmek oldukça zor ve tehlikelidir. Bürokratik zorlukların yanı sıra araştırmacılar için saha çalışmasının da oldukça riskli olduğu bir alandır. Buna karşın nadiren de olsa mevcut çalışmalarda birincil kaynaklar kullanılmıştır.

Bireyin deradikalizasyonu (deradicalization) ve terör örgütü ile ilişkisini kesmeye (disengagement) yönelik müdahaleler, çeşitli ideolojik gruplar ve hareketler tarafından benimsenen bir taktiğe (terörizm) karşı uygulanan göz altına alma ya da öldürme gibi yaklaşımların ötesinde geliştirilen terörle mücadele politikaları ve stratejilerinin

önemli bir köşe taşıdır. Deradikalizasyon, terör örgütü ile ilişkili olanlara yönelik bir ceza sistemi içermeyip, şiddete varan aşırıcılığa karşı koyma (countering violent extremism) olarak tarif edilen çeşitli yöntemleri içermektedir. Ayrıca bu yöntem, şiddete varan radikalleşme sürecinin ileriki aşamalarında radikal taraflar ve grupların üst düzey ve etkin üyeleri için de uygulanmaktadır (Koehler 2017, 11).

Deradikalizasyon aslında başlı başına bir terörle mücadele yöntemi değil, diğer yöntemleri tamamlayıcı bir uygulamadır. Bu nedenle askeri, siyasi, sosyal, ekonomik yöntemlerden bağımsız bir şekilde uygulanırsa tek başına başarılı bir sonuç vermeyebilir (Laiq & Hearne 2010, 11). Aynı zamanda bu çalışmaların uygulandığı zaman ve yer oldukça önemlidir. Bir ülkede uygulanan bir programın başarılı olması, aynı programın bir başka ülkede başarılı olacağı anlamına gelmemektedir. Buna ek olarak, zaman kavramına da ayrıca vurgu yapılmaktadır. Deradikalizasyon çalışmalarının uygulandığı anda başarısız olması, bir sonraki süreçte uygulandığında tekrar başarısız olacağı anlamına gelmemektedir.

Daniel Koehler radikalleşme literatürü çerçevesinde kullanılan “itici” ve “çekici” faktörleri deradikalizasyon süreçleri için de kullanılmaktadır. Ona göre “itici” faktörler bireyin grupta kalması konusunda “rahatsız eden ve kalmayı cazip hale getirmeyen negatif sosyal olaylar ve durumlar” olarak tanımlanmakta ve gruba dahil olma durumu ile bağlantılı olan bazı çatışmalara yönelik psikolojik süreçler ve tepkiler kadar grubun kendi içerisindeki işleyişinden oluşmaktadır (Koehler 2017, 16). Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Sempatizanların terör örgütüne olan bağlılıklarından dolayı deneyimledikleri negatif sosyal yaptırımlar ve damgalanma durumu, (Bjorgo 2009)
- 2) Devlet ya da ordu baskısı, (Kassimeris 2011; Rosenau ve ark. 2014),

- 3) Aşırıya ya da terörist olmanın getirdiği hayat tarzından kaynaklanan moralsizlik, hatta tükenmişlik (Bjorgo 2009; Demant, ve diğerleri 2008; Speckhard ve Yayla 2015)
- 4) Grubun ideolojisinden şüphe duymak (Bjorgo 2009; Jacobson 2010; Reinares 2011; Rosenau, ve diğerleri 2014; Demant ve ark. 2008)
- 5) Grubun iki yüzlülüğü ve davranışlarından duyulan bıkkınlık, (Barrelle 2015; Bjorgo 2009; Horgan 2009; Jacobson 2010; Reinares 2011; Speckhard ve Yayla 2015)
- 6) Sosyal destek kaybı, (Reinares 2011)
- 7) Rol değişimi ya da statü kaybı, (Hwang 2015)
- 8) Silahlı mücadelenin sonuçlarına ve şiddetin etkilerine yönelik hayal kırıklığı (Alonso 2011)
- 9) Kötü davranışa ve fiziksel şiddete maruz kalma, (Jacobson 2010; Reinares 2011; Rosenau, ve diğerleri 2014)
- 10) Örgütün taktik değiştirmesi ve buna bağlı olarak örgütün stratejisini ya da liderini onaylamama ya da bunlara güvensizlik duyulması (Horgan 2009; Hwang 2015; Jacobson 2010; Kassimeris 2011; Reinares 2011)
- 11) Örgütten beklentilerin karşılanamaması (Jacobson 2010)
- 12) Bir kişinin birbirleriyle çatışan inanışlara, düşüncelere ya da değerlere sahip olmasından kaynaklanan ve akli bir psikolojik rahatsızlık olan bilişsel çelişki şeklinde belirtilen psikolojik rahatsızlık (Jacobson 2010)

Literatürde yer alan “çekici” faktörler “bir kişinin ona daha fazla fayda sağlayacak bir alternatif olan pozitif faktörlere yönelmesi ve aşırıya gruplarla ya da terör örgütleri ile ilişki kurma ve bunlara dâhil olma durumuna karşı yeni fırsatlar ya da alternatifler yaratan olumlu etkiler” olarak belirtilmektedir (Koehler 2017). Belirtilmiş olan

faktörlere ek olarak bir kişinin kendisine özgü sebeplerinden dolayı tetiklenmiş olan ve bu örgütlerden ayrılmasını kendisine meşru kılan içsel nedenleri de olabilir. Bir başka deyişle, her kişinin şiddete varan aşırı olmasına ya da bir terör örgütüne katılması için kendisine meşru kıldığı ve diğer örgüt üyeleri ile örtüşmeyen nedenleri olabilir. Ayrıca bu örgütlerden ya da faaliyetlerden uzaklaşması için de belirtilen nedenler dışında kendisine özgü bir nedeni ayrılması için temel alıyor olabilir. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Öncelikleri değiştirme ile sonuçlanan hayat-değiştiren olaylara yönelik olarak “normal” hayat ya da deneyimi yaşama isteği (Bjorgo 2009; Demant ve ark., 2008; Hwang 2015; Kassimeris 2011; Rosenau ve ark., 2014; Ferguson 2010),
- 2) İlerlemiş yaş (Bjorgo 2009),
- 3) Bir aile hayatı kurmaya karar vermek, aynı zamanda mevcut aile üyelerinin baskısı ya da müdahalesi (Barrelle 2015; Bjorgo 2009; Jacobson 2010; Rosenau ve ark., 2014). Bu durum aynı zamanda neden radikal ve terörist grupların kendi ağlarına aile üyelerini katma, aileler için faydalar ve servisler sağlama ve kendi üyelerini kendi ailelerinden uzak tutma çabası içinde olduklarını da açıklamaktadır.
- 4) Grup dışındakilerle yeni ve pozitif ilişkiler kurmak (Hwang 2015),
- 5) Yeni ve vaat veren bir kariyer sahibi olma olasılığı (Barrelle 2015; Bjorgo 2009),
- 6) Sosyo-politik değişimlerin yanı sıra çevresel koşulların değişmesi. Siyasi nedenlerden dolayı şiddet içeren mücadelenin artık etkili olmaması ya da bu mücadelenin artık gerçekleştirilebilir olmadığına grup üyeleri tarafından kabul edilmesi (Ferguson 2010; Horgan 2009; Jacobson 2010; Kassimeris 2011; Reinares 2011).

Bir kişinin “bağlılığı”, sadece “bir grubun üyesi olması”ndan çok daha karmaşık süreçleri içermektedir. Bu bağlamda Klandermans (1997) üç çeşit bağlılık öne sürmüştür. Bunlar: bir organizasyona katılmak için hissedilen manevi yükümlülük (normatif bağlılık), buna duygusal olarak bağlanma (duygusal bağlılık) ve gruptan ayrılmanın beklenen bedelidir (devamlılık bağlılığı). Normatif bağlılık, grubun ideolojisine uygun olarak bireyin normatif çerçevesini şekillendiren sosyalleşme ve öğrenme sürecinin bir parçası ve buna karşı duyulan güçlü normatif bağlılık olarak tanımlanmıştır (Koehler 2017). Bu “öğrenme” süreci bireyin radikalleşmesinin ardında yatan temel mekanizmalardan biridir. Dolayısıyla bu aşamalarda gerçekleşecek olan bir hayal kırıklığı, gruba yönelik olan katılım isteğini de azaltacaktır.

Dalgaard-Nielsen, bireylerin radikal gruplardan ayrılmalarına yol açacak itici ve çekici faktörleri üç gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi, ideolojiden şüphe duymadır ve normatif bağlılıkla ilişkilendirilmiştir. İkincisi grup davranışlarına ve liderliğe yönelik duyulan şüphedir ve bu da duygusal bağlılık ile ilintili bulunmuştur. Üçüncüsü ise kişisel ve pratik konulara yönelik olan şüphe hissidir ve bu da sonuncu olarak devamlılık bağlılığı ile ilişkilendirilmiştir. Bu şüphe alanlarından herhangi birine yönelik oluşan şüphe hissi kişinin bireysel olarak gruba duyduğu bağlılığın azalmasına yol açacaktır (Dalgaard-Nielsen 2013). Dolayısıyla radikal bireylere yapılacak müdahalelerin bu üç seviyeyi içermesi gereklidir (Rabasa ve ark., 2010).

International Peace Institute tarafından yapılan araştırmaya göre de deradikalizasyonun “çekici” ve “itici” nedenleri söz konusudur. Örgütlere üye kişiler genelde sosyal gerçekliklerle bağlantılı olan bu faktörler sayesinde bu örgütlerden ayrılmaktadırlar. “İtici” faktörler, sosyal çevre, grup liderliği ve faaliyetlerine yönelik gerçekliklerin farkına varma, şiddet eylemlerine karşı duyguların birden değişmesi ve

uzaklaşma hissi, yasadışı aşırı görüşlere sahip grupların içerisinde gizli bir hayat sürmekten duyulan bunalımlardır. “Çekici” faktörler ise grup dışında normal bir hayat sürdürmek özelinde ilerlemiş yaş, partnerlerden ve ailelerden baskı görme ve uzun vadeli sosyoekonomik olasılıklardan daha az tehditkâr olan alternatif mesleklere yönelme isteği olarak belirtilmiştir (Fink ve Hearne 2008, 3).

Barelle tarafından gerçekleştirilen ve terör örgütüne katılmış ancak ayrılmış 22 kişi ile yapılan mülakatlar sonucunda grup liderlerinin davranışlarına yönelik olarak gerçekleri görmeye başladıktan sonra ayrılmaya karar vermeleri, bu kişilerin ayrılık için gösterdikleri en önemli neden olarak ön plana çıkmaktadır. Daha sonra, kullanılan şiddetin zararlı etkisi belirtilmiştir. Kişi örgüte ve lidere yönelik gerçekleri görmeye, şiddeti reddetmeye ya da radikal metotların etkisinin yeterli olmamasından bunalmaya başlayınca, ücretli iş, kariyerine dönme, bir ilişkiye ya da aileye sahip olma, farklı çıkarları gözetme konusu kişiye daha cazip görünebilir (Barrelle 2015). Yapılan çalışmada özellikle eski cihatçıların ve aşırı-sağ görüşlü aşırılıkçıların en büyük nedenlerinin liderlere ve örgüt içindeki üyelere yönelik hayal kırıklıklarının örgütün kendisini ifade ediş şekline yönelik bir reddedişe neden olmakta ve bunun sonucunda da örgütten ayrılma gerçekleşmektedir. Diğer nedenlere bakıldığında ise psikolojik yıpranma, ölçsüz şiddet, radikal düşüncelere yönelik gerçekliklerin farkına varılması, etkili olmayan radikal yöntemler, diğer rollere çekilme, tutuklanma ya da yenilgi ile gruptan ayrılmaya mecbur bırakılma, kendisi artık gruba ait hissetmeme ve grup tarafından ayrılmaya mecbur bırakılma diğer nedenler arasında gösterilmiştir (Koehler 2017).

Omar Ashour’a (2009, 6) göre deradikalizasyonun farklı özellikler altında sınıflandırılması söz konusudur. *Kapsamlı deradikalizasyon* (comprehensive deradicalization) üç seviyede (ideolojik, davranışsal ve örgütsel) gerçekleşen başarılı

olarak atfedilen bir deradikalizasyon sürecidir. Bu durumda hem bireylerin onları şiddete varan aşırıcılığa iten düşüncelerden ideolojik olarak arınmaları hem davranış olarak şiddetten uzaklaşmaları ve şiddeti meşrulaştıran nedenlerin ortadan kalkması hem de örgütün kendisi feshetmesi ve aşırıcı düşüncelerden kaçınmaya başlaması söz konusudur. Bir diğeri ise *temelden deradikalizasyondur* (substantive deradicalization). Bu noktada ise ideolojik ve davranışsal düzeyde deradikalizasyon söz konusudur ancak organizasyon aşamasında bu durum gözlemlenmemektedir. Örgütsel deradikalizasyonun başarısız olduğu noktalarda ayrılmalar, bölünmeler, organizasyon içerisinde çatışmalar, marjinalleşmeler ortaya çıkmaktadır. Son çeşit ise *pragmatik deradikalizasyondur* (pragmatic deradicalization). Burada davranışsal ve örgütsel deradikalizasyon süreci başarılı bir şekilde gerçekleşmekte ancak ideolojik olarak şiddeti benimseme durumu hala devam etmektedir.

Özellikle cihatçı radikal örgütlerin deradikalizasyon süreçlerine odaklanan Ashour, ülke içerisindeki ve uluslararası yapısal kısıtlamaların birçok silahlı radikal İslamcı hareketleri iç nedenlerden kaynaklı değişim süreçlerini başlatmak için zorladığını savunmaktadır (radikalleşme, deradikalizasyon ya da ılımlılık) (Ashour 2009, 12). Örgüt içerisinde kaynaklanan nedenler ve devletin teşviklerinin yanı sıra karizmatik liderlik, devlet baskısı ve “diğeri” ile olan etkileşimler deradikalizasyonun yaygın nedenleri olarak ifade edilmektedir. Devlet baskısı ve “diğeri” ile olan etkileşimin radikal bir örgütün liderinin düşüncelerini ve davranışlarını etkilemekte olduğu ve muhtemelen bireylerin rasyonel-tercih hesaplamaları ve fayda-zarar analizleri ile stratejik hesaplamalar yapması, “diğeri” ile olan sosyalleşme ve etkileşimin bir ürünü olan politik öğrenme, algısal ve psikolojik süreçlerin bireylerin içsel süreçlerini tetiklediğini öne sürmektedir.

Ashour'a göre (2009, 16) deradikalizasyon sürecinin başlatılması için iki önermede bulunmuş ve bunun gerçekleşmesinin dört değişkene bağlı olduğunu belirtmiştir. İlk önerme, başarılı bir deradikalizasyon sürecine tamamen yol açacak ve bunu başlatacak faktörleri kapsamaktadır. Bunu gerçekleştirecek olan değişkenler takipçilerinin kontrolünde olan karizmatik lider, silahlı harekete karşı uygulanan devlet baskısı, devlet ve diğer aktörler tarafından sunulan çeşitli teşvikler ve hareketin çeşitli katmanlarında bulunanlar arasındaki sosyal etkileşimdir. Diğer bir önerme ise sayılmış olan değişkenler arasında gerçekleşecek olan etkileşimler dizisidir. Devlet baskısı ve "diğeri" ile olan etkileşim silahlı bir örgütün liderinin düşüncelerini ve davranışlarını etkiler. Lider, içerden gerçekleşen etkileşimlerin yanı sıra devlet tarafından sunulan çeşitli teşviklerle deradikalizasyon sürecini başlatır.

Alex Schmid'e (2013, 41) göre deradikalizasyon iki türden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi bireysel olarak ideolojik temelli deradikalizasyondur. Psikolojik ve dini rehberlik yardımıyla düşünüş şeklinin değiştirilmesi hedeflenir. Diğeri ise davranışta değişiklik elde etmeye odaklanan ve siyasi görüşmeler aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen toplu deradikalizasyondur. Hapishane programları, eğitim, medeniyetlerin birlikteliği ve kültürler arası diyalogu destekleme, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerle mücadele etme, radikalleşmeye karşı çıkma konusunda küresel programları destekleme, internet, yaşamaya yönelik reformlar, bilgi üretme ve üretilen bilgiyi geliştirme, radikalleşmeyle mücadele eden politikaların uygulanmasına dahil olan aktörlere eğitim verme ve bunları kaliteli hale getirme deradikalizasyonun uygulanması konusunda aracı olarak görülmektedir.

Bireyleri radikal düşüncelerden arındırmayı hedefleyen programların temeldeki amacı aktif teröristlerin sayısını, şiddetini ve yol açtığı mağduriyeti azaltmak, bu örgütlere katılanların ideolojik görüşlerini ve davranışlarını tekrar yönlendirmek, eski

üyelerin normal hayatlarına dönmelerini destekleyerek tekrar sosyalleşmelerini sağlamak, mahkeme davaları için istihbarat, kanıt ve tanıklar elde etmek, düşünce inşa etmek için pişmanlık duyan eski teröristlerden faydalanmak, örgüt ortamında muhalif görüşleri yaymak, terörizm ve “yer altı” hayatından bir çıkış yolu sağlamak, terörle mücadele ederken baskıcı araçlara bağlılığı azaltarak daha insancıl yöntemleri kullanmak, teröristleri uzun süre hapisanelerde tutmaktan kaynaklanan ekonomik ve sosyal maliyetleri azaltmak ve hükümet ya da devlet kurumunun meşruiyetini artırmak şeklinde gösterilmektedir (Schmid 2013, 41-42).

Hamel El-Said (2015, 27)'e göre dini açıdan rehabilitasyon teröristlerin eylemlerinin meşruiyetini yok etmek, teorik ve ideolojik gerekçelendirmelerini çürütmek için oldukça önemli bir adımdır. Buna örnek olarak İslam inancının intiharı yasaklamasını göstermiştir. Dolayısıyla dini açıdan doğru yönlendirilmiş kimsenin bir fetva ya da dini bir dayanak olmadan şiddete varan aşırıcılığa yönelik bir eylem olan intihar eylemini gerçekleştirmek için istekli olmayacaktır. Bu nedenle dini olarak rehabilitasyon programları ve kişilerin dini açıdan deradikalize edilmesi bu süreçlerin ilk basamağını oluşturmaktadır. İkinci bir etken eğitim ve mesleğe yönelik eğitimlerdir. Ayrıca psikolojik rehabilitasyonlar ile bu süreçlerin desteklenmesi oldukça önemlidir. Sosyal rehabilitasyon programları, aile rehabilitasyon programları ve tutuklu olan kişilerin salıdıktan sonraki ortamlarını destekleme çalışmaları oldukça önemlidir.

Bireysel olarak deradikalizasyon ve bireyin terör örgütüyle ilişkisini kesme uygulamaları genel olarak hapisanelerde gerçekleşmektedir. Bu noktada kişinin kendi mevcut durumundan mutsuz olması varsayımıyla birlikte onu grup disiplininin ve diğer dışsal etkilerden izole etmek daha kolay bir hale gelmektedir (Neumann 2010, 48). Özellikle hapisane odaklı deradikalizasyon ve bireyin örgütten ilişkisini kesme

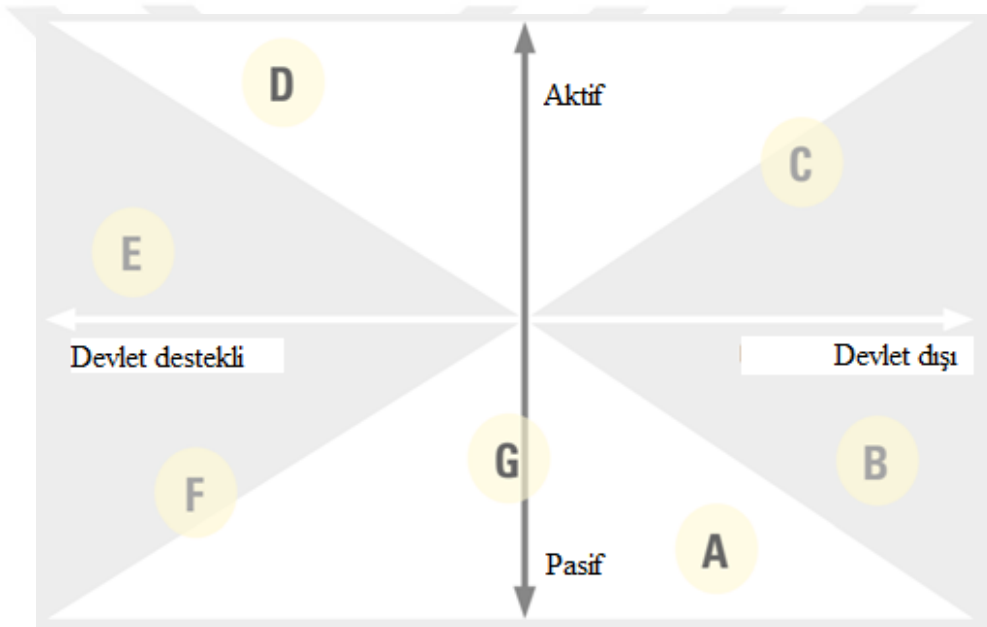
uygulamalarında üç temel nokta söz konusudur. Bunlar; eyleme dayalı programlar (mesleki eğitim, ideolojik/dini “yeniden eğitim” ya da rehabilitasyon), bireyin muhatap olduğu kişinin rolü, yönlendirmelerin ve materyal teşviklerin mevcut olmasıdır (Neumann 2010, 50). Kalan uygulamalar ise hapisanenin dışı için geçerlidir.

Suudi Arabistan, Yemen, Singapur, Endonezya, Fas, Malezya örneklerinde A programlarının en temel elementi dini ve ideolojik “yeniden-eğitim”dir. Bu bağlamda teröristlerin doğru dini bilgidan mahrum olduğu ve yanlış bilgilendirildikleri varsayımıyla hareket etmektedirler. Dolayısıyla kişinin tekrar eğitim sürecinden geçirilmesi ve düşüncelerinin reformu mümkün kılınmaya çalışılmış ve bu bir gereklilik olarak görülmüştür (Neumann 2010, 51). Vaizler özellikle kişilerin “cihad” gibi sömürülen terimleri düzenli görüşmeler aracılığıyla mahkûmların gözünde şiddetten arındırmaya çalışmaktadırlar.

Daniel Koehler deradikalizasyon programlarının tipolojilerini aşağıdaki gibi belirtmiştir. Beyaz renkli alanlar ideolojinin bu programlarda merkezi rol oynadığının bir göstergesidir. Bu programlar mikro düzeyde birey odaklı çalışmalarını ifade etmektedir. Bunun sonucunda birey düzeyinde müdahale programlarının üç ana özelliğinin olduğunu belirtmiştir. Bunlar; aktör, temas yaklaşımı ve ideolojik bileşendir (Koehler 2017). Aktör bağlamında deradikalizasyon ve terör örgütleriyle ilişik kesmeye yönelik düzenlenen programların ya devlet ya da devlet dışı aktörler aracılığıyla gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (Bjorgo ve Horgan 2009, 252). Sivil toplumun güçlü olduğu ülkelerde özellikle bu kurumların da ön plana çıktığı görülmektedir. Temas yaklaşımı hedef kitleye ulaşmak için izlenen iletişim stratejisini içermektedir (Koehler 2017, 117). Bu yaklaşımlar ise aktif ve pasif olarak ikiye ayrılmıştır. Aktif yaklaşım stratejilerinde spesifik bir hedef kitle mevcuttur. Bu

kitlenin deradikalizasyon süreçlerine dahil olması için ikna edilmesi gerekmektedir. Hapishanelerde hedef gruba doğrudan iletişim imkanının olması da buna dahil edilmiştir. Diğer yandan pasif yaklaşımda ise karşı taraftan böyle bir talebin gelmesi ve kendi grubundan ayrılmak için yardım istemesi söz konusudur. İdeolojik bileşenin ise deradikalizasyon programlarının ayrılmaz bir parçası olması gerekliliği belirtilmiş ancak doğrudan bunu hedeflemeyen girişimlerin de olduğu vurgulanmıştır (Koehler 2017, 118).

Şekil 2.1. Deradikalizasyon ve Kişinin Terör Örgütünden İlişğini Kesme Programlarının Türleri (Koehler, 2017)

Deradikalizasyon ve kişinin terör örgütünden ilişkisini kesme programları A, B, C, D, E, F, G türleri (Şekil 2.1) olmak üzere yedi türden oluşmaktadır. Bu programlar kim tarafından uygulandığı (aktör), temas yaklaşımı düzeyi ve ideolojik bileşeninin dahil edilip edilmemesine göre farklılıklar göstermektedir. Her bir örnek, farklı ülkelerde uygulama alanları bulmaktadır. Aynı ülkelerde birden fazla yaklaşım gözlemlenebilirken, uygulanan programlar içeriklerine göre birden fazla tür kapsamında değerlendirilebilir.

A Tipi'ne göre bu programlar devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilmekte ve radikal bir ideolojiyi hedef almaktadır. Buna karşılık programa katılacak olan kişilerin kendi inisiyatifiyle bunu gerçekleştirmesi beklendiğinden dolayı bu tip çalışmalar pasif kategorisine sokulmaktadır (Koehler 2017, 119). Programa katılma konusunda girişimi olan kişilerin bunu gönüllü olarak gerçekleştirmesi, o kişilerdeki bilişsel açılımın ve değişmeye yönelik isteklerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu program türleri genellikle sivil toplum örgütlerinin oldukça etkin olduğu ve bu örgütlerin temel sosyal hizmetleri gerçekleştirdikleri Batı ülkelerinde görülmektedir.

Daniel Koehler tarafından A Tipi'ne örnek olarak gösterilen programlardan bir tanesi the British Quilliam Foundation'dır. Bu kurumun fikirleri, projeleri ve çıktıları, özel bireysel bağışların, özel hayırsever vakıfların ve güven yardımlarının desteklenmesi ile gerçekleşmektedir (Quilliam tarih yok). Kurum, kimlik krizi, şikayetler, meşrulaştırılan bir ideolojinin varlığı ve böyle bir ideolojiyi savunan kişilere maruz kalma gibi bir bireyin radikalleşmesinden sorumlu olarak görülen kilit noktaları tespit ederek bunlara yönelik farklı gruplardan kişilerle çalışmaktadır. Herhangi bir siyasi ya da dini gruba ait olmayan, bağımsız ve farklı değerleri bünyesinde barındıran bir kuruluş olarak hizmet vermekte ve aynı zamanda şiddet içeren söylemlere yönelik karşıt söylemler üretmektedir.

B Tipi programlarda genel olarak bir örgüte katılmanın öncelikli olarak ideolojik nedenlerden ziyade arkadaş bulma, sadakat, önem, koruma ya da güç isteği gibi nedenlerden kaynaklandığı düşüncesini temel alır. Bu programlar genelde pratik yaşama dair fırsatlar -yeni işler bulma, ilaç tedavisi, aile terapileri, yerleşim yerinin değişikliği, hukuki süreçlerde yasal destek gibi- sunmaktadır (Koehler 2017, 123). Özellikle programlar tarafından fırsatların eksikliğinden dolayı örgütlere katılmayı bir

tercih olarak gören ya da görmek tehlikesinde olan insanlar için bu programlar etkili olabilmektedir.

B tipi programlara örnek olarak EXIT Sweden gösterilebilir. Özellikle aşırı sağcı görüşlere sahip olan kişilere yönelik geliştirilen program, ideolojik tartışmalara odaklanmaktan ziyade güven inşası, kişisel ilişkilerin geliştirilmesi ve radikal bir grubu bırakmaya yönelik pratik destekler sağlamaya odaklanmaktadır (Christensen 2015). EXIT aynı zamanda kişilerin yetkililerde ilişki kurmalarına yardımcı olmak, aileleri ile yeniden iletişim kurmalarını teşvik ederek bireylerin topluma (yeniden) entegrasyonunu kolaylaştırmak için sosyal destek sağlamaktadır. Bunlara ek olarak kurum, gençlerin radikalleşmesini önlemek amacıyla çalışan kurumlara danışmanlık desteği vermektedir.

C Tipi programlarda hedef gruba olan iletişim açısından aktif bir yaklaşımı etkili bir şekilde sürdürebilmek için, özel bilgiler (isimler, adresler, gruba dahil olmaya yönelik gerekli bilgiler gibi) ya da özel erişim noktaları (hapishane gibi) gereklidir (Koehler 2017, 125). Genelde bu bilgilerin devlet otoriteleri tarafından özel ve gizli bilgi kapsamında tutulması ve saklanması erişim konusunda sıkıntı oluşturmaktadır. Bu nedenle özel ve derinlemesine kişisel bilgi gerektiren, ideolojik yaklaşım içeren ve devlet-dışı organlar tarafından yürütülen programların bilgiye erişim konuları sorgulanabilir.

D Tipi programlarına tipik olarak ve genellikle devlet tarafından hapishane temelli deradikalizasyon programları dâhil edilmektedir (Koehler 2017, 125). Bu programlar ya tamamen ya da ağırlıklı olarak teolojik ve ideolojik tartışmalar ekseninde, hapishane-odaklı ve devlet tarafından yürütülmektedir. Bazen devlet dışı aktörlerin de dâhil edildiği örnekler görülse de finans, organizasyon, sorumluluk ve programın

gerçekleştirildiği yer açısından devlet kurumları ön plandadır (Koehler 2017, 125). Bu tip programlar, tez kapsamında incelenen konunun modelini oluşturduğundan dolayı daha detaylı bir şekilde anlatılmış ve örnekleri verilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan örneğinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir.

E tipi programlar, ağırlıklı bir ideolojik içerik olmayan, devlet tarafından gerçekleştirilen aktif programlar olarak ifade edilmektedir (Koehler 2017, 127). Genellikle Batılı devletlerde görülmekte, hapisane temelli olup yeniden entegrasyon ve rehabilitasyon programlarını kapsamaktadır. E tipi olan bazı uygulamalar teolojik olarak danışmanlık ya da akıl hocalığı gibi katılımcının düşünce ve inanç sistemine yönelik bir içeriğe sahip olsa da bu durum programlar kapsamında bir öncelik olarak görülmemektedir.

E tipi programlara örnek olarak Danimarka’da gerçekleştirilen “Aarhus” modeli örnek gösterilebilir. Bu model radikalleşmenin herhangi bir evresindeki bireyi kapsamakta ve bu kişilere potansiyel radikal olarak belirlenen bu kişilerle iletişim kurmak için aktif yaklaşımlar benimsemektedir (Koehler 2017, 128). Projenin amaçları aşırılıkçı düşüncelerin tüm versiyonlarından kurtulmak isteyen bireylere yardım etmek ve İslam’ın daha ince ayrıntılı bir yaklaşıma erişmek için dini tartışmalar sunmak yer almaktadır. Ancak E Tipi programlarının bir özelliği olduğu üzere, ideoloji bu uygulamaların merkezinde yer almamaktadır. “Aarhus modeli” olarak bilinen Danimarka yaklaşımı, sıkı bir şekilde kurumsallaşmış bir iş birliği yoluyla radikalleşmeye karşı koymaya çalışmaktadır. Başlangıçta, bu ağlar okulları, sosyal hizmetleri ve polisi içeriyordu, ancak o zamandan beri psikiyatri, sağlık, hapis ve denetimli serbestlik hizmetleri de programa dâhil edildi (Reed ve Pohl 2017). Bu kurumsallaştırılmış iş birliği, her Danimarka belediyesinde mevcuttur ve yerleşik yönetim yapılarının bir parçasıdır (hükümet bakanlıkları da iş birliğini

yönlendirmede rol oynamaktadır). Aynı zamanda, etkilenen bireyler ve topluluklar ile sivil toplum ortakları için erişilebilir olmak adına önemli ölçüde yerleştirilmiştir.

F tipi programlar içerisine dâhil edilen geniş çaplı devlet tarafından yürütülen danışmanlık hizmetleri ve yardım hatları radikal örgütlerden ayrılmayı düşünenleri kendilerine çekmek için faaliyet göstermektedir (Koehler 2017, 129). A tipi programlara benzer bir şekilde, radikalleşmenin herhangi bir evresinde dolup da radikal bir örgütten ayrılmaya yönelik bir motivasyon taşıyan kişilere yardım etme amacıyla bu programlar dizayn edilmiştir. Ancak bu programlar da pasif kategorisinde yer almaktadır çünkü ilk adımın katılımcı tarafından gelmesi gerekmektedir.

F tipi programlara örnek olarak İngiltere’de faaliyet gösteren “Channel” girişimi gösterilmektedir. Bu girişim insanların teröre bulaşmasını ve teröre yönelik desteklerin engellemek amacıyla Birleşik Krallığa yönelik tehdidi azaltmak amacıyla uygulanan “Prevent” isimli stratejinin bir parçasıdır. “Channel” ilk olarak 2007’de tanıtılmış ve Nisan 2012’de İngiltere ve Galler’de faaliyete geçmiştir. Program terörizme karşı savunmasız olduğu belirlenen kişilere erken bir aşamada destek sağlamaya odaklanan bir programdır. Program, bu kişileri korumak için birden fazla kurumun desteğiyle farklı yaklaşımlar benimser. Risk altındaki bireylerin belirlenmesi, bu riskin niteliğini ve kapsamının değerlendirilmesi ve ilgili kişiler için en uygun destek planının geliştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır (HM Government 2015, 5). 2007’den Mayıs 2015’e kadar 6,306 müracaat yapılmıştır. Bu müracaatların bahsedilmesi gereken önemli noktalarından bir tanesi ise özellikle on sekiz yaş altı gençlere yönelik müracaat sayısının fazlalığıdır (National Police Chiefs' Council tarih yok).

G tipi programlar, devlet kurumları ile özel kurumların birlikteliğiyle oluşturulan, ideoloji içeren ancak pasif kategorisinde yer alan programlardır. Burada devlet dışı

aktörler, finansal desteğin yanı sıra, tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri danışmanlık süreçlerinde devlet kurumlarıyla iş birliği yapmaktadırlar. Bu programların değinilmesi gereken önemli bir noktası, iki farklı kurumun ortak bir konuda iş birliği yapmasından kaynaklanan yetkinlik sorunudur. Bir başka deyişle, programın planlanması, yürütülmesi ve deradikalizasyon süreçlerinin değerlendirilmesi gibi görevlerin hangi aktörlere düşeceği konusunda yaşanabilecek olan belirsizliklerdir.

G Tipi programlara örnek olacak uygulamalardan bir tanesi Singapur'daki Dini Rehabilitasyon Grubu (the Religious Rehabilitation Group-RRG)'nun faaliyetleridir. Dini Rehabilitasyon Grubu, radikalleşmiş kişilerin dini rehabilitasyonu ve danışmanlığı için gönüllü olarak yardımcı olan İslam alimleri ve öğretmenlerinden oluşan bir organizasyondur. 2004'ten beri devletle yapılan iş birliği çerçevesinde radikalleşmeye karşı koyma stratejisi olarak hapisanelerde dini danışmanlık ve ideolojik tartışmalar da yürütmektedir (Koehler 2017, 270; The Religious Rehabilitation Group tarih yok).

Deradikalizasyon ve kişinin terör örgütünden ilişkisini kesme programlarının türleri dikkate alındığında, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından cezaevi vaizlerinin dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü kişilerle görüşme gerçekleştirmesine yönelik uygulama D Tipi olarak düşünülmüştür. Bu programlar ideolojinin dâhil edildiği, devlet aracılığıyla yürütülen ve aktif olarak ifade edilen programlardır (Koehler 2017, 125). Bu program türlerinin Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'daki girişimlere örnek olabileceği vurgulanmıştır. D Tipi programlarda önemli finansal kaynakların, İslam ya da diğer dini otoritelerin ulusal çapta onay görmüş versiyonunun kullanımı, bireysel deradikalizasyona teşvik amacıyla aşırılıkçı ve teröristlerden oluşan geniş çapta bir popülasyona (tutuklu/hükümlü) doğrudan erişim

söz konusudur. D Tipi'nde, deradikalizasyon ve terör örgütlerinden ilişiği kesmeye yönelik programlar potansiyel katılımcıların psikolojik direnişiyle karşılaşabilir. Bunun sonucunda ise kişilerin radikal gruplarda bağlantısını kesmeye yönelik motivasyon ya da bilişsel bir açılım oluşmayabilir. Buna ek olarak, ikna çabaları karşı tarafın “düşman” olarak addettiği ve hapsine neden olduğu taraftan gelmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen, devlet tarafından gerçekteşirilen ideoloji temelli deradikalizasyon programlarının çoğunda daha yüksek başarı oranı gözlenmektedir (Koehler 2017, 126). Koehler bu başarı oranının kriteri olarak yeniden suç işleme eğilimini temel almış ve programlarının yüksek başarı oranı elde ettiklerine yönelik vurguları temel almıştır.

D Tipi'nin en güçlü yönlerinden bir tanesi de dini otoritelerin ve âlimlerin programa dâhil edilmesi, teolojik tartışmalara ortam açılmasıdır. Devlet tarafından gerçekteşirilen, yoğun ideoloji bileşenli ve hapisane-odaklı aktif programların bir diğer fırsatı ise hapisanelerde bulunan, hapisane ortamından dolayı potansiyel olarak kişisel bir kriz eşiğinde olan insanlara erişim imkânına sahip olmasıdır. Buna ek olarak hapisanede uzun süre kalan kişilerin, dışarıdaki radikal gruplara erişimi kısıtlanacağı için görüşlerinde bir değişim kendiliğinden gerçekteşebilir (Ganor ve Falk 2013, 124). Gruptan fiziki bir şekilde zoraki bir mesafenin kişide bilişsel olarak bir farkındalık yarattığına yönelik çalışmalar mevcuttur (Koehler 2017, 126). Ayrıca bu programların bir diğer avantajı da hapis süresinden dolayı bu sürece ayrılacak zamanın olduğuça fazla olmasıdır. Potansiyel katılımcılara doğrudan erişim ve kontrol vardır. Kapsamlı bilgiye erişme imkânı da söz konusudur.

Yeniden suç işleme durumuna bakıldığı zaman, farklı gruplara ait teröristlerin tekrar suç işleme olasılıklarının farklı oranlara sahip olduğunu görülmektedir (Koehler 2017, 14). Plunchinsky (2008, 182) dini referanslı terör örgütlerine bulaşan

teröristlerin tekrar suç işleme olasılığının daha fazla olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle en temelden farklı bir dünya görüşünü savunan ve mevcut sistemlerin tamamına savaş açan dini referanslı terör örgütüne üye olan kişilerin bu radikal düşüncelerinden arındırılması elzem bir durumdur. Türkiye’de mevcut literatür henüz bu durumun önemini akademik düzeyde inceleyecek seviyeye gelmemiş, birey odaklı çalışmalar eksik kalmıştır. Hem dünya için oldukça önem arz eden hem de terör örgütleri için bir hedef haline gelen Türkiye tarafından bu çalışmaların yapılması oldukça kritik öneme sahiptir. Özellikle devlete karşı yoğun tepkilerin olduğu ve terör örgütünün faaliyetlerini devam ettirdiği süreçler, bu çalışmaların (özellikle devlet tarafından yürütülen) başarısızlığa uğrama ihtimalini arttırmaktadır. Ancak devlete karşı tepkinin azaldığı süreçte ve terör örgütünün hem ideolojik olarak hem de faaliyet olarak başarısızlığa uğraması örgüt üyelerinin ya da radikalleşmeye ve şiddete varan aşırıcılığa eğilimi olan insanlar için başarıyla sonuçlanabilir. Bu çalışma hem Türkiye’deki literatür eksikliğine katkı sağlamak hem de dini referanslı terör örgütü üyelerinin deradikalizasyonu sürecinde birey odaklı yaklaşımların önemine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Tez kapsamında dini açıdan kişilerin rehabilite edilmesinin teröristlerin eylemlerini bu kişilerin gözünde meşru dışı hale getirme, teorik ve ideolojik dayanaklarını çürütmek için ilk adım olduğuna yönelik teori temel alınmıştır. Bir diğer deyişle, dini istismar eden terör örgütlerine katılan kişilerin deradikalize olmasının ilk ayağı dini olarak rehabilite olmalarıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Türkiye kapsamında düşünüldüğü zaman Diyanet İşleri Başkanlığı’nın cezaevine atadığı vaizlerin bu kişilerle doğrudan temas etmesi ile bu rehabilite süreçlerinin gerçekleşebildiği ve bu nedenle kurumun deradikalizasyon ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelede kilit rol oynadığı vurgulanmaktadır.

2.3. Dünya'dan Örnek Çalışmalar

Dünya çapında farklı ülkelerde birbirinden farklı veya benzer yöntemlerle uygulanan deradikalizasyon programları mevcuttur. Daniel Koehler'in belirttiği gibi hem devlet hem de devlet dışı organizasyonların girişimleriyle ideolojilerin dâhil edildiği veya edilmediği programlar farklı uygulamalar olarak akademik yazında da yer bulmaya başlamıştır. Bu uygulamaların kapsamı ve başarıya ulaşım ulaşılmadıkları özellikle bu alandaki çalışmalar için oldukça önem arz etmektedir.

Dünyadan örnek çalışmalar kapsamında Suudi Arabistan, Bangladeş, Cezayir, Fas ve Malezya'daki deradikalizasyon çalışmalarından örnekler verilmiştir. Suudi Arabistan'ın bir örnek olarak verilmesinin nedeni "yumuşak" güç yaklaşımının odak noktası olarak kullanılarak şiddete varan aşırıcılıktan dolayı hüküm giyen kişilere hapis süreci boyunca ve sonrasında da içeren oldukça kapsamlı bir program uygulanmış olmasıdır. Ayrıca yetkililer tarafından açıklandığına göre oldukça başarılı bir oran elde edilmiştir. Bangladeş örneğinin verilmesinin nedeni deradikalizasyon çalışmalarının hem devlet eliyle yapılması hem de devletin eksik olduğu yerlerde sivil toplumun desteğine de güvenmesi onlarla koordine bir şekilde hareket etmesidir. Dolayısıyla burada hem devlet hem de devlet dışı organizasyonları ana aktörler olarak görülebilmektedir. Cezayir örneği ise bir örgütün şiddet kullanımından vazgeçmesiyle birlikte bireylerin deradikalizasyonu için düzenlenen bir dizi programların uygulanmasını temel aldığı için önemlidir. Fas örneği özellikle Türkiye'dekine benzer bir şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kuruma sahip olması açısından önemlidir. Burada çalışmalar yine devlet merkezli bir şekilde gerçekleştirilmiş ve hapishanelere yönelik din içerikli programlar gerçekleştirilmiştir. Son olarak Malezya örneğinde ise bu çalışmaya benzer bir şekilde hapisane odaklı bir deradikalizasyon programının

temel alınmış ve bu uygulamanın başarı oranının oldukça yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle çalışmanın kapsamına bir örnek olarak dâhil edilmiştir.

2.3.a. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan’da uygulanan deradikalizasyon çalışmaları bu alanda geniş kesim tarafından dikkat çekmiştir. Dünya çapında uygulanan en iyi deradikalizasyon programı olarak belirtilmektedir. 2003 yılında Riyad’da gerçekleşen bombalı saldırılardan sonra güvenlik önlemlerinin yanı sıra “yumuşak” stratejiler de uygulanmaya başlamıştır (Demant, ve diğerleri 2008, 170). Bu stratejinin temel amacı, Suudi hükümetinin İslam’ın yozlaşmış ve sapkın yorumlarına dayandığı bir ideoloji ile mücadele etmektir (Boucek 2009, 1).

Suudi Arabistan’ın aşırıcılık ve radikalleşmeyle mücadele politikası, Önleme, Rehabilitasyon ve Sonraki Bakım anlamına gelen PRAC (Prevention, Rehabilitation, Aftercare) stratejisi olarak adlandırılan bir planda ana hatlarıyla belirtilmiştir. Bu planda devlet yetkililerinin hedefleri, karşılaşılabilecekleri zorluklar belirtilmiş ve aşırılıkçı ideolojilerin yayılması ve bu ideolojilerin cazip hale getirilmesiyle mücadele etmenin yolları belirtilmiştir. Bu strateji birbiriyle bağlantılı üç ayrı programdan oluşmaktadır. Bunlar; aşırılık yanlılarını caydırmak, onlarla birlikte bu düşüncelere sahip olan kişilerin rehabilitasyonunu sağlamak ve gözaltından salındıktan sonra topluma tekrar entegre olmalarını kolaylaştırmak adına sonraki bakım programlarını uygulamaktan oluşmaktadır (Boucek 2009, 4).

Program genelde gönüllülük esasına dayanmakta ve Suudi hükümetine karşı şiddet uygulamayan hükümlülerden oluşmaktadır (Hoefst 2015, 32). Program bağlamında kişinin düşüncesinin çarptırıldığı, yanlış empoze edildiği ve İslam’ı yanlış öğrendiğine yönelik bir kabul söz konusudur. Dolayısıyla program aracılığıyla gerçekleştirilen

danışmanlık uygulamasının amacı, tutuklanmış ya da alıkonmuş kişinin yanlış düşüncelerini İslam'ın daha ılımlı yaklaşımıyla ve toleransıyla değiştirilmesini sağlamaktır (El-Said 2012, 37). Din adamları Suudi Arabistan'ın din anlayışına, yani Selefilğe yönelik daha ılıman bir yaklaşımı programdakilere sunmaktadır. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir nokta, militan Selefi anlayışa sahip kişilerin dini olarak rehabilite edilmesinde ılıman Selefi anlayışın kullanılmasıdır. Çünkü militan Selefi kişilere yönelik verilen dini bilginin mezhepsel farklılıklar içermesinin o kişilerde inanç ve düşünce olarak bir yansımasının olamayabileceği belirtilmiştir (ORSAM 2016).

Rehabilitasyon programı, kısa süreli (iki haftaya kadar) ve uzun süreli (altı haftaya kadar) iki türde sınıf yapısında kurslardan oluşmaktadır. Bunlar grup halinde ve bireysel gerçekleştirilmektedir. Uzun süreli programlarda tekfir, sadakat, terörizm, cihat için gereken kurallar, özsaygıya yönelik psikolojik kurslar, dini liderliğe yönelik terimler, otoritenin önemi gibi konular işlenmektedir (Hoeft 2015, 33; Boucek 2009, 17). Her ders için bir sınav yapılmakta ve sınavı başarıyla geçen kişiler için bir sonraki süreç başlamaktadır. Eğer kurs geçilmezse, tekrar edilmek zorundadır. Bir sonraki aşamada hapisneden çıkan kişiler 8-12 hafta geçirecekleri Danışmanlık ve Bakım Merkezi'ne gönderilmektedir. Burada kişilerin topluma tekrar entegre olmalarını kolaylaştıracak hobilere yönelik, dini, sosyal ve mesleki çalıştaylar ve programlar düzenlenmektedir (Boucek 2009, 18). Bunlara ek olarak Sonraki Bakım uygulaması kapsamında, kişilerin topluma entegre olmaları için yüklü miktarda finansal destek (aylık para, evlilik masraflarının karşılanması, araba, konut desteği, sağlık bakımı gibi) sağlanmaktadır (Koehler 2017, 260).

Akademik çalışmalara bakıldığı zaman programın sonuçlarına yönelik verilen rakamlarda tutarsızlık olduğu görülmektedir. RAND tarafından hazırlanan raporda,

resmi rakamlara göre 3,033 kişi hapisane temelli deradikalizasyon programlarına katıldığı belirtilmektedir (Rabasa, ve diğerleri 2010). Bunların sadece 231 tanesi salınmış, kaç tanesinin ise tekrar tutuklandığı bilinmemektedir. Ancak Suud yetkililer %80 oranında bir başarı oranı elde ettiklerini iddia etmişlerdir (Rabasa, ve diğerleri 2010). %20 oranındaki başarısızlık oranı ise programa katılmayı reddedenlerin oranı olarak belirtilmiştir. Bu oranlara karşın programdan yararlanan kişilerin tekrar suça karışma oranının düşük olduğu belirtilmektedir. Buna karşın Daniel Koehler (2017) tarafından verilen rakamlara göre yaklaşık 2,000 tutuklu rehabilitasyon programına katılmış ve yaklaşık 700 kişi serbest bırakılmıştır. Bunlardan 9 kişi tekrar terör faaliyetlerine bulaştığı için yeniden tutuklanmıştır (Koehler 2017, 260). Dolayısıyla veriler arasında farklılıklar görülmektedir.

Suudi programının başarısı dünya çapında terörle mücadelede kullanılan “yumuşak” yöntemler arasında bir model haline gelmiştir (Boucek 2009). Ancak buna karşın şiddete varan aşırıcılık ülke çapında tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır. Buna rağmen programa yönelik halkın desteği oldukça yüksektir (El-Said 2012, 40). Ayrıca diğer ülkelerdeki programlarla kıyaslandığı zaman bu programın oldukça kapsamlı ve yenilikçi olduğu da vurgulanmaktadır (Koehler 2017, 260).

2.3.b. Bangladeş

Bangladeş 1999 ve 2005 yılları arasında İslam temelli şiddete varan aşırıcılığa yönelik destek içeren bir dalgaya maruz kalmıştır. Pakistan’da mezhepsel şiddet, Hindistan’da Naksalit aşırıcılığı, Nepal’de Maoist isyancılar, aşırı nüfus kalabalığı, Afgan savaşında yer alıp geri dönen cihatçılar, göçmen işçiler, ABD’nin Irak ve Afganistan operasyonları ve Filistin meselesi gibi konular Bangladeş’te aşırıcılığın

artmasına neden olmuştur (Efegil 2018, 84; El-Said 2012, 13). Bu durum karşısında devletin bazı önlemler alması gerekli hale gelmiştir.

Otoriteler cezalandırıcı önlemleri içeren bir yaklaşımı şiddete varan aşırıcılığa yönelik “yumuşak” güce dayalı bir strateji benimsemiştir ve güçlü bir devlet varlığı söz konusudur (El-Said 2012; Laiq and Hearne 2010). Bu yaklaşım radikalleşmeyi önleme ve deradikalizasyon programlarının karma bir versiyonudur çünkü grup profilini ortaya çıkarsa da hedef kitlesi şiddete varan aşırıcılığa yönelik ideolojiye sahip olmasından şüphelenilmiş olan eğilimli bireyler ve bunların yanında zaten radikal olmuş bir kitleyi hedeflemektedir. Program 2005’te başlamış ve Harajatul-Jihad-al-Islami (HuJI), Jama’atul Mujahideen of Bangladesh (JMB) gruplarını hedeflemiş ve dört temel üzerine kurulmuştur. Bunlar, hapsedme, istihbarat, entelektüel müdahale (özellikle İslam’ın radikal yorumlarına karşı koyma için dini söylem) ve bu sayılanların hepsine yatırımdır (Laiq and Hearne 2010, 4).

Programın dini ve toplumsal figürler aracılığıyla İslam’ın gerçek ruhuna yönelik propagandayı, modern eğitimin yüceltilmesi (İngilizce ve bilgi teknolojileri eğitimi dahil), ve İslam’a yönelik konularda bilginin toplanması ve dağıtılması hedeflenmiştir. Buna ulaşmak için, otoriteler ülkede aktif olan ve devletin başarısız olduğu konularda destek sağlayan sivil toplum kuruluşlarının katkılarına güvenmiştir (El-Said 2012). 2005’ten sonra ülkenin deradikalizasyon programının uygulanmasına destek olması amacıyla yeni sivil toplum örgütlerinin oluşturulmasına destek verilmiş ve kolaylaştırılmıştır. Cezayir örneğinde olduğu gibi burada sivil toplum örgütlerinin yerel düzeyde devletten daha aktif çalışabilmesi ve toplumla daha sağlam bir bağ kurabilmesi gerçeği göz önünde bulundurulmuştur.

Uygulanan program, hükümlü olan aşırıların rehabilitasyonuna odaklanmamakta, köy medreseleri, camileri, imamları ve yerel düzeyde güçlü takipçilere sahip dini liderleri hedef alan, daha geniş çapta, bütün topluma yönelik motivasyonel bir programdır. Ayrıca temel mesajları iletmek için hedef bölgenin dışındaki yerlerden de etkili figürler programa dahil edilmiştir (El-Said 2012). Bu yerlerde, İslam ve barış, İslam ve çoğulculuk gibi konuları ele alan seminerler, çalıştaylar, sempozyumlar ve masa-başı tartışma programları düzenlenmiştir ve oturumlar soru-cevap ve açık görüş belirtme şeklinde geçmiştir (Efegil 2018, 85). Bu çalışmalar yayımlarla, işsizlere finansal desteklerle, katılımların ileriye yönelik eğitimlerini destekleme ve bazı hükümlülerin ailelerine yardımcı olma gibi faaliyetlerle desteklenmiştir (Laiq and Hearne 2010).

Program karma ve odaktan uzak olması nedeniyle eleştirilmekte, aynı zamanda medrese mezunlarının profilini çıkarmaya yönelik olan aşırı tavrın onları ileride daha fazla radikalliğe itmesini düşündürmektedir. Aynı zamanda programa katılan dini bilginlerin ve liderlerin eğitimlerinin zayıf olduğu ve özel olarak bilgilendirilmedikleri görülmüştür (El-Said 2012).

Bangladeş programı ele alındığında hem devlet hem de devlet dışı organizasyonların katkılarıyla ideolojinin yanı sıra sosyal destekleri de içeren bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Daniel Koehler'in deradikalizasyon programlarına yönelik yaptığı sınıflandırmada Bangladeş'in uygulamalarının E Tipi ve C Tipi deradikalizasyon programlarına daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2.3.c. Cezayir

1997'de, Cezayir'de İslami Kurtuluş Cephesi (FIS) ve İslami Selamet Cephesi'nin kendi beyanıyla oluşturduğu silahlı kanadı ve Cezayir'in en büyük militan grubu tek

tarafli olarak ateşkes ilan ettiler. Bu kararın arkasında devletin ciddi oranda baskı uygulamasının önemli bir payı vardır (El-Said 2012, 7). Bu aşamadan sonra zamanın devlet başkanı olan Boutaflika ülke içerisinde şiddeti bitirmeye, istikrarı ve ekonomik gelişmeyi iyileştirmeye odaklanmıştır. Ayrıca the Civil Concorde Law (CCL) ve the Charter for Peace and National Reconciliation (CPNR) isimli iki referandum öne sürmüştü, halk tarafından oldukça destek bulmuş ve ülkede gerçekleşecek olan deradikalizasyon çalışmalarının temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmalar üç temel paketten oluşuyordu. Bunlardan birincisi gönüllü olarak şiddetten vazgeçen ve silahlarını teslim eden kişilere yönelik af, genel af, hapis cezasında azaltma ve suçlamaların düşürülmesini içeren ve bu şekilde barışı hedefleyen yöntemlerden oluşuyordu. İkincisi ulusal çapta barışı sağlama, dayanışma ve yeniden bütünleşmeyi destekleyen yöntemleri içermektedir. Bu yöntemler “ulusal trajedi” yüzünden işlerini ve kariyerlerini kaybeden insanlar için tekrar görevlerine kavuşturulmalarını ya da bunun yerine bir tazminat ödemesini kapsamaktaydı. Bu tazminat düzelmiş militanların, hapis cezası alan şiddet yanlısı aşırıcular ve savaş süresince ya sivil ya da militanlar tarafından öldürülenlerin özellikle ihtiyaç sahibi olan ailelere yönelik sağlık ve eğitim desteklerini içermektedir. Üçüncü olarak da şiddetin tekrür etmesini önlemeye yönelik olan çalışmaları kapsamaktaydı. Bu bağlamda, “ulusal bir trajediye neden olacak bir şekilde dinin aşırı olarak kullanılmasını içeren herhangi bir siyasi faaliyet” ve “ümme ve devlet kurumlarına karşı gerçekleştirilen şiddeti yüceltme politikalarını uygulamak ve bu politikaların işlenmesini sağlamaya yönelik sorumluluğu kabul etmeyenleri” engellemeye çalışılmaktadır (El-Said 2012, 9).

Hamed El-Said'e göre Cezayir deneyiminin en büyük katkısının “yumuşak güç”ün önemli bir kaynağı olan sivil toplumun rolünü ortaya koyması olmuştur. Sosyal

ağlarının yaygın olması, içten dinamik, enerjik ve yenilikçi bir yapıya sahip olması nedeniyle sivil toplum örgütlerinin topluma daha fazla erişimi olduğunu belirtmektedir (El-Said 2012). Bu da şiddete varan aşırıcılığı önleme konusunda sivil toplum örgütlerinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Buna ek olarak, camilerde ve cezaevlerindeki dini aşılamanın yaygınlaşması konusunda mücadele edilmektedir. Aynı zamanda camilerdeki denetimin az olması, aşırıcı düşünceleri desteklemek yerine barış mesajı veren iyi eğitilmiş ve yetişmiş imamların eksikliğine vurgu yapılmaktadır (Laiq and Hearne 2010, 3).

Ancak bu programa yönelik bazı problemler ortaya çıkmıştır. Örneğin, radikallikten kurtulmuş çoğu kişi ihmal edildiklerine yönelik hisse kapıldılar. Bu genel olarak katılımcıların ciddi bir miktarının devletten tazminat alamamaları, eski işlerine dönememeleri ve yeni bir iş bulamamalarından kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda bu program, radikallikten arınmış bireylerin onlara bir iş bulmalarına katkıda bulunacak eğitim ya da rehabilitasyon faaliyetleri açısından eksikti. Sonraki süreçte çoğu kişi işsiz kalmaya devam etti. Önceden radikal gruplara dahil olmuş kişilerin siyasi partilere katılmalarına, kendi partilerini, derneklerini kurmalarına ya da herhangi bir siyasi faaliyet gerçekleştirmelerine izin verilmedi. Bu durum, Cezayir deradikalizasyon programına katılanlar arasında sosyal, politik ve ekonomik marjinalleşmeye neden oldu (El-Said 2012, 11). Bunlara ek olarak, suçlu olan güvenlik görevlilerine ceza verilmedi.

Daniel Koehler'in sunduğu deradikalizasyon programlarının türlerine göre Cezayir programı incelendiğinde hem devletin hem de sivil toplumun katkılarının olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sadece ideoloji odaklı bir yaklaşım benimsenmemiş ve deradikalizasyon süreci içerisinde bireylere farklı fırsatlar da sunulmuştur. Dolayısı ile hem B Tipi hem de E Tipi uygulamaların içerisinde yer alabileceği düşünülmektedir.

2.3.d. Fas

Fas'ta devlet doğrudan deradikalizasyon ve radikalleşmeye karşı koyma çalışmalarına başlamamıştır. Buna karşın, gündemine yavaş yavaş bu konuları almaya başlamış ve özellikle sivil toplum örgütlerinin de gündeminde bu konuların olması yönünde onları teşvik etmiştir. Aynı zamanda gerçekleşen insan hakları ihlallerine yönelik önlemler almaya çalışmış ve bunu sağlamak amacıyla çeşitli komiteler oluşturmuştur (Adalet ve Uzlaştırma Komitesi, Bağımsız Komite, İnsan Hakları Danışma Konseyi ve İnsan Hakları Merkezi). Devlet bunları sağlamak amacıyla iki durumu göz önünde bulundurmıştır. Bunlardan ilki af ve siyasi mahkûmların salınması ve sürgün edilmiş kişilere yönelik suçlamaların düşürülmesi, devlet tarafından gerçekleştirilen insan haklarını ihlallerinin toplum tarafından bilinmesi, işkenceyi engelleyerek mahkûmlara yönelik muamelelerin iyileştirilmesi ve mahkûmların aileleriyle görüşmelerine müsaade etmedir (Hearne ve Laiq 2010, 7). İkincisi keyfi olarak tutuklanmış, kaçırılmış ya da göç etmeye zorlanmış kişilere yönelik tazminat ödemesi yapma ya da tekrar işe yerleştirilmelerini sağlamaktır.

2003 ve 2007'de gerçekleştirilen bombalı saldırılardan sonra Fas yönetimi geniş kapsamlı dini reform programları yürürlüğe koymaya başlamıştır. Bunu yaparken radikalleşmeye ve toplum içerisindeki şiddeti yücelten ideolojilere karşı koyma adına Al-Muhamadiya Foundation, Bilim Yüksek Kurulu ve Diyanet İşleri Bakanlığı gibi resmi dini kurumları güçlendirmeye karar vermiştir (El-Said 2012). Bunlara ek olarak Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından camilerin direkt kontrolü söz konusudur. Böylelikle Cuma vaazları da Bakanlık tarafından yönlendirilmektedir.

Fas'ın cezaevi sisteminde deradikalizasyon, Diyanet İşleri Bakanlığı yetkilileri ile bölgesel ve yerel dini konsey üyeleri tarafından dini gözetim yoluyla gerçekleştirilmektedir. Sadece 2013 yılında, bu yetkililer yaklaşık 5.000 mahkûmu

ziyaret etmiştir (Tamek 2014). Tüm bunlara ek olarak devlet, İslam'ın yanlış yorumlanmasının önüne geçmek adına çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; camilerin restore edilip daha iyi hale getirilmesi, imamların eğitilmesi, dini hakların iyileştirilmesi, İslam kültürünün canlandırılması ve imamları İslam'ı daha ılımlı bir şekilde anlatmaya yönlendirmektir (Hearne ve Laiq 2010, 7).

Daniel Koehler'in sunduğu deradikalizasyon programlarının türlerine göre Fas programı incelendiğinde devlet merkezli çalışmaların yürütüldüğü ve bu çalışmaların dini istismar eden terör örgütlerinin radikal düşüncelerinden arındırılması için ideoloji odaklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle D Tipi için deradikalizasyon çalışmalarına bir örnek olarak Fas'ın programı gösterilebilir.

2.3.e. Malezya

Malezya uzun yıllar ülke içerisindeki komünizm tehdidiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle etnik olarak Çinli olanların çoğunluğunu oluşturduğu ayaklanma, gerilla tarzı silahlı isyana dönüşmüş ve ideoloji ile beslenen grup mevcut hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Devlet komünizm tehdidiyle mücadele etmek için Fas ve Suudi Arabistan gibi şiddete varan aşırıcılıkla mücadele eden ülkelerin yöntemlerinden faydalanmıştır. Bu yöntemler hem askeri kuvvetlerin güçlendirilmesi gibi sert önlemler hem de psikolojik destekleri kapsayan yumuşak önlemlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda toplumun bağlılığını kazanmak için ayaklanmaya karşı koyan kampanyaların düzenlenmesi, psikolojik operasyonların başlatılması ve direnişçilerin görüşlerine yönelik duyulan ilginin azaltılması hedeflenmiştir (El-Said 2012, 25). Aynı zamanda Çinli nüfusun direnişçilerle iletişimini koparmak amacıyla yerleşim yerlerinin değiştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca devlet, yakalanmış olan komünist direnişçiler için bir deradikalizasyon programı

sunmuştur. Manevi danışmanlığın da dahil edildiği bu program kapsamında, kişilerin bakış açılarının tekrar şekillendirilmesi hedeflenmiştir. Buna ek olarak aileleri de toplum tarafından ötekileştirilme tehdidine karşı ve devlete karşı düşmanlık geliştirmemeleri adına desteklenmişlerdir.

Devlet, 2000-2005 yılları arasında küçük bir grup Müslüman Malezyalıların devlete karşı şiddet içeren bir mücadeleye girişmelerinden dolayı bu kişileri gözaltına almıştır. Otoriteler hapisane temelli bir rehabilitasyon ve danışmanlık programı oluşturarak bu kişilerin daha ılımlı bir yaklaşım benimsemeleri ve yaptıklarından pişmanlık duymalarını sağlamak hedeflenmiştir (El-Said 2012). Malezyalıların ana deradikalizasyon girişimi Dini Rehabilitasyon Programı (Religious Rehabilitation Program) olarak görülmektedir (Suratman 2017, 141). Sürece tutuklu bulunan kişilerin aileleri de dahil edilmiş ve militanlar hapisanedeyken ailelerine maddi destek sağlanmıştır. Programın büyük bir kısmı yeniden eğitim ve rehabilitasyona odaklanmaktadır. Yeniden eğitim, militanların siyasi ve dini olarak yanlış fikirleri düzeltmeye odaklanırken; rehabilitasyon, militanların salıdıktan sonra gözlemlenmesi stratejisini benimsemektedir. Rehabilitasyon süreci dört aşamadan oluşmaktadır (Aslam, Othman ve Rosili 2016, 158):

1. Danışmanlar ve polis, radikal ideolojiyi ya da çarpıtılmış İslam algısını ortadan kaldırır.
2. Danışmanlar, yanlış anlaşılmış ideolojileri irdelemek için tartışmalar başlatır.
3. Çarpıtılmış tüm İslami ideolojiler Kur'an'ın doğru yorumlarıyla değiştirilir.
4. Süreç İslam'a yönelik daha kapsamlı bir eğitim süreciyle devam eder.

Malezya Özel Harekât Şubesi'nden bir yetkilinin açıklamasına göre 2001-2011 yılları arasında tutuklanan 240 mahkûmun arasından sadece 13 tanesi tekrar suça bulaşmıştır (Ismail 2016). Kalan kişilerin ise başarılı bir şekilde kazanıldıkları ve topluma tekrar entegre oldukları belirtilmiştir. Böylece ülkede uygulanan deradikalizasyon programının %95 oranında başarılı olduğu açıklanmıştır.

Daniel Koehler'in sunduğu deradikalizasyon programlarının türlerine göre Malezya programı incelendiğinde hem devlet tarafından gerçekleştirilen hem de ideoloji ağırlıklı bir çalışma gerçekleştirilmesi bakımından D Tipi programlara bir örnek olarak düşünülebilir.

BÖLÜM III

METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütleri ile mücadelesini analiz ederek Türkiye'deki deradikalizasyon çalışmalarına katkı sağlamaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele ve aşırıcılık eylemlerinde bulunan insanları radikallikten arındırma noktalarında önemli bir aktör olduğu tezin hipotezidir. Türkiye'nin askeri yöntemler haricindeki terörle mücadelesi kapsamında dini istismar eden terör örgütlerine dâhil olan bireylerin deradikalizasyonu konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özellikle cezaevlerine yönelik yürüttüğü faaliyetleri araştırmakta ve tartışmaktadır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütlerini nasıl ele aldığı irdelenmiş ve bu örgütlere katılımlarından dolayı tutuklu/hükümlü olan kişilere yönelik yaklaşımlarında cezaevi vaizlerinin rolü incelenmiştir. Tüm bu çalışmalar kapsamında aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır:

1. Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele kapsamında teolojik olarak hangi faaliyetleri yürütmektedir?
2. Bu faaliyetler kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı ne tarz görevler üstlenmelidir?
3. Diyanet İşleri Başkanlığı radikalleşmeyi önleme konusunda ne tarz söylemlerde ve faaliyetlerde bulunmaktadır?

4. Diyanet İşleri Başkanlığı dini istismar eden terör örgütlerinin ortaya çıkışıyla birlikte ne gibi faaliyetler yürütmektedir?

5. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizleri aracılığıyla dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü kişilere yönelik yürüttüğü faaliyetler, Daniel Koehler'in sunduğu D Tipi deradikalizasyon programlarına bir örnek olarak gösterilebilir mi?

6. Özellikle hapishanelerde verilen din eğitimi ve vaizlerin atanması, dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı hüküm giymiş kişilerde nasıl etkiler uyandırmaktadır? Bu durum deradikalizasyon konusunda başarılı bir faaliyet midir?

Soruların cevaplarını bulmak adına yarı-yapılandırılmış mülâkat ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bunun nedeni odak noktası olarak ele alınan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun hem dini istismar eden terör örgütlerine olan yaklaşımını etkili bir şekilde analiz edebilmek hem de sahadaki yetkililerinin çalışmaları ve söylemleriyle deradikalizasyon çalışmalarına olan katkılarını gözlemleyebilmektedir. Buradan yola çıkarak özellikle bir devlet kurumunun dini istismar eden terör örgütleriyle olan mücadelesi analiz edilerek Türkiye'deki deradikalizasyon çalışmalarını akademik literatüre katmak hedeflenmiştir. Buradan hareketle, mülâkatların sonucunda hem Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konuya dair faaliyeti üzerine kendi personelinin yorumu elde edilmiş hem de bu faaliyetin etkinliğinin tartışılması söz konusu olmuştur.

Kalitatif yöntemler arasında en sık kullanılan yöntemlerden birisi mülâkattır. Mülâkatın temelde üç tekniği söz konusudur. Bunlar; yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış, yapılandırılmamış mülâkatlardır. Yapılandırılmış mülâkatta önceden

belirlenmiş sorular yer almaktadır. Her katılımcıya önceden hazırlanan sorular aynı sırada ve aynı biçimde sorulmaktadır (Doğanay ve ark. 2012, 147). Sorulan sorulara verilen cevaplar araştırmayı yapan kişinin verisini oluşturmaktadır. Görüşmede yöneltilen soruların açık uçlu sorular olmasına rağmen “görüşmede sosyal etkileşim sonucu ortaya çıkabilecek ve ileride önemli olabilecek bir konunun ayrıntılı biçimde incelenmesi söz konusu değildir” (Doğanay ve ark. 2012, 147).

Yarı-yapılandırılmış mülâkat tekniği kalitatif sosyal bilimi araştırmalarında en yaygın kullanılan mülâkat türüdür (Dawson 2007, 29). Önceden belirlenmiş bir soru dizisi ve/ya da belirli konular yer almaktadır. Bu sorular genellikle görüşülen kişilere sistematik bir şekilde ve belirli bir sıra ile sorulmaktadır ancak görüşme yapan kişi derinlemesine inceleme yapmak için hazırladığı ve standart haline getirdiği soruların dışına çıkmakta özgürdür (L. Berg 2001, 70). Araştırmacı mülâkatlar sonucunda kıyaslama ve karşılaştırma yapabileceği veriler toplamak ister.

Yapılandırılmamış mülâkat ise “genellikle gözlem sırasında araştırmacı ile katılımcı arasında oluşan sosyal etkileşime dayalı, soruların önceden belirlenmediği” mülâkat türüdür (Doğanay, ve diğerleri 2012, 144). Araştırmacı tarafından sorular, sohbetin akışına göre sorulmakta ve mülâkatın akışı bu soru ve cevapların birbirini yönelttiği şekilde gerçekleşmektedir. Elde edilen bilgilere yönelik olarak sorular kolayca değiştirilebilir. Burada riskli olan durum, konuşmanın bir soru dizisine bağlı kalmadan gelişmesinden ötürü uzun, çok detaylı, düzensiz ve araştırılmak istenen konuya katma değer sağlamayacak veriler elde edilmesi durumudur (Arksey ve Knight 1999, 98).

Bu tezin araştırma kapsamına en uygun teknik, yarı-yapılandırılmış mülâkat olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni hem belirlenmiş konulara yönelik kurum personellerinin

bakış açılarını anlamak hem de mülakat yapılan kişilerin deneyimlerine göre kıyaslama yapabilmek ve doğru analizi elde etmeye çalışmaktır. Herkesin deneyimleri farklı olabileceğinden dolayı konuyu detaylandırmak adına diğer vaizlerden farklı olarak sorular sorulmuştur. Sorular hazırlanırken özellikle cezaevi vaizlerinin perspektifinden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütlerine yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerin bilgisi edinilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda vaizlerin perspektifinden radikalleşmenin nedenleri sorulmuş ve görüştükları kişiler çerçevesinde bu konuya yönelik düşünceleri alınmıştır. Ayrıca dinin bireyselleşmesi ya da cemaat kavramının insanların radikalleşmesi üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada özellikle bir örgüt, cemaat ya da tarikat çatısı altında dini bilgiye ulaşan ve bunları referans alan insanların radikalleşmesinin daha kolay olup olmayacağını anlamak hedeflenmiştir. Bunlara ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine atanan personellerine yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca vaizlerin görüştükları FETÖ, DEAŞ gibi gruplara mensup kişilerin kendi din bilgilerini nasıl gördükleri sorulmuştur. Burada bireyin kendisini eksik görüp görmediği ve vaiz tarafından verilen dini bilgiye açık olup olmadığını anlamak hedeflenmiştir. Sonrasında bu kişilerin vaizlere yönelik tavrı sorularak tepkiyle karşılaşp karşılaşmama durumlarını öğrenilmiştir. Bunlara ek olarak, mevcut sistemin geliştirilmesine yönelik Diyanet İşleri Başkanlığı'na düşen görevler ve cezaevinden çıktıktan sonra mahkûmların topluma tekrar entegre olmalarını sağlamak amacıyla düzenlenebilecek faaliyetler öğrenilmeye çalışılmıştır. Tüm bu konular çerçevesinde cezaevinde görev yapan vaizlere aşağıdaki sorular sorulmuştur:

1. Diyanet İşleri Başkanlığı şiddete varan aşırıcılığı ve radikalleşmeyi önlemek konusunda ne gibi görevler üstlenmektedir?

2. Size göre radikalleşmenin nedenleri nelerdir?
3. Yapılan araştırmalara göre camiye gitme oranı ve bir cemaate dâhil olma oranı giderek azalmakta ve bu durum dinin bireyselleşmesine yönelik yorumları artırmaktadır. Sizce dinin bireyselleşmesi ve insanların cemaat kavramından uzaklaşması radikalleşmeyi ne derece etkiler? Kolaylaştırır mı yoksa zorlaştırır mı?
4. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan cezaevlerine atanan vaizler, dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü olan kişilere yönelik olarak kurum tarafından bilinçlendiriliyor mu? Bilinçlendiriliyorsa bunun içeriğinden bahsedebilir misiniz?
5. Karşılaştığınız kişinin dini bilgisini nasıl değerlendirmektesiniz? Dini konuda kendisini ait hissettiği ideoloji hakkında yeterli ya da gerekli gördüğü bilgiye sahip mi? Veya kişi kendisini bu konuda eksik hissediyor mu?
6. Bu kişilerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanan personele yönelik tavrı nasıl? Bir tepki ile karşılaşıyor musunuz yoksa mahkûmlar ılımlı bir şekilde mi yaklaşıyorlar? Bilgi edinme konusunda istekli oluyorlar mı?
7. Radikalleşmeden geriye döndürme konusunda daha iyi bir program oluşturulması açısından ne tarz tavsiyelerde bulunursunuz?
  - a. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'na düşen görevler nelerdir?
  - b. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine vaiz atanmasının avantajları nelerdir? Bu durumun dezavantajları var mıdır?
(Mahkûmlardan tepki görme gibi)

- c. Türkiye kapsamında ne tarz faaliyetler yürütülmelidir?
8. Dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu bulunan mahkûmlara verilen dini bilgilerin içeriği nelerdir? Verilen dini bilgiler hangi kaynaklardan alınmaktadır?
9. Cezaevlerindeki mahkûmların kendi inançlarına ve mezheplerine göre kaynaklar buldurmalarına izin veriliyor mu?
10. Mahkûmların topluma tekrar entegre olmalarını sağlamak amacıyla ne tarz çalışmalar yürütülmektedir ve yürütülmelidir?
11. Cezaevlerinde terör örgütünden dolayı bulunan hükümlülere yönelik olarak ne tarz faaliyetler düzenlenebilir? Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda ne tip görevler üstlenebilir?
12. Mahkûmların kaçısı sizinle görüşmeyi kabul ediyor? Görüşmeyi kabul edip etmeme nedenlerini nasıl değerlendirirsiniz?
13. Cezaevinden ayrıldıktan sonra mahkûmlarla iletişiminizi sürdürüyor musunuz?
14. Uygulanan yöntemi geliştirmek için neler yapılmasını önerirsiniz?

Diyanet İşleri Başkanlığı ile yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye'nin farklı bölgelerinden 10 tane cezaevi vaizi olmak üzere toplam 14 vaizin iletişim bilgileri Başkanlık tarafından elde edilmiş ve görüşme yapmak için kendileri ile iletişime geçilmiştir. Ancak bu kişilerden 8 tanesi ile mülâkat gerçekleştirilebilmiştir. Bunun nedeni konunun içeriği itibarıyla bazı vaizlerin mülâkat yapmak istememeleri, telefon numaralarına ulaşılamaması ve telefon ya da Skype üzerinden mülâkat gerçekleştirmek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Cezaevi vaizlerinin

buldukları şehirlerin birbirlerinden çok farklı olması nedeniyle bu süreçte iki vaiz dışında yüz yüze mülâkat yapma şansı olmamıştır.

İlk irtibat gerçekleştirildikten sonra vaizlere sorular ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konuya dair izin belgesi gönderilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda mülâkat için onayları alınmıştır. Sorulan sorular Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayından geçmiş ve vaizlere iletilmiştir. Sorulara yönelik olumsuz herhangi bir dönüş olmamıştır. Bazı vaizler konunun hassasiyetinden kaynaklı olarak çekincelerini dile getirmişler ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayının olması çalışmanın ilerlemesini ve katılımcılarını geri dönüşlerini kolaylaştırmıştır.

Mülâkatlar Ekim 2019 – Şubat 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Mülâkatların gerçekleştirildiği vaizler Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İzmir, Kilis, Muş illerinde vaizlik yapmaktadırlar. Dört erkek ve dört kadın vaizle görüşülmüştür. Bu kişilerin hepsi cezaevi vaizi olup dini istismar eden terör örgütleriyle görüşmekte olan ya da buna yönelik deneyimleri olan vaizlerdir. Cezaevi vaizlerine yönelik kişisel bilgiler elde edilmemiş sadece sorulara yönelik cevaplar alınmıştır. Vaizlerin farklı illerde bulunmalarından dolayı mülâkatların iki tanesi yüz yüze, diğerleri telefonla gerçekleştirilmiştir. Bir vaiz ise konu kapsamında yetkin olmadığını belirterek, soruları bilgisayar ortamında cevaplamış ve iletmiştir. Katılımcılar, özellikle kimlik bilgilerinin gizli olması konusunda talepte bulunmuş ve bu konuda onlara teminat verilmiştir. Dolayısı ile tez boyunca mülâkatın yapıldığı kişilerin isimleri geçmemiş ve alıntılar, Görüşülen A, B, C, D, E, F, G, H kişisi şeklinde rumuzlarla verilmiştir.

Mülâkatlar analiz edilirken vaizlerin sorulara yönelik olarak bahsettiği konular çeşitli başlıklara ayrılmış ve bu başlıklar altında yorumlar toplanmıştır. Başlıklar genel

olarak vaizlerin bahsettiği ortak kategorilerden ve temalardan oluşmaktadır. Bu başlıklar “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yaptıkları”, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yapması gerekenler”, “Vaizlerin yaptıkları”, “Vaizlerin yapması gerekenler”, “Cezaevi uygulaması”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişilerin vurguladıkları konular”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişiler ile görüşme durumları”, “Bu kişilerle cezaevinden çıktıktan sonra görüşme durumları”, “Vaizlerin cezaevinde tepki görme durumları”, “Cezaevindeki sıkıntılar” ve “Ek noktalar” şeklinde ayrılmıştır. Her başlık altında tüm katılımcıların söylemlerini tek tek vermek yerine, konuyu en iyi açıklayan yorumlar ve ifadeler doğrudan ya da dolaylı olarak alıntılanmıştır.

Gerçekleştirilen mülâkatlara ek olarak, tezin konusu kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurum tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri elde edilmiş ve çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar terör örgütlerine yönelik olarak bilinçlendirme çalışmaları incelemeye tabii tutulmuş ve bu örgütlerin Başkanlık tarafından nasıl ele alındığı incelenmiştir. Dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu kişilere yönelik yaklaşımını daha iyi kavrayabilmek açısından Başkanlığın ne tarz faaliyetler yürüttüğüne odaklanılmış ve yayınlarının analizi yapılmıştır. Kurum içinde düzenlenen eğitimler ve bunlara yönelik olan yazılar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından talep edilmiş ve Başkanlık’tan alınmıştır. Elde edilen verilerden dini istismar eden terör örgütlerine yönelik olarak yayımlanan basılı ve görsel yayınlar, içerikleri bakımından analiz edilmiştir.

Türkiye’nin Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla deradikalizasyon alanında gösterdiği faaliyetler, Daniel Koehler’in deradikalizasyon programlarına yönelik yaptığı sınıflandırmada D Tipi’ne uyduğu görülmüş ve bu modele göre analiz edilmiştir. Modeller belirlenirken kullanılan aktör, temas yaklaşımı (aktif ve pasif) ve

ideolojik bileşen faktörleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevinde cezaevi vaizleri aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler bağlamında incelenmiştir. Aktör olarak devletin girişimi ile gerçekleşen bir uygulama olması, ideoloji bileşeni bağlamında bunun bir odak noktası olarak çalışmanın içerisinde bulunması ve görüşülen kişilerle doğrudan bağlantının aktif bir şekilde cezaevi vaizleri tarafından sağlanmasından ötürü D Tipi programlar bağlamına uygun olduğu ortaya konulmuştur.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE’NİN DİNİ İSTİSMAR EDEN TERÖR ÖRGÜTLERİYLE MÜCADELESİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI’NIN ROLÜ

4.1. Türkiye’nin Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadelesi

Küreselleşme, kitle iletişim araçlarının kullanımının artması, ulaşımın kolaylaşması, internetin ve buna bağlı olarak sosyal medyanın kolay erişilebilir hale gelmesi terörün ulus aşırı bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Bu kolaylaştırıcı etkiler sayesinde terör örgütleri hedeflerine daha kolay bir şekilde erişebilir hale gelmiştir. İnternetin sunduğu fırsatlarla terör örgütleri mesajlarını tüm dünyaya yayma fırsatı bulmuşlardır. Bunlara ek olarak ulaşım ağlarının genişlemesiyle dünyanın birçok yerine erişme imkânına sahip olmuş, teknolojinin de katkısıyla farklı yerlerde ve farklı yöntemlerle eylemlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır.

11 Eylül² saldırısından önce terörizmin küresel bir hale dönüştüğü hem akademik hem de pratik düzlemde düşünülmemiş ancak bu saldırıdan sonra çok daha ciddi bir durumla karşı karşıya kalındığı uluslararası camia tarafından anlaşılmıştır. Saldırıdan sonra Amerika Birleşik Devletleri uluslararası bir iş birliği ile terörizme savaş (war on terror) ilan etmiştir. Buna ek olarak bu saldırı ile küreselleşmenin terör örgütlerinin

---

² 11 Eylül 2001 yılında El-Kaide’nin, kaçırdığı dört uçağın ikisiyle ABD’deki Dünya Ticaret Merkezine saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırılarda yaklaşık üç bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz. <https://www.history.com/topics/21st-century/9-11-attacks>

kendi imkanlarını değerlendirmesi, kapasitelerini geliştirmesi ve mesajlarını yayması açısından önemli fırsatlar sunmaya başladığı ortaya çıkmıştır.

11 Eylül saldırısından sonra dünya çapında “dini referanslı terörizm” daha etkili olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, David Rapoport’un (2004) dördüncü dalga olarak adlandırdığı olgu ortaya çıkmıştır. Bu açıklamaya göre modern terörizmin anarşist, anti-kolonyal, sosyalist ve dini köktencilik olmak üzere dört dalgası vardır. Dördüncü dalga olan dini köktencilüğün ana elementini İslam olarak ifade etmektedir. İslamcı gruplar ciddi düzeyde ve yoğun olarak ölümcül saldırılar gerçekleştirmekte ve bu saldırılar uluslararası bir özellik taşımaktadır (Rapoport 2004, 61). Ayrıca dini referanslı örgütler, sol temelli ya da etnik ayrılıkçı terör örgütlerinden ziyade, uzlaşması daha zor örgütler olarak görülmektedir. Bunun bir nedeni, mevcut düzene karşı bir yaklaşım benimsemiş olmasıdır. Yani mevcut hükümetlerin sağladıkları, sağlayacakları çeşitli imtiyazlarla ya da verilen ödünlerle bu örgütler kendilerini feshetmezler. Bazı örnekleri söz konusu olsa da kendi ideolojileri gerçekleşene kadar bu yolda mücadele etmeye devam ederler. Var olan devlet düzeninin ya da komple dünya düzeninin karşısında kendilerini konumlandırmışlardır. Dolayısı ile bu örgütlerle mücadele yöntemleri oldukça çetrefillidir.

Terörizm Türü	Başlıca Terörist Örgütler
Sol İdeoloji Temelli Terörizm	Devrimci Halk Komünist Partisi Cephesi (DHKP/C), Türkiye Komünist Partisi / Marksist Leninist (TKP/ML), Maoist Komünist Parti (MKP), Marksist Leninist Komünist Parti (MLKP), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)
Etnik Milliyetçi/ Ayrılıkçı Terörizm	Kürdistan İşçi Partisi (Partiyê Karkeren Kurdistanê, PKK), Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for Liberation of Armenia, ASALA), Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları Ermeni Devrimci Ordusu (Justice Commandos for Armenian Genocide-Armenian Revolutionary Army, JCAG-ARA)
Din Temelli Terörizm	Türkiye Hizbullahı, İslamî Büyük Doğu Akıncıları Cephesi (IBDA/C), İslamî Hareket Örgütü, İslamî Cemaatler Birliği ve Anadolu Federal İslam Devleti, Tevhid-Selam (Kudüs Ordusu), Fetullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması (FETÖ/PDY)
Küresel Terörizm	El Kaide, DAESH (Irak ve Şam İslam Devleti, IŞİD)

Tablo 4.1. Türkiye’de Terörizm Türleri ve Terörist Örgütler (Avcı 2019, 142)

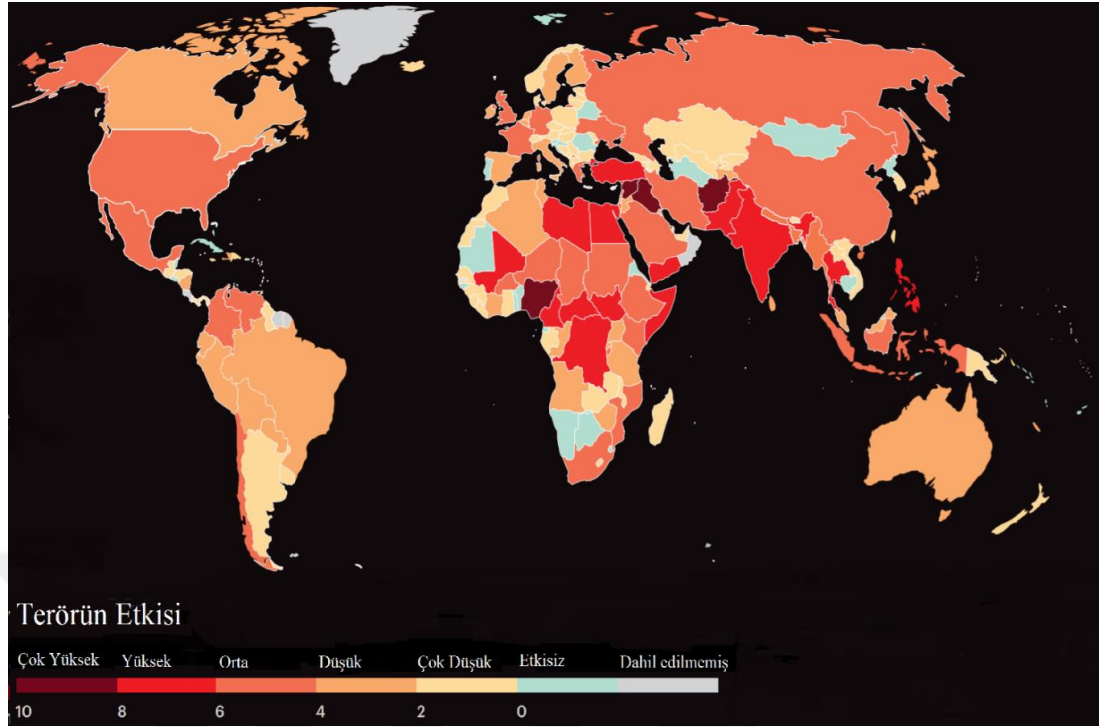
1960'lı yıllardan itibaren Türkiye, sol ideoloji temelli, etnik milliyetçi/ayrılıkçı, din temelli ve küresel terörizm gibi farklı terörizm çeşitleri (Tablo 4.1) ile mücadele etmek durumunda kalmıştır (Avcı 2019, 142). Bu örgütlerin her biri farklı ideolojiler, stratejiler ve taktikler benimsemiş, bundan dolayı Türkiye'nin de çeşitli mücadele yöntemleri uygulamasını gerektirmiştir (Alptekin 2018, 13). Hem askeri hem de yumuşak güce dayalı farklı yaklaşımlar içeren birçok yöntem benimsenmiş ve uygulamaya konmuştur.

Son zamanlarda artış gösteren dini referanslı terörizmle birlikte Türkiye bu terör tipinden en çok etkilenen ülkelerden biri haline gelmiştir. Bunun nedenlerinden bir tanesi, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal etmesi ile bu bölgede çıkan karışıklığın, örgütlere maddi kaynaklar, otorite boşluğu sağlaması ve terörist gruplarını avantajlı konuma geçirmesidir. Terör örgütleri için “güvenli bölge” (safe haven)³ olarak görülen bu yerler “finans, silah ve insan kaynağı desteği” (Sarı 2019, 115) açısından oldukça önemlidir. Bundan dolayı Türkiye, coğrafi konumu açısından bu bölgelere yakınlığı, DEAŞ ve PKK gibi örgütlerin hedefi haline gelmesi nedeniyle yaklaşık altmış senedir terörle mücadele etmiştir ve hala mücadelesine devam etmektedir.

---

³ “Güvenli bölge” (safe haven) kavramı, özellikle terörizmle mücadele literatüründe son dönemlerde en fazla incelenen ve dikkat çekilen kavramlardan biri olmuştur. Güvenli bölgeler, terör örgütlerinin artan yönetim kabiliyetleri ve sahip oldukları ağlar neticesinde örgütün her türlü faaliyetini planladığı, örgütlediği ve zaman zaman da eylemlerini icraata koyduğu alanlar olarak tanımlanabilmektedir (Arsenault ve Bacon 2014, 396-397). Bu hususta ilgili en fazla tartışılan konu, bu bölgelerin bir sadece üs niteliğinde mi yoksa bir harekât alanı olarak mı kullanıldıkları olmuştur. Nitekim kavramın bu anlamda muğlak kaldığı görülmektedir. Zira bazı terör örgütleri güvenli bölgelerde terörist faaliyetler icra ederken kimisi de aynı zamanda da örgüt militanı devşirmekte, elemanlarını eğitmekte, finansmanını sağlamakta ve muhaberesini devam ettirmektedir (Arsenault ve Bacon 2014, 87). Eski ABD Başkanı Bush'un GWOT stratejisiyle birlikte daha fazla zikretmeye başladığı güvenli bölge kavramı, 1970'li yıllar ve sonrasında daha çok devletlerin aktif bir biçimde bu örgütleri destekledikleri alanlar veya daha pasif bir biçimde finansal destek sağlayarak arka çıktıkları alanlar olarak kabul görmekteydi (Campana ve Ducol 2011, 398). Ancak günümüzde “başarısız devlet” (failed state) kavramının da ortaya çıkışıyla güvenli bölge kavramı gerek akademik gerekse siyasi anlamda tekrar bir inceleme alanı teşkil etmeye başlamıştır. Bu bağlamda özellikle Pakistan, Afganistan, Somali ve Yemen, örgütlerin güvenli bölge edindikleri coğrafyalar açısından sıklıkla zikredilmektedir (Campana ve Ducol 2011, 396).

Şekil 4.1. Terörün Etkisi⁴

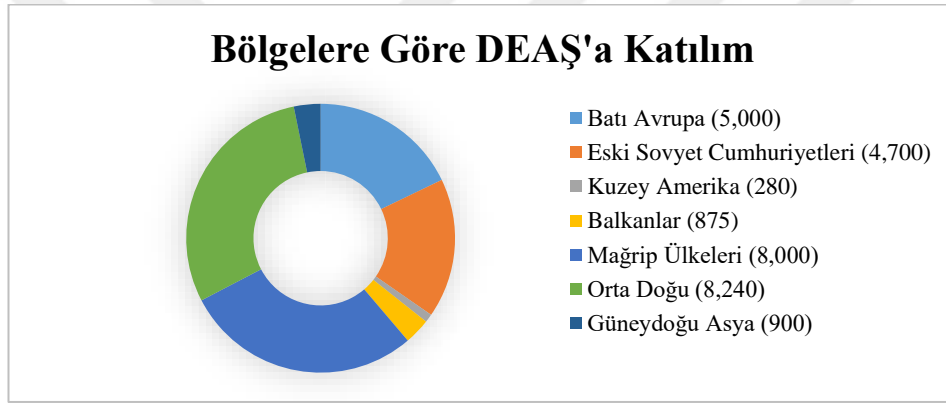
2011 yılında Suriye İç Savaşı'nın patlak vermesi ile bölgede farklı gruplar etkinliklerini artırmaya başlamıştır. Özellikle başarısız devletler ve kırılğan rejimlerin olduğu yerlerde silah kapasitesine, maddi kaynağa ve kontrol edilebilecek bir alana daha kolay sahip olabilen bu gruplar (Yalçın 2018, 33), Suriye'de de bu durumdan faydalanmışlardır. Ayrıca bölgede ortaya çıkan PKK'nın Suriye'deki PYD/YPG uzantısı⁵, DEAŞ tehdidine karşı mücadele eden bir aktör olması nedeniyle uluslararası alanda bazı ülkelerden destek görmüş ve bu tehdide karşı mücadelede devletlerin destekleri ile varlıklarını sürdürebilecek kaynaklara sahip olmaya devam etmişlerdir. Örneğin; 2014 yılında ABD'nin DEAŞ'a yönelik hava saldırılarından beri Washington ve Suriye'deki PYD/YPG'nin savaşçıları kuzey illerdeki hava saldırılarını koordine

⁴ Küresel Terörizm Endeksi'nin 2019 yılına ait raporundan alınmıştır. Bu endekse göre Türkiye, 163 ülke arasından terörden en fazla etkilenen 16. ülkedir (Institute for Economics & Peace 2019, 8).

⁵ "PYD, Halk Savunma Birlikleri (YPG) adını verdiği silahlı unsurları aracılığıyla, uluslararası kamuoyunda kendisini DEAŞ'a karşı mücadele eden bir örgüt görüntüsü vermektedir. Gerçekte ise PYD/YPG'nin PKK/KCK terör örgütünün Suriye kanadı olduğu, amaç, yapı ve işleyişinin örtüştüğü, aynı yapı içerisinde hareket ettiği ve PKK/KCK'dan farklı ve bağımsız bir oluşum olmadığı bilinmektedir." (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017, 6).

etmişlerdir. PYD/YPG giderek cihatçılara karşı en etkili savaş gücü haline geldikçe, ABD Hükümeti de yardımlarını artırmıştır (Barfi 2016, 2). Ayrıca 2014 yılında DEAŞ etkili olmaya başlayınca, Avrupalı devletler PYD/YPG'ye istihbarat ve askeri destek sağlamaya başlamıştır (Ergun, ve diğerleri 2018, 12). Bu destekler Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırında istikrarsız bir durum oluşturmuş ve örgütlerle olan mücadelesini de zorlaştırmıştır. Bu durum Türkiye açısından hem farklı silahlı örgütlerle mücadele etmesinin gerekliliği hem de bu örgütlerin farklı ülkeler tarafından destek görmesi nedeniyle zorlu bir hal almıştır.

Şekil 4.2. Bölgelere göre DEAŞ'a Katılım Sayıları⁶

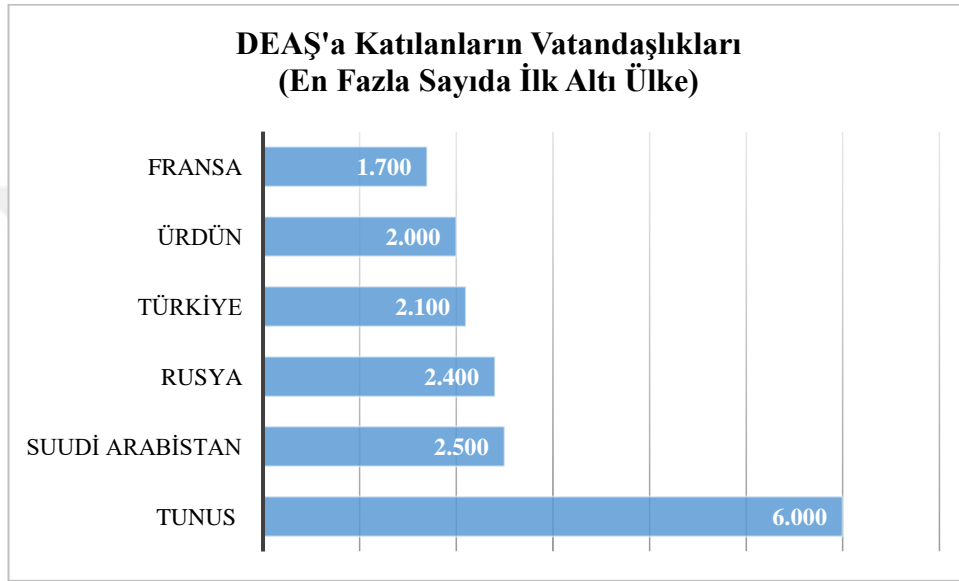
4.1.a. DEAŞ ile Mücadele

2014 yılında DEAŞ'ın halifelik ilan ederek kurulması ile (Yalçınkaya 2017, 30), en az 86 ülkeden 27,000 ve 31,000 kişinin örgüte katılmak için Suriye ve Irak'a gittiği tespit edilmiştir (The Soufan Group 2015, 4). Özellikle Fransa, Belçika, Hollanda gibi Avrupa Birliği ülkelerinden, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus gibi Arap ülkelerinden ciddi sayıda insan bölgeye göç edip DEAŞ'a katılmıştır (The Soufan Group 2015). Türkiye'den de örgüte katılım olmuş (Şekil 4.2) ve Avrupa'dan örgüte katılmak

⁶ The Soufan Group, "Fighters An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq", Erişim: 14 Nisan 2019. https://wb-iisg.com/wp-content/uploads/bp-attachments/4826/TSG_ForeignFightersUpflow.pdf

isteyenler için Türkiye bir geçiş güzergahı olarak kullanılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017, 51; Wertheimer 2014). Aynı zamanda Türkiye, bu örgütün eylemlerine en fazla maruz kalan ülkelerden biri olmuştur (Küresel Terörizm Veritabanı'na göre 2014-2018 yılları arasında DEAŞ Türkiye'ye 86 terör saldırısı düzenlenmiştir).

Şekil 4.3. DEAŞ'a Katılanların Vatandaşlıkları (En Fazla Sayıda İlk Altı Ülke)⁷

Örgüt, sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarla mesajlarını farklı coğrafyalardaki insanlara ulaştırma imkânı bulmuştur. İnternet üzerinden erişim sağladığı kişilerin radikalleşmesi ve örgüte katılmaya karar vermeleri ile birlikte dünyanın farklı yerlerinden insanları kendisine çekmiştir (Meleagrou-Hitchens ve Kaderbhai 2017, 34). Bu katılımı gerçekleştiren insan profilleri arasında sonradan İslam dinine geçiş yapan, bölgede halifeliğin ilan edilmesi ile İslam Devleti içerisinde yaşama isteğine sahip ve kendi inancı dışındakileri kâfir olarak görerek öldürülmelerini kendilerine meşru kılan ve bu şekilde şehitlik mertebesine erişerek cennet ile ödüllendirileceğini zannedenler yer almaktadır (San 2015, 48).

⁷ The Soufan Group tarafından yayınlanan "Fighters An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq" isimli rapordan alınmıştır.

DEAŞ, Türkiye tarafından 30 Eylül 2013 tarihinde terör örgütü olarak kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017, 16). Bununla beraber, dini istismar eden terör örgütlerine yönelik olarak bilgilendirme ve önleme faaliyetleri hayata geçirilmiştir. Türkiye’den geçerek DEAŞ’a katılmak isteyen kişiler için de mücadeleler sürdürülmüştür ve halen sürdürülmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan “Türkiye’nin DEAŞ ile Mücadelesi” raporuna göre (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017):

1. “12 dernek kapatılmıştır.
2. 2.564 sosyal medya hesabına işlem yapılmıştır.
3. 3.840’ı yabancı uyruklu olmak üzere 9.350 YTS gözaltına alınmış, 1.337’si yabancı uyruklu 3.069 kişi tutuklanmıştır.
4. 33 ilde 66 noktada Risk Analiz Birimleri oluşturulmuştur.
5. Risk Analiz Birimleri tarafından 17.500 yabancı şüpheli şahıs kontrol edilmiş, 4550 kişi sınır dışı edilmiştir.
6. Çatışma bölgelerine girmeye çalışan 99 ülkeden 4.957 kişi yakalanarak sınır dışı edilmiştir.
7. 146 ülkeden 53.781 kişiye giriş yasağı konulmuştur.
8. Sınırlarda fiziki güvenlik engel tedbirleri artırılmıştır.
9. Göç akımına karşı alınan tedbirlerle yabancı terörist savaşçıların gelişi engellenmiştir.
10. Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne Türkiye’ye yolcu bilgi sistemi kurulmuştur.
11. 22 önemli terör eylemi engellenmiştir.
12. Yol kontrol ve arama noktaları artırılmıştır.”

DEAŞ'ın etki alanlarını ortadan kaldırmak, bölge halkının rahat bir yaşam sürmelerine katkıda bulunmak ve evlerini kaybetmiş olan Suriyelilerin tekrar evlerine dönmelerini sağlamak amacıyla yedi ay boyunca süren Fırat Kalkanı Operasyonu⁸ gerçekleştirilmiştir. Bu harekât kapsamında önemli yerleşim yerleri (Dabık, Rai, Cerablus, Kabasin, El Bab) DEAŞ örgütünden arındırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017). Bu operasyonlar sonucunda Suriye'ye gelip DEAŞ'la birlikte savaşmak isteyen yabancı terörist savaşçıların yolları engellenmiş ve 2017 yılındaki rapora göre 3060 örgüt üyesi etkisiz hale getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017).

Uluslararası mecrada Türkiye, DEAŞ'a karşı iş birliğini gerçekleştirme konusunda öncü rol üstlenmiştir. Terörle Mücadele Küresel Forumu girişiminde Türkiye eş başkanlık görevini yürütmüştür. Bu forumda dünya çapında konunun uzmanlarının bir araya gelmiş, çözümlerin üretilebilmesi adına iş birliklerinin yapılması önerilmiş ve ülkelerin var olan kaynaklarının bu konuya yönlendirilmesi hedeflenmiştir (Yalçınkaya 2014).

Tüm bunlara ek olarak, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarafından AR-GE Proje Faaliyetleri kapsamında özellikle DEAŞ hükümlülerinde yönelik "Din İstismarı Temelli Terör Örgütleri Araştırma Projesi" geliştirilmiştir. Bu bağlamda, "DEAŞ mensubu terör hükümlüleri ile derinlemesine görüşmeler yaparak din istismarı temelli örgütlerin yapısını anlamak ve örgüt yapılarına göre radikalleşme sinyallerini tespit ederek bu konuda infaz uygulamalarının etkinliğini arttırmak" hedeflenmiştir (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarih yok). Bu faaliyetlerin kapsamında "araştırma grubunu belirlemek üzere, ülke genelinde DEAŞ mensubu

---

⁸ 24.08.2016 tarihinde DEAŞ terör örgütünün ülke içinde ve Suriye'nin kuzeyinde Türkiye'nin güvenliğini ve tehdit edici faaliyetlerinin engellenmesine yönelik başlatılan operasyondur (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı 2017, 61).

hükümlü ve hüküm özlülerin bilgileri raporlanmış, proje ve araştırma ekibi oluşturulmaya başlanmış, öğretim görevlileri ve proje ekibinin katılımıyla çalıştay gerçekleştirilmiştir (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarih yok).

19 Aralık 2018 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump, DEAŞ'ın yenildiğini açıklamış ve 2.000 civarındaki ABD askerinin tümünü geri çekmeye karar vermiştir (Landler, Cooper ve Schmitt 2018; The Wilson Center 2019). 9 Ekim 2019 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Barış Pınarı Harekâtı başlatılarak bölgedeki PKK/PYD, DEAŞ gibi örgütleri hedef almıştır (Kurt 2019). Buna ek olarak güvenli Türkiye-Suriye sınır hattında bir güvenli bölge oluşturarak “Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacıların yurtlarına güvenli bir şekilde geri dönmesinin temin edilmesi ve insanca bir yaşam sürmeleri için gerekli koşulların sağlanması” (Kurt 2019) hedeflenmiştir. “Harekât, uluslararası hukuk temelinde, Birleşmiş Milletler Şartı’nın 51. maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkımız ve BM Güvenlik Konseyi’nin terörizmle mücadeleyle ilişkin kararları uyarınca yürütülmektedir” (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 2019).

4.1.b. FETÖ ile Mücadele

Fethullah Gülen tarafından oluşturulan FETÖ, Türkiye’de özellikle Soğuk Savaş dönemi yıllarında bir oluşum haline gelmeye başlamıştır. “Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı’nın FETÖ’yü bir bütün halinde ele alarak örgüt hiyerarşisi ve işleyişi hakkında önemli tespitlerde bulunduğu FETÖ Çatı iddianamesinde değindiği üzere devletin 1950-1960’lı yıllarda kentlere göç edip şehirlerin banliyölerine yerleşen insanların ve taşradan okumak için gelen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması FETÖ gibi oluşumlar için ciddi bir istismar zemini oluşturmuştur” (Uzun, Akgün ve Yücel 2017, 12). Bir lider etrafında şekillenen ve onun söylemlerini sorgusuz sualsiz

kabul eden bir kesim tarafından İslam dininin ayetleri, hadisleri, ibadet yöntemleri (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 2018) istismar edilmiştir.

FETÖ ise 15 Temmuz 2016 yılında darbe girişimde bulunarak ülke içerisinde iktidarın el değiştirmesini sağlamaya ve ülkeyi dış güçlerin müdahalesine açık hale getirmeye çalışmıştır (Polis Akademisi Başkanlığı 2017). Örgüte dahil olan kişiler, özellikle dini olarak yanlış yönlendirilen, dini bir lider olarak atfettikleri bir kişinin altında toplanarak onun söylemlerini ve yönlendirmelerini sorgusuz sualsiz kabul etmiş ve dinin istismar edilmesine yol açmışlardır. Buna ek olarak devletin önemli kademelerine sızmaya çalışarak devleti içten ele geçirmeyi hedeflemişlerdir (Şahin, ve diğerleri 2018, 17). Bu durum toplumda şok etkisi yaratmış ve cemaatlere yönelik ön yargıların oluşmasına neden olmuştur (Karlı 2019, 1206).

Örgüt terminolojisindeki mahrem yapılanma incelenecek olursa, FETÖ ile mücadelenin neden ayrı bir sorun alanı olarak görüldüğü anlaşılabilir. Zira kendi içerisinde dikey hiyerarşik ve hücre tipi zincir yapılanması olan katı bir yapılanmaya sahip olan FETÖ, mahrem yapılanmasını temel olarak 6 kategoriye ayırmıştır (Gülener ve Öztürk 2018):

- i) Askeri liseler ve harp okulları, Gülhane Askeri Tıp Akademisi dahil olmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri
- ii) Polis Kolejleri ve Akademilerini içerecek şekilde Emniyet
- iii) Yargı kolu
- iv) Millî İstihbarat Teşkilâtı
- v) Kaymakam ve valiler öncelikli olarak Mülkiye
- vi) ÖSYM, Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı ve TÜBİTAK gibi kurumlar

FETÖ'nün darbe girişiminden sonra özellikle devlet kademelerine sızan örgüt mensuplarına geniş çapta operasyon düzenlenmiş, gözaltılar gerçekleşmiş ve tutuklamalar olmuştur. İltisaklı ve doğrudan ilişkide bulunan üniversiteler kapatılmış, şirketlere kayyum atanmıştır. İlişkinin tespit edildiği kişiler görevlerinden ihraç edilmiştir. Aynı zamanda örgütün uluslararası bağlantıları da hedef alınmış, bu ülkelerdeki okulların, derneklerin ve kuruluşların kapatılması yönünde çaba sarf edilmiştir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, bu denli devletin hücrelerine nüfuz etmiş bir terör örgütünü devletin içerisinden tamamen temizlemek oldukça büyük bir mücadele çabasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla FETÖ ile mücadelede bu geniş yelpazeye uygun olarak takip edilen mücadele alanları;

- i) Dini Boyut
- ii) Sosyal Boyut
- iii) Finansal Boyut
- iv) Eğitim Boyutu
- v) Devlet ve Güvenlik Bürokrasisi Boyutu

olarak ifade edilebilir.

Dini boyutla ilgili olarak FETÖ elebaşı Fethullah Gülen'in Edirne'de imamlık yapmaya başladığı yıllardan günümüze dayanan süreçte, sözde cemaat mensuplarını dini metaforları lehine olacak şekilde kullanması, bu alanda bir dezenformasyon oluşturmuştur. Kendisini 'kâinat imamı' olarak kabul ettirerek, başında bulunduğu topluluğun ilgili konjunktürde yaşadığı toplumsal sıkıntıları ehl-i sünnetin sıkıntılarıyla benzeterek ve yer yer özdeşleştirerek bir kimlik yaratmaya çalışmıştır. Bu kimliği özellikle 1980 sonrasında çoğu cemaat ve tarikatın aksine geliştirme ve yayma imkânı bulmuştur (Demir 2018, 15). FETÖ'nün kast sistemini anımsatan yedi katlı

yönetimsel dikey hiyerarşisi ve yapılanması dikkate alındığında ise bir kült örgüte rastlanmaktadır.

Sosyal boyuta gelindiğinde örgüt tabanından daha geniş yerde bir analiz yapma ihtiyacı doğmaktadır. Daha öncesinde de bahsedildiği gibi bu örgütün hareket alanının konjonktür değişimine rağmen çok da kısıtlanmaması, muhafazakâr kesim başta olmak üzere bu grubun faaliyetlerinin zararlı olarak adlandırılmamasına neden olmuştur. Öyle ki farklı kesimler bu örgütü zaman zaman verdikleri yardım paralarıyla bazen de kurban derileriyle desteklemiştir. O zamanlar için çok da problem arz etmeyen bu durum, örgütün toplumun çoğu kesimleriyle bağlantı kurmasına da neden olmuştur.

Örgütün bu denli yayılım sağlamasındaki en önemli faktörlerden biri de finansal ağlarıdır. Başta kendi mensupları olmak üzere en aşağıdan en yukarıya kadar bütün militanlarını yapılan faaliyetleri idame ettirebilmek adına fitre, bağış, zekât, hibe ve himmet adı altında mali bir külfetin altına sokmaktadır (Türkiye Diyanet Vakfı 2019). Örgüt dışındaki bireylerden toplanan mali birikimi ise muhtaç durumdaki öğrencilere iletmek üzere bu paranın alındığı şeklinde üstünü örtmeye çalışmıştır. O dönem için prestij ve varlık sahibi iş adamlarını kendi lehine icraatlar yapması adına kontrol altında tutmuştur. Bank Asya bu anlamda örgütün en görünür finans kurumudur (Boyraz 2017). FETÖ'nün mali gücünü ülke içinde kırmak adına 15 Temmuz sonrası hemen harekete geçilmiş ve 19 Temmuz 2016'da Bank Asya kapatılmıştır (SABAH 2016).

Eğitim konusu, FETÖ ile mücadelede en kritik öneme sahip alanlardan bir tanesidir. Zira örgütün muhtemel eleman kitlesi, bünyesindeki dersane ve okullarda eğitim gören genç yaştaki kişiler olduğundan bu alana her zaman ayrı bir önem atfedilmiştir (Öztürk 2013). Özellikle kendi mahrem yapısı içerisinde yer vereceği kitleleri kendi

'ışık evleri'nde titizlikle seçme adına, bu evlerdeki eğitim faaliyetlerini de yoğunlaştırarak kitlesini son derece genişletme şansı bulmuştur. Öte yandan askeri okullar, polis okulları ve ÖSYM'de alınacak öğrencilerin tespitinden mesul kritik konuları da ele geçirmesiyle, neredeyse 20 yıla dayanan bir süreçte gerçekleştirilen tüm sınavları da şaibe altında bırakmıştır.

Devlet kademeleri açısından incelendiğinde, 15 Temmuz sonrası kanun hükmünde kararnamelerle örgütle iltisaklı bulunan memurların bir kısmı görevden uzaklaştırılmış, bir kısmı da ihraç edilmiştir. Özellikle eğitim sektöründeki varlığını ısrarla ve yayılmacı bir şekilde sürdürmesi, mahrem yapılanma olarak gördüğü kurumlardaki nüfuzunu arttırmasına olanak sağlamıştır. Askeri okullar ve polis okullarındaki öğrencilerin 2006-2014 yılları arasında büyük çoğunluğun bir şekilde örgütle iltisaaının bulunması (Aksakaloğlu 2018, 55-63), FETÖ ile mücadelenin gerek emniyet gerekse silahlı kuvvetler açısından yürütülmesinin ne derece zorlu olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Günümüze kadar Tarihsel Süreci

Diyanet İşleri Başkanlığı, "3 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan hükümette şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti adındaki Bakanlığın kaldırılması ile 3 Mart 1924'te kurulmuştur. Görevleri, "429 sayılı Kanun'da "İşlam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" şeklinde ifade edilmiştir" (Diyanet İşleri Başkanlığı 2013). Kuruluşu ile birlikte, esasen dinin yönetimi, özellikle İşlami inanç ve uygulamaların düzenlenmesi, din eğitimi, dua yerlerinin inşası ve sürdürülmesi, kurumun yetki alanına girmiştir (Gözaydın 2009). Bunun ıkış noktası ise dini konularda yetkin olan bir kuruma yönelik sosyal ihtiyacın giderilmesi ve dini hizmetlerin sağlanmasıdır (Bardakoğlu 2006).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkin olan seçkinler, Türk toplumundaki din ve dini otoritelerin gücünü sınırlamaya ve dini gerekçeleri tamamen dışlayan devlet ve siyasi otorite için meşru bir çerçeve ortaya koymaya kararlı olmuşlardır (Öztürk 2016). Cumhuriyet döneminde oluşturulan ve bir süre Osmanlı deneyimini sürdüren kurum (Bardakoğlu 2008, 174), devlet içerisinde seküler düzenin sürdürülmesi için hukuksal olarak gerekli olan bir idari birim olarak rol oynamaktadır. Kurum, devletin laik yapısına uygun olarak bir yapıya kavuşturulmuş ve kuruma inanç, ibadet ve ahlaki ilkelere ilişkin dini işleri yürütme, toplumu din konusunda bilgilendirme ve ibadethaneleri yönetme yetkileri verilmiştir (Bardakoğlu 2008, 174).

1961 Anayasası ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Diyanet'in ideolojik çalışmalarını yeniden şekillendirmek, özellikle toplumu dinin doğru davranışları ve İslam'ın ahlaki yönleri hakkında temelde rasyonel-modern bir çerçeve benimseyerek aydınlatmak için özel mevzuat sağlamakla görevlendirilmiştir (Öztürk 2016). Bu süreçten itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın devletin ideolojik bir aygıtı olarak konumlanmaya başladığı görülmektedir (Öztürk 2016). 1965 yılında kabul edilen 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"a göre Diyanet İşleri Başkanlığı, "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere" kurulmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü 1965). Bu kanun ile, "Başkanlığın görevlerini daha net olarak belirlemiş, daha önce kuruma verilen itikat ve ibadete ilişkin işleri yürütme görevine ilaveten İslam dininin ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek de görevler arasında sayılmıştır" (Gökçebay 2019). Ayrıca "Başkanlığın yurt içinde ve yurt dışında sunduğu ana hizmetlerin (din hizmetleri, din eğitimi hizmetleri, dinî yayın hizmetleri) temel dayanağı" haline gelmiştir (Gökçebay 2019).

1965 yılında kabul edilen 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”a getirilen 2018 yılındaki KHK ile birlikte Din İşleri Yüksek Kurulu’nun görevleri arasına “öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve kampları, ceza infaz kurumları, sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları ve benzeri yerlerde iş birliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunmak” ibaresi eklenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü 1965). Kanun anlamında geç bir tarihte hizmet alanı genişlemiş olsa da ceza infaz kurumları özelinde bakıldığı zaman, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasındaki görüşmelerin 1950’lerde ortaya çıkmış ve ceza infaz kurumlarında din hizmetlerinin verilmesine yönelik yazışmalar yapılmıştır (Özdemir 2006). Buradan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı’nın farklı kurumlarla iş birliği yapmaya başladığı ve faaliyetlerini genişletme imkânı bulduğu söylenebilmektedir.

1982’de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 136. Maddesi kurumun görevini şu şekilde tanımlamaktadır: “Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.” (Türkiye Büyük Millet Meclisi 1982). Bu noktada Anayasa Diyanet İşleri Başkanlığı’na Türkiye’nin sekülerlik anlayışı çerçevesinde görevlerini sürdürme yetkisi vermekte ve buna ek olarak kurumun sorumluluğuna ulusal dayanışma ve bütünleşme kavramını da getirmiştir (Öztürk 2016). Bunlara ek olarak kurumun İslam anlayışının ülke dışına yayılması da teşvik edilmiş ve desteklenmiştir (Öztürk 2016). 1980’lerden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu’ya imamlar göndermeye başlamış, Türk Müslümanların diğer İslam toplumlarının etkisi altına kalmalarına karşı koymaya ve bu kişilerin Türkiye’ye sadık olmaları sağlanmaya çalışılmıştır (Öztürk 2016).

01.07.2010 tarihli 6002 sayılı kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut teşkilat yapısı belirlenmiştir. Bu kanun ile birlikte Başkanlık oldukça geniş bir çerçevede hizmet verme imkânı elde etmiştir. Dini konularda kurumun içerisindeki en üst mercii olarak kabul edilen Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görevleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü 1965):

a. İslam dininin temel bilgi kaynaklarını ve metodolojisini, tarihî tecrübesini ve güncel talep ve ihtiyaçları dikkate alarak dinî konularda karar vermek, görüş bildirmek ve dinî soruları cevaplandırmak

b. Dinî konularda telif, tercüme, inceleme ve araştırmalar yapmak, yaptırmak, ihtiyaç duyduğu konularda inceleme ve araştırma grupları oluşturmak, bu hususta yurt içi veya yurt dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan yararlanmak, gerektiğinde bu alanlarda hizmet satın almak ve sonuçlarını Başkanlığa sunmak.

c. Yurt içinde ve yurt dışında İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevrelerini, dinî-sosyal teşekkülleri ve geleneksel dinî-kültürel oluşumları incelemek, değerlendirmek, bu konularda ilmî ve istişari toplantılar, konferanslar düzenlemek ve çalışmalar yapmak.

d. Yurt içinde ve yurt dışında İslam dini ile ilgili gelişmeleri, dinî, ilmî faaliyetleri, neşriyatı ve dinî propaganda mahiyetindeki çalışmalarını takip etmek, bunları değerlendirmek ve sonucu Başkanlığa sunmak.

e. Başkanlıkça incelenmek üzere havale edilen basılı, sesli ve görüntülü eserleri dini bakımdan inceleyerek yayınlanıp yayınlanamayacağına karar vermek.

f. Özel kişi veya kuruluşlarca incelenmesi talep edilen dinî yayınları bedeli karşılığında incelemek ve mütalaa vermek.

g. Din Şûrası düzenlenmesi ile ilgili çalışmalarını yürütmek.

- h. Başkan tarafından verilen diğer konularda çalışma yapmak ve görüş bildirmek.
- i. (Ek: 2/7/2018 - KHK/703/141 md.) Resmi kurumlarca incelenmesi talep edilen dini yayınları bila bedel; özel kişi veya kuruluşlarca incelenmesi talep edilen dini yayınları bedeli karşılığında incelemek ve mütalaa vermek.
- j. (Ek: 2/7/2018 - KHK/703/141 md.) İlgili birim, kurum ve kuruluşlarla iş birliği yaparak namaz vakitleri ile dini gün ve geceleri tespit ve ilan etmek, bunun için gerekli çalışmaları yürütmek.
- k. (Ek: 2/7/2018 - KHK/703/141 md.) Kur'an-ı Kerim meallerini Başkanlık ile diğer kamu kurumları, özel kişi ve kuruluşların talebi üzerine veya re'sen incelemek ya da incelettirmek.

Tez bağlamında incelenen cezaevlerine yönelik uygulamaları 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulan Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda sığınmacılara yardım konusunda da çalışmalarını genişleten kurum, Türkiye'nin karşılaştığı toplumsal sorunlarla da başa çıkmak için birimlerini görevlendirmektedir. Özellikle sığınmacılara yönelik çalışmaları da yürüten birimin görevleri şu şekilde belirtilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2018):

- a. İç ve dış göçün doğurduğu dini, kültürel ve sosyal problemlerin çözümüne yönelik çalışmalar yapmak.
- b. Ülkemize sığınan yabancılara yönelik olarak yürütülecek Başkanlık hizmetlerini planlamak ve ilgili kurum ve kuruluşlarla yapılacak ortak çalışmaları yürütmek.
- c. Çeşitli nedenlerle yurt içinde göç etmek durumunda kalan vatandaşlarımıza dini danışmanlık ve manevi destek sunmak.

- d. Afet ve acil durumlarda sunulacak din hizmetleri hususunda ilgili kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği içinde yürütülecek çalışmaları planlamak ve uygulamak.
- e. Afet ve acil durumlarda alınması gereken tedbirlerin başta personelimize ve halkımıza aktarılmasında ve olağanüstü durumlarda paydaş kurumlarla birlikte çalışmak.
- f. Mevsimlik işçilere sunulacak Başkanlık hizmetlerini koordine etmek.
- g. Engellilere yönelik manevi destek hizmeti sunulmasını sağlamak.
- h. Sağlık kuruluşlarında, ceza infaz kurumu ve çocuk eğitim evlerinde manevi destek hizmeti sunmak için gerekli çalışmaları yapmak.
- i. Denetimli serbestlik kapsamında bulunan vatandaşlarımıza manevi destek hizmeti sunmak.
- j. Madde bağımlılığıyla mücadelede ilgili kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütleri ile yürütülecek iş ve işlemleri koordine ve takip etmek.
- k. Görev alanı ile ilgili konularda verilen diğer görevleri yapmak.

Özellikle DEAŞ ve FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin ortaya çıkışı ile birlikte kurum, toplumu aydınlatma noktasında çalışmalarına hız vermiş ve çarpıtılan din anlayışının yanlışlıkları üzerine yayınlar hazırlayıp ülke çapında halkı bilgilendirme faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Tarihsel süreçte kurumsal olarak büyüyen ve toplumsal gelişmeler doğrultusunda daha aktif bir rol üstlenmeye başlayan kurum sahada, farklı kurumlarla da yapılan iş birlikleri çerçevesinde hizmetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

4.3. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Dini İstismar Eden Terör Örgütlerine Yaklaşımı

Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle FETÖ ve DEAŞ terör örgütlerinin ortaya çıkması, Türkiye'de bağlantılarını sürdürmeleri, hala mevcut bir tehdit olarak bulunmaları ve dini referanslı olmaları nedeniyle dinin insanlara doğru bir şekilde yansıtılması konusunda daha kapsamlı çalışmaya karar vermiştir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin terörle mücadelesi kapsamında devletin girişimde bulunduğu yöntemlerden biri olarak görülebilir çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı devlete bağlı bir kuruluş olarak varlığını sürdürmekte ve bütçesini de devletten sağlamaktadır. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi dört kat artmış, 120,000'den fazla çalışana sahip olarak Türkiye'nin en büyük devlet kurumlarından biri haline gelmiştir (Cornell 2015). Diyanet'in bütçesi arttıkça etki alanı da genişlemiştir. Diyanet TV'yi yayına sürmüş, günlük mevzulara dair insanların danışabileceği bir telefon hattı hizmeti sunmaya ve fetva yayınlamaya başlamıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu tarih yok). Ayrıca gençlere yönelik faaliyetler gerçekleştirmekte, kendisine bağlı olan vakıflarla seminerler ve konferanslar düzenlemektedir.

Günümüzde dini terörizmin ve dünya çapında radikalleşen bireylerin sayısının artması ile Türkiye'de ve yurt dışında oldukça aktif olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu konuda da etkin rol oynamaya başlamıştır. Kurum tarafından 2015 yılında "DAİŞ'in Temel İdeolojisi ve Dini Referansları Raporu" yayınlanmış ve burada örgüt tarafından çarpıtılan sünnet anlayışı, tekfir ve cihat gibi konulara açıklık getirilmiştir. 2016 yılında "Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ" isimli rapor yayınlanmış ve bu raporda "örgütün dini bilgi anlayışı, örgütün itikadî kavramlara bakışı, fikhî kavramları çarpıtması, DEAŞ'tan zarar görenler" gibi konular işlenmiştir (Diyanet

İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 2016). Özellikle dini istismar eden terör örgütleri tarafından suistimal edilen ve bağlamlarından kopartılan terimlerin açıklamalarına yayınlarında yer vermiştir.

DEAŞ ve FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin Türkiye'ye zararlar vermesi nedeniyle halkın bilinçlendirilme konusundaki faaliyetlere hız verilmiştir. Bu faaliyetlerin etkin bir şekilde düzenlenmesi, dinin insanlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılması ve şiddete yönelimlerin önüne geçilebilmesi açıdan önemlidir. Öncelikle terör, baskı ve zulmün İslam dininde yeri olmadığına yönelik halkı bilgilendirmek amaçlanmıştır. Çünkü FETÖ ve DEAŞ gibi terör örgütleri dini duyguları ve dini buyrukları ön plana koyarak insanlara İslam'ı yanlış aksettirmekte ve insanları yanlış yola sürüklemektedir. Bu nedenle ülke çapında dini motivasyonlarla radikalleşmenin engellenmesine yönelik olarak Diyanet tarafından yapılmış olan ve yapılması gereken çalışmaların olması oldukça önemlidir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi insanın dine yönelik bir soru işareti kafasında olduğu zaman bunu paylaşabileceği ve cevabını alabileceği kurumların, kişilerin ve projelerin varlığıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı hem siyasi hem de toplumsal önemi nedeniyle Türkiye'deki siyasi olaylar çerçevesinde faaliyetlerini revize etmiş ve düzenlemeye devam etmektedir. Örneğin Suriye İç Savaşı çıktıktan sonra Türkiye'de ciddi bir problem haline gelen sığınmacı krizi ile Diyanet gündemine bu konuyu da eklemiş ve sığınmacılara yönelik faaliyetler düzenlemeye başlamıştır. Özellikle bu etkinliklerde hem sığınmacıların ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik çalışmalarda bulunulmuş hem de birlik, beraberlik ve kardeşlik vurgusu yapılmıştır. Bu vurgu aslında hem ülke dışından gelen insanlara yönelik daha ılımlı bir yaklaşımın benimsenmesini ve ırkçılık gibi düşüncelerden insanların korunması gerektiği mesajını vermekte hem de gelen

sığınmacıların buldukları bölgeyi benimsemeleri ve toplumla kaynaşmaları konusunda onları desteklemektedir.

2016 ve 2018 yılında sırasıyla DEAŞ ve FETÖ'ye yönelik kitapçıklar ve raporlar hazırlamış ve bunlar halkı bilgilendirmek amacıyla paylaşılmıştır. Bu örgütlere yönelik olarak hazırlanan yayınlar Endonezce, Farsça, Fransızca, Gürcüce, İspanyolca, Korece ve Rusça gibi farklı dillere çevrilmiştir. Bu kitapçıklarda dini temelli olan ve istismar edilen terimlerin tanımları da açıklanmış ve barışçıl özellikleri vurgulanmıştır. Özellikle “cihad” kavramının asıl anlamı netleştirilmiş ve terör örgütleri tarafından kullanılan anlamın doğru olmadığı belirtilmiştir. Buna göre, “cihad”, İslam'ı tebliğ ve Müslümanca yaşama yoluyla kişinin nefsiyle ve dış düşmanlarla mücadele ederken bütün çabasını sonuna kadar sarf etmesi anlamına gelir (Diyanet İşleri Başkanlığı 2018, 38). DEAŞ'e göre, Kur'ânî bir kavram olan cihad sadece savaşı simgeler ve cihad yükümlülüğünü yerine getirmenin tek yolu, örgütün emrine girerek şiddet eylemlerine aktif bir şekilde katılmaktır (Diyanet İşleri Başkanlığı 2018, 38).

15 Temmuz 2016'da FETÖ'nün darbe girişiminden sonra Diyanet İşleri Bakanlığı'nın dini istismar eden terör örgütlerine yönelik çalışmalarının arttığı görülmektedir. 2018 yılı itibari ile birçok ilde “Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri” Diyanet'in bünyesindeki uzmanlarla gerçekleştirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş'ın ifadesi ile;

“İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri, İmam Hatip Liseleri başta olmak üzere eğitim kurumları ile müzakere ve çalışmaları, mülki ve idari amirleri bilgilendirme ziyareti, söz konusu ilde görev yapan bütün hocalarımızda toplantı ve müzakereler, Kurum Amirleri/STK Temsilcileri ile Bilgilendirme Toplantıları, Üniversite Öğrencilerine Yönelik Konferanslar, halkımıza yönelik konferanslar ve etkinlikler, yerel medyada Radyo/TV programları, Cuma vaazı

ve hutbe başta olmak üzere irşat faaliyetleri gerçekleştirilecek” (Diyanet İşleri Başkanlığı 2018).

Türkiye’de şiddete varan aşırıcılığı önlemek adına Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018 yılında “Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri” konulu projeler düzenlemeye başlamış ve yurt çapında insanları bu örgütlere karşı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Personele yönelik hizmet içi eğitim programları düzenlenmiş ve bu programlarda DEAŞ ve FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerine yönelik dersler işlenmiş, “merkezî camilerde görev yapan personele hizmet içi seminerler” düzenlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 2). Bunun yanı sıra ceza infaz kurumlarında ve KYK yurtlarında görev yapan personele kurumun DEAŞ ve FETÖ’ye yönelik hazırladığı yayınlar dağıtılmış ve 12 ilde paneller düzenlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019). Ayrıca Diyanet TV ve Radyo’da çeşitli yayınlar düzenlenmiş ve bu yayınlar kapsamında dini istismar eden terör örgütlerine yönelik bilgilendirme yapılmıştır.

Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri, “80 ilde iki, Ankara ilinde ise bir günlük süreyle uygulanmıştır. Bu seminerler üç planlamayla 19-20 Nisan, 26-27 Nisan, 7-8 Mayıs, 13-14 Temmuz ve 20 Eylül 2018 tarihleri olmak üzere beş farklı zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Toplamda 117 Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin görevlendirildiği seminerlerde Valilik Ziyaretleri, Personele Yönelik Seminerler/Toplantılar, Kurum Amirleri/STK Temsilcileri ve Eşlerine Yönelik Bilgilendirme Toplantıları, Öğrencilere Yönelik Konferanslar, Halka Yönelik Konferanslar, Yerel Medyada TV/Radyo Programları, Cuma/Öğle Vaazları, Kur’an-ı Kerim Ziyafetleri, Yaz Kur’an Kursu Ziyaretleri gibi programlar gerçekleştirilmiştir” (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019).

Seminer Numarası	Programın Yapıldığı İl	Personel Toplantısı	Kurum Amirleri ve STK Temsilcileri Bilgilendirme Toplantısı	Üniversite Öğrencilerine Yönelik Konferans	Halka Yönelik Konferans	İHL Öğrencilerine Yönelik Konferans	Kur'an Kursu Öğrencilerine Yönelik Konferans	TOPLAM
1	Afyon	1.320	100	350	-	-	350	2.120
2	Amasya	450	70	200	1.000	-	-	1.720
3	Antalya	-	66	130	853	497	-	1.546
4	Aydın	569	-	-	850	-	-	1.419
5	Balıkesir	655	110	400	200	-	-	1.365
6	Batman	692	50	230	1.000	-	-	1.972
7	Bingöl	650	95	-	250	200	-	1.195
8	Bitlis	500	-	300	-	-	-	800
9	Bolu	500	150	-	350	400	-	1.400
10	Denizli	-	-	-	800	-	-	800
11	Edirne	250	20	-	200	-	-	470
12	Elazığ	500	-	-	200	-	-	700
13	Erzincan	250	-	450	810	900	-	2.410
14	Erzurum	-	50	100	1.700	-	-	1.850
15	Eskişehir	1.100	250	250	450	-	-	2.050
16	Isparta	1.050	150	250	-	-	-	1.450
17	İstanbul	8.870	1.590	3.240	3.750	645	800	18.895
18	İzmir	600	40	250	300	240	-	1.430
19	Kastamonu	1.200	100	700	60	-	-	2.060
20	Kırıkkale	550	115	-	-	-	-	665
21	Kocaeli	2.500	100	900	-	-	300	3.800
22	Kütahya	900	50	200	400	-	-	1.550
23	Malatya	1.315	150	300	-	-	-	1.765
24	Manisa	350	110	700	400	-	400	1.960
25	Mardin	520	45	440	-	-	-	1.005

Seminer Numarası	Programın Yapıldığı İl	Personel Toplantısı	Kurum Amirleri ve STK Temsilcileri Bilgilendirme Toplantısı	Üniversite Öğrencilerine Yönelik Konferans	Halka Yönelik Konferans	İHL Öğrencilerine Yönelik Konferans	Kur'an Kursu Öğrencilerine Yönelik Konferans	TOPLAM
26	Mersin	690	70	-	600	-	195	1.555
27	Muğla	650	45	200	-	-	-	895
28	Ordu	1.200	200	100	-	-	-	1.500
29	Osmaniye	500	50	115	-	-	-	665
30	Rize	550	25	100	250	-	-	925
31	Sakarya	2.250	20	200	-	-	-	2.470
32	Samsun	525	85	375	550	-	-	1.535
33	Siirt	120	10	150	250	-	-	530
34	Sivas	740	195	200	-	-	-	1.135
35	Şırnak	600	120	300	100	250	-	1.370
36	Tekirdağ	750	50	80	150	-	-	1.030
37	Tokat	500	70	150	-	-	-	720
38	Trabzon	800	100	400	600	-	-	1.900
39	Uşak	700	-	270	-	100	80	1.150
40	Zonguldak	550	20	200	100	-	-	870
GENEL TOPLAM		36.416	4.471	12.230	16.173	3.232	2.125	74.647

Tablo 4.2. Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri Katılımcı Sayıları (Nisan-Mayıs Ayları)⁹

⁹ Türkiye çapında düzenlenen personel toplantıları, kurum amirleri ve STK temsilcilerine yönelik bilgilendirme toplantıları, üniversite öğrencilerine yönelik konferanslar, halka yönelik konferanslar, İmam Hatip Liseleri Öğrencilerine yönelik konferanslar, Kur'an Kursu öğrencilerine yönelik konferanslara katılımcı sayılarının illere göre dağılımları ve toplamları gösterilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019).

Seminer Numarası	TARİH	SEMİNER PROGRAMININ UYGULANDIĞI İLLER	GÖREVLENDİRİLEN EKİP SAYISI
1.	19-20 Nisan 2018	Afyonkarahisar, Antalya, Bitlis, Kütahya, Manisa, Mardin, Samsun, Siirt, Sivas ve Osmaniye	10
2.	26-27 Nisan 2018	Amasya, Aydın, Balıkesir, Batman, Bingöl, Bolu, Denizli, Edirne, Elazup, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kastamonu, Kırıkkale, Kocaeli, Malatya, Mersin, Muğla, Ordu, Rize, Sakarya, Şırnak, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uşak ve Zonguldak	29
3.	7-8 Mayıs 2018	İstanbul (Bahçelievler, Bağcılar, Eyüp, Fatih, Küçükçekmece, Kadıköy, Kağıthane, Pendik, Ümraniye ve Üsküdar'da İstanbul'un diğer bütün ilçelerini kapsayacak şekilde icra edilmiştir.)	10
4.	13-14 Temmuz 2018	Adana, Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Ardahan, Artvin, Bartın, Bayburt, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Düzce, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Hatay, Iğdır, İzmir (3 farklı bölge ve bütün ilçeleri), Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kilis, Konya, Muş, Nevşehir, Niğde, Sinop, Şanlıurfa, Tunceli, Van, Yalova ve Yozgat	43
5.	20 Eylül 2018	Ankara (Bütün ilçeleri)	25
TOPLAM		81	117

Tablo 4.3. Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerlerinin Gerçekleştirildiği Tarihler ve İller (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019)

Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri'ne paralel olarak 27 Eylül 2018'de "Din İstismarıyla Mücadele Paneli" gerçekleştirilmiştir. Panelde Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, "dini istismar eden şahıs, grup veya yapılarla mücadele seferberliğinin Başkanlığın tarihinde yapılmış en önemli çalışmalardan biri olduğunu" belirtmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 34). Bu çalışmaların ilerleyen süreçlerde hız kazanması öngörülmüş, "çeşitli kurumlarda, üniversite ve ortaöğretim öğrencilerine, cezaevlerindeki mahkûmlara, kamplardaki mültecilere yönelik devam edeceğini" ifade etmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 34).

Ceza infaz kurumlarında gerçekleştirilen seminerler, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü arasında yapılan iş birliği ile "17 Eylül -26 Ekim 2018 tarihleri arasında 267 ceza infaz kurumunda 299 program" düzenlenmiş ve 70 ilde düzenlenen bu seminerlere 27.377 kişi katılmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019). "Ceza infaz kurumunun yapısı, fiziksel ortamı, güvenlik endişesi, personelin bir kısmının görevlerinin yoğunluğu dolayısıyla katılamayışı, katılımın gönüllülük esasına dayanması gibi nedenlerle katılım yaklaşık %10 civarında olmuştur. Hükümlü ve tutuklu sayılarının azlığı ve güvenlik gibi nedenlerle 94 ceza infaz kurumunda seminer düzenlenememiştir" (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 36).

Yarısı FETÖ yarısı da DEAŞ kitapçığı olmak üzere toplam 446.200 adet kitapçık 81 ilin il müftülüklerine gönderilmiştir. Bu kitapçıklarda dini istismar eden terör örgütlerinin genel özelliklerinden bahsedilmiş, kötü amaçlar için kullanılan ve suistimal edilen dini terimlerin açıklaması yapılarak halkı bilgilendirmek hedeflenmiştir. Bu kitapçıklar aşağıda belirtilen yayınlar temel alınarak hazırlanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019).

- V. Din Şûrası Sonuç Bildirgesi – 08-10 Aralık 2014
- DAİŞ’in¹⁰ Temel İdeolojisi ve Dini Referansları – Ankara 2015
- Din Şûrası Olağanüstü Toplantı Kararları – 03-04 Ağustos 2016
- Din İstismarı – Diyanet Aylık Dergi, Eylül 2016
- Dini İstismar ve Tedhis Hareketi DEAŞ – Ekim 2016
- Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı – Ankara 2017
- Din İstismarı – Ağustos 2017
- Gülen Yapılanması 15 Temmuz’a Giden Süreçte FETÖ’nün Analizi ve Tavsiyeler -İSAM Yayınları, Ağustos 2017

Yayınların çıkış tarihlerine bakıldığı zaman özellikle 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen FETÖ’nün darbe girişiminden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar eden terör örgütlerine karşı olan hassasiyetini ve bu yönde çalışmalarını arttırdığına tanık olunmaktadır. Kurum bünyesinde çalışanlar bilgilendirme konusuna hız vermiş, dağıttığı kitapçıklar aracılığıyla Türkiye’nin her yerinden insanları bu tarz örgütlere yönelik ve örgütlerin hangi değerleri suistimal ettiğine yönelik bilinçlendirmeyi hedeflemiştir.

Kitapçıklarda ilk olarak din istismarının tanımı işlenmiştir. Burada din istismarı “din sömürüsü yapmak, dine dair kavramlar ve değerler yoluyla insanları aldatarak maddî ve manevî çıkar elde etmek yani menfaatleri için kullanmak” (Diyanet İşleri Başkanlığı 2018; Diyanet İşleri Başkanlığı 2018) şeklinde tanımlanmıştır. Dini istismar eden kişilerin ayet ve hadislerin anlamlarını değiştirerek, gerçeği yansıtmayacak şekilde yorumlayarak ve çarpıtarak kendi düşüncelerine alet ettikleri

---

¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri Raporu’nda DEAŞ, “DAİŞ” olarak ifade edildiği için, kaynaktan alıntı yapılırken metne sadık kalınmıştır.

vurgulanmıştır. Bu tarz örgütlerin İslam'ın dini kavramlarının ve temel terimlerinin anlamlarını yanlış lanse ettiği, bundan kaynaklı olarak da içini boşalttığı ve İslam'a yönelik olan bakış açısını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak din istismarının İslam dünyasındaki birlik ve beraberlik düşüncesini olumsuz yönde etkilemesinden dolayı bunun bir güvenlik sorunu haline geldiği de yayınlarda belirtilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan DEAŞ raporuna göre “DEAŞ ve benzeri yapılarla mücadelede ilk ve en önemli adım, İslâm'ın doğru anlaşılması ve bu örgütlerin hangi İslami değerleri kullanarak insanları sömürdüğüünün bilinmesidir” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018). Din istismarı da Diyanet tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “din sömürüsü yapmak, dine dair kavramlar ve değerler yoluyla insanları aldatarak maddî ve manevî çıkar elde etmek yani kendi menfaatleri için dini kullanmak” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018). Burada görülmektedir ki DEAŞ ve FETÖ gibi terör örgütleri dini referanslarla kendi amaçlarını ve hedeflerini temellendirmeye çalışmışlar ancak halkı kendi saflarına çekmek için dini duyguları ve değerleri çarpıtmışlardır. Bu değerlerin çarpıtılması ile bu sorun ülkeler açısından bir güvenlik meselesi haline almıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından özellikle bu örgütlere katılan gençlerin örgüte katılma nedenlerinden biri sağlıklı din eğitimi alamamış olmaları gösterilmektedir. Bu gençlerin radikalleşmeye meyilli olmalarının nedenleri dini eğitimsizliğin yanı sıra, “içinde buldukları şartları değiştirememenin ve haksızlıkla mücadele etmede yalnız kalmanın acısı” olarak gösterilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı 2018, 11). Din aslında insanları şiddete yönelten ve şiddet kullanımlarını kendileri için meşrulaştırmalarına bir araç görevi görmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan, bireylerin radikalleşmeye yönelik bilinçlenmesini sağlama ve radikallikten kurtarmaya yönelik faaliyetlerin etkinliği ve kapsayıcı olması ülke içerisinde dini istismar eden terör örgütlerinin mesajlarından etkilenme tehlikesi içinde olan, örgüte katılma isteği olan ya da ülke içerisinde örgütle bağlantılı olan insanlar açısından oldukça önemlidir. Gerekli dini bilgiyi sağlama ve suistimal edilmiş dini bilgilerin doğrusuna yöneltme konusunda bu kuruma oldukça ciddi görevler düşmektedir. Bu nedenle tez kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar ederek radikalleşmeye yönelen bireyleri geri döndürme faaliyetleri incelenmiş ve kurumun cezaevi vaizleriyle görüşülerek Türkiye'nin bu konudaki askeri olmayan yaklaşımı vurgulanmıştır.

Tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden adaptasyonunda din ve dini değerlerden yararlanılması için girişimler 1950'li yıllarda başlamış, ceza infaz kurumlarında düzenli olarak din hizmeti faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ise ancak 1983 yılından itibaren mümkün olmuştur (Işık ve Demir 2012, 19). Diyanet İşleri Başkanlığı, uygulamaya başladığı din hizmetleri ile “sosyal açılımlı hizmetlere”¹¹ önem vermeye ve bu konuda harekete geçmeye başlamıştır. Bunu göz önünde bulundurarak Adalet Bakanlığı ile iş birliği protokolü imzalanmış ve din hizmetlerinin cezaevlerinde daha etkin hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu protokol bağlamında “ceza infaz kurumlarına tam gün görevli cezaevi vaizleri atanması ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hemen her ceza infaz kurumunda görev yapması öngörülmüştür” (Işık ve Demir 2012). Aynı zamanda uluslararası ve ulusal hukuksal

---

¹¹ Bu ifade ile verilecek olan hizmetlerin tamamen topluma yönelik olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Yaşar Yiğit tarafından bu hizmetlerin kapsamı “huzur evleri, cezaevleri, sevgi evleri, sığınma evleri, sokak çocukları, uyuşturucu ile mücadele, terörle mücadele gibi” belirtilmiştir (Çelebi 2012). Bunu yaparken Adalet Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kurumlarla iş birliği yapılarak protokoller aracılığıyla hizmetlerin genişletilmesi hedeflenmiştir.

dokümanlarda cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin din ve dini değerlerini yaşamasının önünün açılması ve bunun bir hak olduğu vurgulanmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, cezaevlerine gönderdiği vaizler aracılığıyla hükümlü/tutukluların dini ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu vaizlerden bazıları dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı mahkûm ya da tutuklu olan, teröre bulaşmış kişilerle de görüşmeler yapmaktadırlar. Bu uygulamanın deradikalizasyon çalışmalarına katkı sağlaması ve programın bir örnek olarak gösterilip gösterilemeyeceği ehemmiyet taşımaktadır. Bunun bir nedeni “mahkûmların ıslahı, dini ve ahlaki konularda aydınlanmaları, işledikleri suçtan pişmanlık duymaları, topluma faydalı ve uyumlu kişiler olarak dönmeleri açısından din faaliyetlerinin oldukça önemli olduğudur” (Özdemir 2006). Ayrıca radikal örgütlerin fazlasıyla barındırıldığı ve terör örgütleri tarafından hedef olan Türkiye için bu bireyler şiddete varan aşırıcılığa maruz kalarak birer tehdit haline gelmektedir. Dolayısıyla cezaevinde ayrıldıktan sonra bu kişilerin topluma entegre hale gelmeleri ve tekrar suça karışmamaları oldukça önemlidir.

Tüm bunlara ek olarak özellikle hapishanelerde mahkûmların tekrar topluma entegre olmasını sağlamak ve radikal düşüncelerden uzaklaştırmak amacıyla bazı çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Mahkûmların dini ihtiyaçlarını giderme konusundaki girişimler 1950’li yıllarda başlamış ancak bunların faaliyete geçmesi 1983 yılını bulmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012). Buna göre, Diyanet’ten görevlendirilecek olan bir vaiz hapishanedeki kişilerin dini ihtiyaçlarını giderme, çeşitli konferanslar, sohbetler düzenleme, İslam dininin evrenselliği ve barışçıl olması üzerine konuşmalar yapmak suretiyle mahkûmlarla bir araya gelecektir. Bunun ortaya çıkmasının en büyük nedeni, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Mahpusların İyileştirilmesi İçin Birleşmiş Milletler Minimum Standart

Kuralları, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Avrupa Cezaevi Kuralları” Başlıklı (1987) 3 No’lu Tavsiye Kararı (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012) gibi belgelerde belirtildiği üzere, her bireyin istediği şekilde dini ihtiyacını ve yükümlülüklerini yerine getirmeye kimsenin engel olamaması, bunun bir özgürlükten sayılması ve hem ulusal hem de uluslararası boyutta bunun garanti altına alınmış olunmasıdır.

Özellikle dini istismar eden terör örgütlerinin sayısının ve eylemlerinin artması bu konudaki deradikalizasyon çalışmalarının önemini artırmıştır. Yakalanan ve hapisanelere yerleştirilen mahkûmlar bir rehabilitasyon süreciyle birlikte tehlikeli olan dini düşüncelerinden kendilerini arındırırlarsa bu hem salındıktan sonra topluma entegre olmasını kolaylaştıracak hem de tekrar radikal düşüncelere kapılmasının önüne geçilecektir. Dolayısıyla bu süreçte dini anlamda destek almaları oldukça önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda devlet destekli aktör olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu noktada bahsedilmesi gereken nokta, “DEAŞ’ın, militan selefist bir din anlayışına dayanan ideolojisi medeni dünyanın devletler sisteminin dışında bir anlayış üretmiş” olmasıdır (ORSAM 2016, 7). Başkanlığın yayınlarında ise militan selefî söylemin ılımanlaştırılmasını sağlayacak ılıman selefî bir söylem geliştirilmediği ve cezaevlerinde bu terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerle görüşen vaizlerin ise özel bir yayın kullanmayıp kurumun yayınlarını kullandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle kaynak çeşitliliğinin anlayış farklılığını içermemesinden dolayı militan selefî söyleme sahip kişilerin mevcut uygulamada ılıman bir yaklaşım benimsemesini beklemek zor olabilir.

4.4. Daniel Koehler'in Modeli ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması

Bu bölümde öncelikli olarak Daniel Koehler'in deradikalizasyon programlarını analiz ettiği modeller içerisinde D Tipi'ne odaklanılarak bu modelin Diyanet İşleri Başkanlığı uygulamasına uygunluğu ortaya konmuştur. Sonrasında ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine atadığı vaizler ile gerçekleştirilen mülâkatların içerikleri ve her soruya verdikleri cevaplar verilmiştir.

4.4.a. Daniel Koehler'in Modeli

Daniel Koehler'in (2017) deradikalizasyon programlarını A, B, C, D, E, F, G şeklinde tipolojilere ayırdığına akademik yazında değinilmiştir. Bu modeller belirlenirken kullanılan aktör, temas yaklaşımı (aktif ve pasif) ve ideolojik bileşen faktörleri (Koehler 2017) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevinde cezaevi vaizleri aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler bağlamında incelenmiştir. Aktör olarak devletin girişimi ile gerçekleşen bir uygulama olması, ideoloji bileşeni bağlamında bunun bir odak noktası olarak çalışmanın içerisinde bulunması ve görüşülen kişilerle doğrudan bağlantının aktif bir şekilde cezaevi vaizleri tarafından sağlanmasından ötürü D Tipi programlar bağlamına uygun olduğu ortaya konulmuştur.

Aktör bağlamında incelendiği zaman bu noktada devlete bağlı ve devlete bağlı olmayan kurumlar arasında bir ayrıma gidilmiştir. Özellikle sivil toplumun etkin olduğu ülkelerde A, B ve C tipindeki deradikalizasyon programları yaygındır. D, E ve F tipi programlarda devlet kurumlarının aktif rol oynadığı görülmektedir. Aktör faktörü incelendiği zaman Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir devlet kurumu olmasından dolayı cezaevlerinde gerçekleştirilen faaliyetler noktasında aktör, devlet kurumları olarak belirlenmiştir.

Temas yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda ise burada belirleyici olan nokta, bu temasın aktif ya da pasif şekilde gerçekleşmesidir. Buna göre, aktif yaklaşımlarda belirli bir hedef grubunu programa dahil etme ve deradikalizasyon sürecini başlatma noktasında karşı tarafı ikna etme durumu söz konusudur. Bu yöntem baskıcı yollardan baskısı olmayan yollara kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir. Aynı zamanda hedef gruba doğrudan ulaşma (cezaevleri gibi) imkânının olması gerekmektedir. Buna karşın, pasif olan programlarda şiddete varan aşırıcılığa yatkın olan ya da suç işlemiş olan kişilerin kendi inisiyatifleriyle başvurdukları programlar olarak ifade edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerinde vaizleri aracılığıyla gerçekleştirilen programlarda hedef kitleye doğrudan ulaşma imkânı söz konusudur. İlk erişim birey tarafından değil bir devlet kurumu tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamayı aktif olarak değerlendirmek mümkündür.

Son nokta ise ideolojik bileşendir. Daniel Koehler (2017), özellikle ideolojik değişim ya da psikolojik olarak bağlantıyı kesmenin sağlandığı programların deradikalizasyon programı olarak adlandırılabilceğini belirtmiştir. Buna karşın bütün programlar ideolojik bileşeni bünyelerinde barındırmamaktadırlar. Dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerinde vaizleri aracılığıyla gerçekleştirilen programlar tamamen dini içerikle, yani ideoloji odaklı gerçekleşmektedir. Bireylerin dini açıdan aşırıya varan ve şiddeti meşrulaştıran fikirlerini ılımanlaştırmaya yönelik bir faaliyet söz konusudur. Tüm bu faktörler bir araya getirildiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizleri aracılığıyla hapisanede gerçekleştirdiği ve dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilere yönelik görüşmeleri Daniel Koehler'in D tipi deradikalizasyon programlarına bir örnek olarak gösterilebilir.

4.4.b. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması

Bu bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine vaiz atamasına giden süreçte değinilmiştir. Adalet Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde mahkûm ve hükümlülerin dini eğitim almalarının ve pratiklerini yerine getirebilmelerinin önü açılmış ve bu hizmetin amaçlarından bahsedilmiştir. Aynı zamanda ulusal ve uluslararası belgelerde mahkûmların ve hükümlülerin dini değerlerini yaşayabilme haklarına yönelik vurgulardan söz edilmiştir. Buna ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizleri aracılığıyla dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı tutuklu/hükümlü olan kişilerle olan görüşme pratiklerinin Daniel Koehler'in D tipi deradikalizasyon çalışmalarına bir örnek olabileceği gösterilmiştir.

1950 yılında Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında iş birliğine yönelik ilk adım atılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderilen yazı ile cezaevlerinde ahlaki konulara yönelik konferanslar verilmesi ve bu kapsamda kurumdan bir personelin görevlendirilmesi talep edilmiştir. Bu amaçla, Diyanet konferansların vaizler tarafından yerine getirilmesini, vaizlerin olmadığı yerlerde ise bu görevi müftülüklerin icra etmesini belirtmiş, “tutuklu ve hükümlülerle iletişim kurarken yumuşak ve nazik bir dil kullanılması ve onların rehabilitasyonu noktasında din ve dini değerlerden yararlanmak suretiyle gerekli önlemlerin alınması istenmiştir (Bulut 1997). Atanan vaizler aracılığıyla düzenlenecek olan çeşitli faaliyetlerle hükümlülerin ve tutukluların motivasyonlarının yükseltilmesi, rehabilite edilmesi ve tekrar suç işlemelerinin önüne geçilerek topluma yeniden kazandırılmaları hedeflenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında gerçekleştirilen protokol çerçevesinde cezaevlerindeki hükümlülerin ve tutukluların dini ihtiyaçlarının

giderilmesine yardımcı olması ve manevi hizmet sunulması amacıyla cezaevi vaizlerinin atanması 2001 yılı itibarıyla kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı personeli için hizmet içi eğitimlerin de kurum tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Bazı değişikliklerin dahil edilmesi ile protokol, 2011 yılında tekrar imzalanmış ve 10.02.2011 tarihli Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimini Sağlamaya Yönelik Protokol yürürlüğe girmiştir. Bu yıl içerisinde ek ders saatleri artırılmıştır. Ceza infaz kurumlarına yönelik olarak din hizmeti ve manevi rehberlik programları “Din ve ahlak bilgisi dersi (İlmihal Dersleri, fıkıh, Siyer, Akait Konuları, Dinler Tarihi, ahlaki ve toplumsal değerler ve koğuş sohbetleri), istekli tutuklu ve hükümlülere Kur’an öğretimi, konferanslar, özel gün ve gecelere yönelik programlar ve manevi rehberlik (Kişisel ya da ailevi problemleri olan mahkûmların sorunlarını dinleme ve çözüm bulmaya çalışma)” kapsamlarında belirlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012).

Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi (2012)’ne göre cezaevlerindeki bu hizmetlerin amacı “bir yandan hükümlü ve tutukluların ceza infaz kurumuna uyum sağlamasına yardımcı olmak, diğer taraftan da onların rehabilitasyonu ve tahliye sonrası topluma yediden adaptasyonuna katkı sağlamak” şeklinde belirtilmiştir. Buna ek olarak 3 Aralık 2019 tarihinde Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında İş Birliği Protokolü imzalanarak ceza infaz kurumlarında koğuş ve Kur’an kursu hizmetleri, haftalık ve aylık konferanslar gibi çalışmaların mevcut olarak 585 vaiz aracılığıyla uygulamaya konulduğu belirtilmiştir (Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü tarih yok). Bu hizmetlerin devamlılığının sağlanması ve etkinliğinin artırılması amacı ile cezaevlerinde vaiz olarak görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin sayısının 1500’e çıkarılması hedeflenmiştir.

Mahkûmların topluma tekrar entegre olmaları konusunda ve cezaevlerindeki hükümlülerin ve tutukluların rehabilite edilmesinde destek olacağını düşünülen din hizmetlerinin amaçları aşağıdaki gibi belirtilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012):

- a) Ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlülerin ruh derinliklerine inilerek manevi yönden onları yükseltmek, pişmanlık duygularını geliştirerek yeniden topluma kazandırılmalarını sağlamak,
- b) Tutuklu ve hükümlüleri din konusunda aydınlatmak, eksik bilgilerini tamamlamak ve yanlış bilgilerini düzeltmek,
- c) Dini duygu ve düşüncelerini geliştirerek insan, aile, millet ve vatan sevgisi ile milli birlik ve bütünlük bilinci kazandırmak,
- d) Genel anlamda “Din”, özel anlamda “İslâm, Mümin ve Müslüman” kavramları ile bunlara bağlı diğer dini terimleri bilgi, düşünce ve davranış açısından kazandırmak,
- e) İnsanın “üstün varlık” olduğunun bilincine erdirmek ve bunun yüklediği sorumlulukları öğretmek,
- f) İnsanın ve diğer canlıların hayatını korumanın önemini benimsetmek,
- g) İnsanın dine olan ihtiyacını öğretmek,
- h) İslâm’ın en son din olduğunu kavratmak
- i) İslâm dininin iman, ibadet ve ahlâk esaslarını öğretmek; bu esasların davranış haline dönüşmesine yardımcı olmak,
- j) Dini geleneklerimizi tanıtarak benimsetmek,

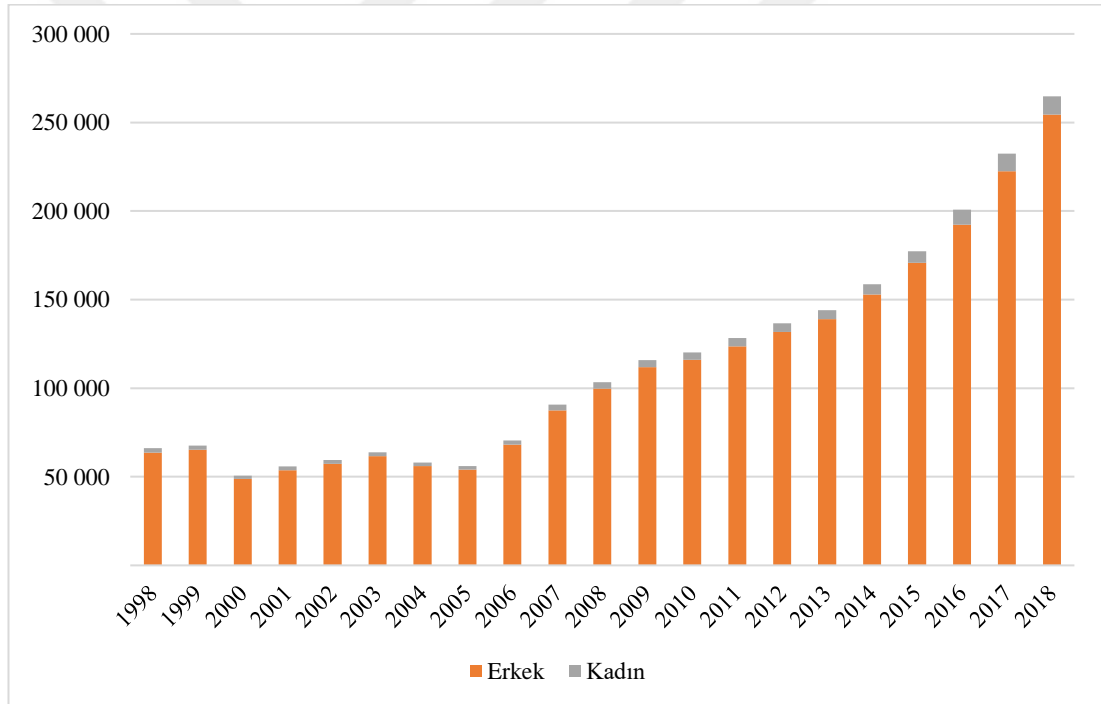
- k) İslam dininin hurafe ve batıl inanışlardan uzak, toplumda birlik ahengi sağlayıcı bir din olduğu gerçeğini kavratmak,
- l) Tutuklu ve hükümlülerin, dengeli ve uyumlu bir kişilik kazanmasını sağlamak,
- m) Sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında isteyen tutuklu ve hükümlülere ibadetlerini yerine getirmeleri konusunda yardımcı olmak,
- n) İstek halinde tutuklu ve hükümlülere Kur'an-ı Kerim okuma becerisini kazandırmak,
- o) Örnek bir insan olarak Peygamberimizin hayatını, güzel ahlâkını ve bu konudaki öğütlerini öğretmek.

Bunlara ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bilgiler aracılığıyla göre pratikte uygulamanın nasıl olduğuna yönelik durum ortaya konmuştur. Cezaevinde cezaevi vaizleri tarafından rutin şekilde koğuş ziyaretleri aracılığıyla iletişime geçilmektedir. Koğuş tarafından istenmeme durumu olmadığı takdirde bu ziyaretler düzenli olarak devam etmektedir. Bazı cezaevlerinde birebir görüşmelerin dilekçe ile gerçekleştiği anlaşılırken bazılarında ise bu durumun özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra daha da zorlaştığı belirtilmiştir. Cezaevlerinde aynı zamanda atölye, seminer gibi farklı aktiviteler de düzenlenmekte ve kişinin cezaevinden sonraki hayatına adapte olma sürecini kolaylaştırmaya yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Bunlara karşın idari ve yapısal kısıtlılıklardan dolayı mahkûmlar ve cezaevi vaizleri arasında hem cezaevi hayatı hem de sonraki süreçte ilişkiyi devam ettirecek sistematik bir ilişki olmadığından dolayı çeşitli zorluklar görülmektedir.

4.5. Cezaevlerindeki Durum

Türkiye'nin terörle etkin mücadelesinin sonucunda yıllar içerisinde binlerce kişi yakalanmış ve cezaevlerine gönderilmiştir. Şu anda farklı terör örgütüne mensup olmuş kişiler Türkiye'nin farklı illerindeki cezaevlerinde tutuklu bulunmaktadır. Son yıllarda dini istismar eden terör örgütlerinin sayılarını artırması ile birlikte şu anda Türkiye'deki cezaevlerinde El-Kaide, Hizbullah, DEAŞ, FETÖ gibi din vurgusuyla ortaya çıkan terör örgütlerinden tutuklu birçok kişi bulunmaktadır. Yaklaşık 50 bin kişi bu örgütlerden dolayı cezaevlerinde yatmaktadır (Anadolu Ajansı 2018).

Şekil 4.4. Hükümlü ve Tutuklu Sayısı (TÜİK, 2018)

Adalet Bakanı Abdulhamit Gül tarafından 10 Şubat 2018 tarihinde yapılan açıklamaya göre “FETÖ’den tutuklu hükümlü sayısı 38 bin 470, PKK’dan 10 bin 79, DEAŞ’tan bin 354”tür (Anadolu Ajansı 2018). Dini istismar eden terör örgütlerinden olan FETÖ ve DEAŞ hükümlülerinin sayısı giderek artmıştır. Dolayısıyla ile bu hükümlülerin radikallikten kurtarma faaliyetlerine dahil olmaları ve yanlış yönlendirilen din algılarının doğruya yönlendirilmesi, sadece Türkiye’de değil dünya

çapında terör olaylarının yaşanmaması açısından oldukça önemlidir. “Ceza infaz kurumu bağlamında düşünüldüğünde din eğitimi, öğretimi ve manevi rehberlik hizmetleri, dinin manevi desteğini almak suretiyle bireyde meydana gelecek davranış değişikliği yoluyla rehabilitasyon, ceza infaz kurumu şartlarına adaptasyon ve tahliye sonrası topluma yeniden adaptasyon süreci olarak” tanımlanmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı 2012, 39). Bunun da terör örgütüne katılmış olan kişilerin radikal ve yanlış olan görüşlerinin önüne geçme ve doğru olana yönlendirilme konusundaki ehemmiyeti büyüktür.

Türkiye 1960’lı yıllardan itibaren çeşitli terör örgütleriyle mücadele etmek durumunda kaldığından dolayı bu alanda tecrübeli bir ülke haline gelmiştir. Özellikle son zamanlarda DEAŞ, PKK/YPG, FETÖ gibi örgütlerle hem uluslararası alanda hem de kendi başına mücadele etmektedir. DEAŞ, FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin hem uluslararası alanda eylemler gerçekleştirmeleri hem de bağlantılarının olması mücadelenin farklı düzlemlere taşınmasını gerektirmiştir. Askeri ve hukuki mücadelenin yanı sıra topluma yönelik bilgilendirme ve önleme faaliyetleri de gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu tip örgütlerle yumuşak güce dayalı mücadele yöntemleri de benimsenmiştir. Bu tez bağlamında ise dini istismar eden terör örgütleriyle yumuşak güce dayalı mücadele kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı vaizlerinin cezaevindeki dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü kişilerle görüşmeleri incelenecektir.

Özellikle şiddete varan aşırıcılıkla mücadele etme ve deradikalizasyon konusunda aktif bir eylem planı oluşturma ve uygulama konusunda hapisanelerin yeri oldukça önemlidir. Bunun nedenlerinden bir tanesi doğrudan kişiyle iletişim kurma imkânı sağlaması, bir diğeri de fiziksel olarak örgütten ayrı kalmanın bir ayağını oluşturmasıdır (Horgan, ve diğerleri 2017, 64). Örgütle fiziki bağlantının kopmuş

olması bu boşluğun etkili deradikalizasyon programlarıyla, cezaevlerindeki faaliyetlerde doldurulması kişilerin radikal düşüncelerden ayrılıp topluma uyum sağlama süreçlerini kolaylaştırabilir. Dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele konusunda örgütün temel ideolojisinin yıkımına yönelik gerçekleştirilecek çabalar, kişilerin örgüte katılmaya yönelik motivasyonlarını kırarak etkiye sahip olabilir. Bu terör örgütlerinde istismar edilen temel dini bilgilerin düzeltilmesi ve buna ek olarak kişilerin dini ihtiyaçlarının karşılanması “insanın huzurunu sağlayıcı, yalnızlıktan kurtarıcı, ruh sağlığını koruyucu, yaşama gücü kazandırıcı ve suç işlediğinde pişmanlık duyup kendini toparlama gücü verici bir etkiye sahiptir” (Özdemir 2017, 254).

4.6. Ulusal ve Uluslararası Belgelerde Din Hizmetleri

Cezaevlerindeki din hizmetleri konusunda uluslararası alanda mahkûmların/tutukluların din ve vicdan hürriyetlerini yaşamalarını kolaylaştırılması gerektiğine yönelik vurgular söz konusudur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (1950) 9. Maddesinde şöyle belirtilmektedir:

“Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir”.

Aynı zamanda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Avrupa Cezaevi Kuralları” Başlıklı (1987) 3 No’lu Tavsiye Kararı Madde 42-1’de “Tutukevinde aynı dine mensup yeteri kadar tutuklu bulunuyorsa, bu dinin yetkili bir elemanı buraya atanmalı ya da kabul edilmelidir. Tutukluların sayısı ve koşulları elverişli ise, bu takdirde, tam zamanlı din görevlisi atanmalıdır.” ibaresi yer almaktadır. Ayrıca aynı Tavsiye

Kararı'nın içerisinde 42-3'te belirttiği üzere "Hiçbir tutuklu dininin nitelikli bir temsilcisi ile temas kurmak hakkından hiçbir şekilde yoksun bırakmamalıdır. Buna karşılık, bir tutuklu dini bir temsilcinin ziyaretine karşı çıkıyorsa, onun bu davranışına saygı gösterilmelidir." (Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1987). Burada hem kişilerin dini hizmetlerden yararlanmasının önü açılmış aynı zamanda bu durumun isteğe bağlı olarak yapılması vurgulanmıştır. Dini örtüşse bile kişi yapılan dini faaliyetlere katılmak zorunda değildir. Mahpusların İyileştirilmesi İçin Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kurallarında Madde 42'de belirtildiği üzere "Şartlar elverdiği ölçüde her mahpusun kurumda verilen din hizmetlerine katılması ve mensubu bulunduğu mezhebin gerekleri ve ibadeti ile ilgili dinsel kitapları bulundurması sağlanarak, dinsel ihtiyaçlarını karşılamasına izin verilir". Kişinin din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde hapisane şartlarında elde edebileceği haklardan örnekleri genişletmek mümkündür.

17.05.2007 tarihinde Resmî Gazete'de "Adalet Bakanlığı'nın Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri Yönetmeliği" yayınlanmıştır. Bu yönetmelikte merkezlerin görevleri, yetkileri, amaçları ve kapsamaları belirlenmiştir (Resmi Gazete 2007). Bu yönetmelikte Madde 29'un (e) bendine göre "Din kültürü ve ahlâk öğretimi: Ceza infaz kurumlarında din kültürü ve ahlâk öğretimi programı uygulanır. Ancak, hükümlülerin bu programlara katılması isteğe bağlıdır." ibaresi yer almaktadır. Ayrıca 07.11.1982 kabul tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesinde belirtildiği üzere "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır." (Türkiye Büyük Millet Meclisi 1982). Dolayısıyla dine yönelik eğitim devlet denetimine tabiidir. 27.07.2007 tarihli T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü Genç ve Yetişkin Hükümlü ve Tutukluların Eğitim ve İyileştirilme İşlemleri ve Diğer Hükümler belgesinde "Din Hizmetleri ve Ahlâki Gelişim" başlığı

altında “Hükümlü ve tutuklular, ceza infaz kurumunda, mensup bulunduğu dinin ibadetlerini, düzeni bozmayacak ve çalışmayı engellemeyecek biçimde serbestçe yerine getirebilir ve ibadette kullanılan eşyayı, dinî yaşamı bakımından zorunlu olan kitap ve eserleri temin ve bulunduğu yerlerde muhafaza edebilir.” ibaresi yer almaktadır.

4.7. Cezaevi Vaizlerine Yönelik Faaliyetler

Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında 30 Mart 2001 yılında gerçekleştirilen iş birliği protokolü çerçevesinde, “Adalet Bakanlığı ilk defa, ceza infaz kurumlarının tamamını kapsayacak şekilde bu kurumlarda görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personeline yönelik olarak hizmet içi eğitim semineri düzenlemiştir” (Işık 2010). Diyanet İşleri Başkanlığı atadığı vaizler için dini istismar eden terör örgütlerine yönelik olarak farkındalık oluşturmak ve var olan farkındalığı artırmak amacıyla personeline yönelik hizmet içi eğitim seminerleri ve çalıştaylar düzenlemektedir. Her sene bu eğitimlerin yapılması planlanmıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı iş birliğiyle ceza infaz kurumlarında yürütülen din hizmetleri ve manevî rehberlik faaliyetleri hükümlü ve tutukluların rehabilitasyonuna önemli katkılar sağlamakta olduğu, Kurum tarafından verilen bilgiler içerisinde özellikle vurgulanmıştır. Alana yönelik hizmet içi eğitimlerin söz konusu çalışmaların kaliteli bir şekilde sunumu ve personelin muhtemel hatalardan korunması konusunda önemli olduğu belirtilmiştir. Örnek vermek gerekirse kurum tarafından elde edilen bilgiye göre 2017 yılında Ankara’da altı gün boyunca gerçekleştirilen eğitimin konuları şu şekilde sıralanabilir: Ceza İnfaz Kurumları (CİK) Dinî Rehberlik ve Manevi Destek Hizmetleri Perspektifi, CİK Din Hizmetlerinde Temel İlkeler, CİK Eğitim ve Rehberlik Politikalarında Yaklaşımlar, Hükümlü ve Tutuklulara Yönelik İletişim Teknik ve Metotları, Terör Hükümlülerine Yönelik Yaklaşımlar Bağlamında

Örgütlerin Genel Analizi (FETÖ, DEAŞ vb.), CİK Yönetim ve İşleyişi, CİK Dinî Rehberlik ve Manevî Destek Hizmetlerinin Değerlendirilmesi, Karakter Farklılıklarına Göre Sorun Çözme Yöntemleri, Suçlu Psikolojisi, Rehabilitasyon Sürecinde Bütüncül Yaklaşım ve Temel Faktörler, Hükümlü/Tutuklularla Etkili İletişim, Duygu ve Düşünce Yönetim Becerileri, Denetim Serbestlik Uygulaması, Kitap İnceleme Kriterleri, Manevi Destekte Temel Uygulamalar, Cezaevinde Sıkça Sorulan Sorular, CİK Manevi Destek ve Rehberlik Kuşatıcı Bakış, Tema Odaklı Grup Yönetimi, Manevî Rehberlikte Bireysel Görüşme, Etkin ve Verimli Din Hizmetinde Temel Yaklaşımlar. Bunlara ek olarak 2018’de Mahkûmların Rehabilitasyonu ve Toplumla Kazandırılmasında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri konusu da eklenmiştir.

Cezaevi vaizlerine yönelik gerçekleştirilen programların hedefleri şu şekilde belirtilmiştir:

1. Dini İstismar ve Tedhiş Hareketinin (FETÖ, DEAŞ, vd.) genel karakteristikleri hakkında bilgi sahibi olur.
2. Dini metinler bağlamında şiddet olgusunu öğrenir.
3. Terör örgütlerince istismar edilen dini kavramları öğrenir.
4. Ceza infaz kurumlarında dini istismar amaçlı terör (FETÖ, El Kaide, DEAŞ) hükümlülerine yönelik iyileştirme çalışmaları hakkında bilgi sahibi olur.
5. Terör ve çıkar amaçlı suç örgütü hükümlülerinin genel analizi hakkında bilgi sahibi olur.
6. Hükümlü/Tutuklu psikolojisi ve zor davranışlara yaklaşım tarzları hakkında bilinç ve farkındalık kazanır.

7. Suç ve suçluluk psikolojisini öğrenir.
8. Cezaevi güvenliği ve radikal hükümlü/tutuklular hakkında bilgi sahibi olur.
9. AİHM kararları kapsamında hükümlülerin din ve ibadet özgürlüğü hakkında gerekli bilgiye sahip olur.
10. Türk İnfaz Sisteminde hükümlülerin iyileştirilmesi, ilgili hizmet servisleri, uygulanan eğitim ve iyileştirme programlarını öğrenir.

Bunlara ek olarak özellikle ideolojik zemine dayalı terör örgütü mensuplarının çoğunluğunun eğitim düzeyinin yüksek olması hasebiyle cezaevi vaizleri de iyi bir eğitim sürecinden sonra istihdam edilmeli, bu personel hizmet süreçlerinde de çalıştay, seminer, hizmet içi eğitim vb. programlarla desteklenmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir. Cezaevi vaizlerinin eğitiminde terör örgütü mensuplarının, ideolojileriyle ilintili muhtemel sorularına tatmin ve ikna edici cevaplar verebilme formasyonu kazandıracak sunumlara yeterince yer verilmesinin bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır.

4.8. Araştırmanın Bulguları

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen sekiz cezaevi vaiziyle yarı-yapılandırılmış mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Mülâkat soruları aracılığıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut faaliyetleri, bunlara ek olarak yapması gerekenleri, vaizlerin şu anda gerçekleştirdiği ve ileriye dönük önerdikleri faaliyetler, cezaevindeki koşullar, dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin vurguladıkları noktalar, tutuklu/hükümlülerin cezaevinden ayrıldıktan sonra vaizlerle görüşüp görüşmeme durumları, vaizlerin tutuklu/hükümlüler tarafından tepki görme durumları ve cezaevindeki sıkıntılara yönelik bilgiler elde edilmiştir.

4.8.a. Diyanet'in Şiddete Varan Aşırıcılığı ve Radikalleşmeyi Önlemek Konusunda Üstlendiği Görevler

İlk olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın şiddete varan aşırıcılığı ve radikalleşmeyi önlemek konusunda ne gibi görevler üstlendiği vaizlere sorulmuş ve bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerçekleştirdiği çalışmalar vaizlerin perspektifinden cevaplandırılmıştır. Genel olarak kurumun yayınları aracılığıyla halkı bilgilendirmesinde etkin bir rol oynadığı tüm vaizler tarafından vurgulanmıştır. Görüşülen A kişisine göre “Diyanet İşleri Başkanlığı sağlam kaynakları ve orta yolu izleme yöntemi ile aşırıya gidenlerin delillerinin daha uygun olmadığına yönelik kitaplar yayınlamaktadır”. Görüşülen B kişisi, kurumun kendi personeli üzerinden topluma ulaşmasının ve bu araçla sahih bir din anlatısının yapılmasının oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. D kişisi ise küçük ve ideolojik olarak var olan bu grupların var oluşundan dolayı şiddete varan aşırıcılığa karşı koymak ve radikalleşmeyi önlemek tamamen mümkün olmadığına yönelik vurgu yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ise özellikle tarikat ve cemaatler konusunda hurafe bilgilerin İslam'da yeri olmadığına yönelik söylemlerde bulunması gerektiğini belirtmiştir. Görüşülen E kişisi ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir devlet kurumu, çalışanlarının ise memur olmasından dolayı bir hiyerarşiye maruz kaldığı ve bu nedenle cemaatlerin ya da tarikatların bir dine hizmet eden ya da dini ifa eden kurumlar kadar etkili olamadığından bahsetmiştir. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cemaatler ve tarikatlar kadar rahat hareket edemediğini belirtmiştir. Hareket kabiliyetinin kısıtlı olmasından dolayı ise bir boşluk oluştuğunun ve bu boşluğun da tarikatlar tarafından doldurulduğuna yönelik vurgu yapmıştır. Görüşülen H kişisi de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın topluma ve bireylere doğru dini bilgileri vermek için elinden geleni yaptığını belirtmiştir. Bunun merkez olsun, taşra olsun görevlilerin bütün kademeleri çaba ve gayret içerisinde olduğunu ve

toplumun bütün bireyelerine, kadın erkek, büyük küçük demeden eğitimlerin verilmekte ve programların yapılmakta olduğunu vurgulamıştır.

Görüşmeler sonucunda Diyanet'in daha barışçıl ve ılımlı bir din anlayışı sunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diyanet bunu yayınlarıyla ve kendi personeli aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dini istismar eden terör örgütlerinin de etkisiyle çarpıtılan kavramların, cemaatler ve tarikatlar tarafından hurafeler içeren dini içeriklerin, gerçek anlamına daha uygun şekilde anlatılması konusunda görev üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu konuda Diyanet'in aktif bir şekilde çalıştığı anlaşılmıştır.

4.8.b. Cezaevi Vaizlerinin Perspektifinden Radikalleşmenin Nedenleri

Bir diğer soruda vaizlerin bakış açısından radikalleşmenin nedenleri sorulmuştur. Bu noktada Görüşülen A Kişisi, dine yönelik insanların doğru bilgiye sahip olmamasının onların radikalleşmesine neden olduğunu belirtmiştir. B kişisi ise ötekileştirme konusuna vurgu yapmış ve insanların yurt dışında çeşitli baskılara maruz kaldığını ve var oldukları toplumdan dışlandıkları için yurt dışından dini istismar eden terör örgütlerine katılımın oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Bu dışlanmanın ise etnik kökenden kaynaklandığını ve kişilerin bu nedenle ötekileştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca sahih bir dinin sunulmasındaki eksikliğin de önemine vurgu yapmıştır. Bunlara ek olarak bu tip örgütlerde şehitlik kavramının oldukça ön plana konulmasından dolayı kişilerde kendini feda etme ve bunu günahlarından arınma yolu olarak görmesinin de etkili olduğunu belirtmiştir. Eğer kişinin sahih dini bilgisi eksikse radikalleşme oranının da o derece artacağını ifade etmiştir. Görüşülen C kişisi ise radikalleşmenin en büyük sebebini din eğitiminin illegal olması ve kontrolsüz bir şekilde birtakım örgütlenmelerle yapılmaya çalışılmasından kaynaklanmakta olduğunu belirtmiştir. D kişisi insanların bu örgütlere katılmasının sebebini boşluğa düşmesi olarak belirtmektedir. Özellikle radikal dini ya da siyasi gruplarda üniversite çağındaki

gençlerin akıllarının çelindiğinden, onlara karşılıksız verilen burs ve ev hakkından sonra onlara bağımlı hale getirmelerinden bahsetmiştir. Bu minnet borcunun sonucunda kişiler bağlarını kopartamazlar. Bu noktada gençlerin bulunduğu ortamlara, liselere ve üniversitelere dikkat etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca Kur'an'daki cihat ayetlerinin çarptırılmasına vurgu yapmıştır. DEAŞ'ın ayetleri kendince yorumlayarak kendilerini masum göstermeye çalıştıklarının altını çizmiştir. Cezaevlerinde vaizleri de kâfir olarak nitelendirdiklerini belirtmiştir. DEAŞ özelinde radikalleşmeyi önlemek için de insanların ciddi anlamda bilinçlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle ilahiyat alanında konuşmak için bu alanda çalışma yapmış olmak ve uzmanlığı olan hocalardan öğrenmek gerektiğini söylemiştir. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi günümüzde özellikle tarikat/cemaat liderlerinin genellikle ilahiyat eğitimi olmamaları ya da tarikat/cemaatlarda yetişmenin ve o disiplinden gelmenin etkisiyle birçok hurafeyi zaten zihinlerinde barındırabilmeleridir. Görüşülen E kişisi ise bazı kişilerin doğasında şiddete meyil olduğunu belirtmiştir. Bu şiddetin uygun ortam söz konusu olduğunda açığa çıkabileceğini ifade etmiştir. Gittiği FETÖ, DEAŞ ve PKK koğuşlarında kişilerin kimisinin kandırılarak geldiği, kimisinin kendi içinde bulunduğu ortamdan gerek ailesinden kaynaklanan durumlar gerekse de toplumsal baskı nedeniyle geldiğini vurgulamıştır. Görüşülen F kişisi, İslam'a karşıt ve İslam'ın içerisinde olan radikalleşmenin sebebinin İslam'ı Allah'tan ve Resul'ünden öğrenmemek olarak belirtmiştir. Kitapların ve hadislerin farklı yorumlanması ve bunları cemaat liderleri aracılığıyla okumaları nedenler olarak belirtmiştir. Tarafsız okumalarının da olmadığını ifade etmiştir. Bütün dine karşıt ya da dinin içerisinde dine muhalif olan bütün yanlışlıkların karşısında İslam'ı doğru anlayamamanın olduğunu altını çizmiştir. Görüşülen G kişisi ise radikalleşme noktasında kadınların nedenlerine değinmiştir. İstenmeyen evlilikler, kadınların çarşafı gezme özgürlüklerinin

olmadığına yönelik düşünceler, dinen uygun görmedikleri şeylerin toplumda yaygın olması gibi faktörlerin bu süreçte etkili olduğundan bahsetmiştir. Görüşülen H kişisi radikalleşmenin temelinde dini kaynağından ve doğru öğrenememek olduğunu belirtmektedir.

Vaizlerle gerçekleştirilen mülâkatlar sonucunda, onların perspektifinden radikalleşmenin çeşitli nedenleri ortaya konmuştur. Bu nokta, onların cezaevinde karşılaştıkları kişilerden edindikleri izlenimler, kişisel deneyimler ve kurum tarafından verilen eğitimlerin bir sonucu olarak ortaya koydukları nedenler olarak görülebilir. Bu nedenler arasında insanların doğru dini bilgilere sahip olmamaları, ötekileştirilme, farklı örgütlenmeler tarafından verilen dini eğitimler, boşluğa düşme hissiyatı, cemaat ve tarikatlara ait yurt ve evlerde kalan gençlerin bu gruplara bağımlı hale gelmeleri, temel dini terimlerin (cihâd, dârü'l-islâm, dârü'l-harb gibi) çarpıtılması, kitapların ve hadislerin farklı yorumlanması ve bunların cemaat liderleri etrafında okumalarının yapılması ve kadınların istenmeyen evlilik ve çarşafra rahatça dolaşma özgürlüklerinin olmaması yer almaktadır. Özellikle cezaevlerinde karşılaştıkları farklı insan profillerinin bir sonucu olarak mülâkatlarda çeşitli cevaplar ortaya çıkmıştır.

4.8.c. Cezaevi Vaizlerine göre Dinin Bireyselleşmesi

Bir sonraki noktada dinin bireyselleşmesine yönelik yorumların cezaevi vaizleri tarafından nasıl karşılandığı ortaya çıkartılmıştır. Dinin bireyselleşmesinin ve insanların cemaat kavramından uzaklaşmasının radikalleşmeyi etkileyip etkilemeyeceği sorulmuştur. Buna yönelik olarak Görüşülen A kişisi, dinin bireyselleşmesi gibi bir şeyin olduğunu düşünmediğini belirtmiştir. Buna karşın cemaatle birebir ilişkilerle radikalleşmenin daha fazla olacağını düşündüğünü belirtmiştir. B kişisi, cami cemaatine dâhil olmanın bir kişiyi radikalleşmeyeceğini aksine bir korunma yöntemi olacağını ifade etmiştir. Görüşülen C kişisi, cemaatten

uzaklaşma ve bireysel din anlayışının kişileri radikalizme götüren etkenlerden biri olduğunu belirtmiştir. Görüşülen D kişisi, sosyal medya ortamlarında dine aykırı olan şeylere gençlerin maruz kaldığını belirtmiş ve bu ortamlardaki İslam aleyhine yapılan yorumların gençlerin kafasını karıştırabileceğinden bahsetmiştir. Yanlış olabilecek fikirleri birine sorma ihtiyacı hissetmemeleri, bu nedenle yanlış yorum ve fikirlere kapılıp dinden soğudukları vurgulanmıştır. Bunun sonucunda da dinin basitleşmesi ve kutsal faaliyet olarak görülmemeye başlanması gibi sorunların ortaya çıktığını belirtmiştir. Görüşülen E kişisi, insanların bireyselleşmesinin radikalleşmeyi tetikleyeceğini vurgulamıştır. Bununla mücadele etmek için insanların sürekli olarak ders halkaları ile bilgisini arttırmasının önemli olacağından bahsetmiştir. Cemaat olmayınca bireyselleşmenin radikalliğe götüreceğini vurgulamıştır. Ancak cemaatin de suistimal edilebileceğini ve bunun FETÖ örneğiyle ortaya çıktığını söylemiştir. F kişisi, dinin bireyselleşmesinin radikalleşmeyi hem zorlaştıran hem de kolaylaştıran iki uçlu bir durum olduğunu belirtmiştir. Bir oluşumun, bir grubun ya da kendi başına olmak yerine toplulukla birlikte kendi varlığını anlamlandıran biri için bireyselleşmenin bir tuzak olabileceğini belirtmiştir. Görüşülen H kişisi de soruya güven kavramından yaklaşmış ve cemaatlere yönelik bir önyargının oluşması, dinin farklı çevrelerce kullanılıp istismar edilmesi ve hala edilme tehlikesinin olması nedeniyle cemaatleşme ve gruplaşmanın daha az olduğundan bahsetmiştir.

Cevaplar değerlendirildiğinde iki farklı bakış açısının olduğu gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki cemaatten uzaklaştıkça kişilerin radikalleşmesinin daha kolay olabileceği, diğeri ise daha zor olabileceğidir. Suistimal edilmediği ve ders halkalarıyla zenginleştirildiği takdirde cemaatin kişilerin dini bilgisini arttıracağı, bireysel davranıldığı zaman kişinin daha kolay yanlışla sapabileceği öne sürülürken

cemaatler tarafından dinin istismar edilme tehlikesinin olduğu da vurgulanmıştır. Dolayısıyla burada iki kutuplu bir yaklaşım olduğu göze çarpmaktadır.

4.8.ç. Cezaevi Vaizlerinin Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Hükümlü Olan Kişilere yönelik Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Bilinçlendirilmeleri

Bir sonraki bölümde cezaevi vaizlerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü olan kişilere yönelik kurum tarafından bilinçlendirilip bilinçlendirilmediği sorulmuştur. Bu soruda kurumun kendi personelinde bu örgütlerden tutuklu/hükümlü bulunan kişilere yönelik farkındalık oluşturma çabasının olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Görüşülen A kişisi, cezaevine gittikleri zaman kiminle karşılaşacakları, kiminle konuşacakları konusunda bilgilendirildiklerini belirtmiştir. Görüşülen B kişisi özellikle darbe girişiminden sonra Adalet Bakanlığı'nın örgütlere yönelik tanıtım yaptığından bahsetmiştir. Görüşülen C kişisi zaman zaman din görevlilerine seminer verildiğini söylemiş ve bu seminerlerin örgütlerin yapılanma biçimlerini, gelişim seyirlerini, kullandıkları argümanları ve takip ettikleri yöntemlere dair bilgileri içerdiğini söylemiştir. Görüşülen D kişisi, FETÖ ve terör koğuşlarına ziyaret gerçekleştirmelerinden bir hafta önce vaizlere seminer verildiğini belirtmiştir. Buna ek olarak DEAŞ ve FETÖ'yle alakalı yayınların kendilerine verildiğini söylemiştir. Görüşülen E kişisi, yıllık seminerler düzenlendiğini ve bu seminerlerde genel olarak hükümlü/tutuklulara (özellikle terör örgütleriyle) ilişkin davranışlara değinildiğinden bahsetmiştir. Görüşülen F kişisi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizlerine yönelik her sene düzenlediği bir seminer olduğundan, bütün görevlilerin çağrıldığından ve mahkûmlara nasıl yaklaşmaları gerektiğine yönelik bilgilendirildiklerinden bahsetmiştir. Görüşülen G kişisi, özellikle FETÖ'den sonra her yıl bilinçlendirmeye yönelik seminerlerin yapılmakta olduğundan ve bu

seminerlerde FETÖ, DEAŞ ve PKK hakkında bilgiler verildiğini vurgulamıştır. Özellikle terör örgütlerine ait bireylerin psikolojik kafa yapılarını anlamak amacıyla uzman psikiyatristler ve bu alandaki sosyologların manevi rehberlik eğitimleri ile beraber bu alanda bilgilendirme yapıldığını söylemiştir. Ayrıca alanda uzmanlaşmış profesörler tarafından da seminerler verilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, 15 Temmuz'dan sonra FETÖ ve DEAŞ'ın dini istismar eden terör örgütleri olduklarına yönelik seminerler düzenlemeye başlamıştır. Ayet ve hadislerin anlamlarının çarpıtılması, dini konularda halkın kandırılması yönünde "Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri" düzenlenmiştir. Görüşülen H kişisi, Diyanet'ten cezaevlerine atanan vaizlerin sadece dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü olan kişilere değil, bütün suç kategorilerinde olan kişilere yönelik olarak kurum tarafından bilgilendirme yapıldığını belirtmiştir. Bunun için özellikle Diyanet'in zaman zaman seminerler düzenlediğini ve bu seminerlerde psikologlar, kişisel gelişim uzmanları ve farklı alanlardan uzmanlar tarafından bilgiler verildiğini ve tecrübe paylaşımları yapıldığını belirtmiştir. Adalet Bakanlığı'nın da 2018 yılında bir haftalık seminer düzenleyerek özellikle siyasi cezaevlerinde görev yapan Diyanet personelini bilgilendirdiğini söylemiştir. Ancak koğuş ziyaretlerindeki sohbetlerde kişilere suçunu sormamalarının tavsiye edildiğini, bir insan olarak ve sağlam dini bilgi verme gayretinde olmalarının istendiğini söylemiştir.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi personeline yönelik eğitimler gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır. Bu seminerde örgütlere dair çeşitli bilgilerin verildiği anlaşılmıştır. Örgütsel bilgilerin yanı sıra cezaevi vaizlerine yönelik psikoloji ve manevi rehberlik eğitimlerinin verildiği ve bu sayede personelini daha donanımlı hale getirmeye çalıştığı görülmektedir.

4.8.d. Cezaevi Vaizlerinin Değerlendirmelerine göre Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Dini Bilgileri

Cezaevi vaizlerine karşılaştıkları kişinin dini bilgisini nasıl değerlendirdiklerine yönelik bir soru sorulmuştur. Aynı zamanda bu kişinin kendisini dini açıdan yeterli bilgiye sahip görüp görmediğini veya kendisini eksik hissedip hissetmediğine yönelik bilgi talep edilmiştir. Görüşülen A kişisi, Hizbullah ve DEAŞ'ın ana kadrosundakilerin kendilerini yeterli bilgiye sahip kabul ettiklerini, PKK'ya mensup olmuş kişilerin ise kendisine yetecek kadar bilgiyi almasının onlara yeteceğini belirtmiştir. Görüşülen B kişisi, DEAŞ'a bakıldığında ideolojik ezber durumuyla karşı karşıya kaldığını ve bu kişilerin kavramları bağlamlarından kopardıklarını belirtmekte ve usulünden uzak bir şekilde kullandıkları çıkarımını yapmaktadır. Belirtilene göre, bunun sonucunda kişiler derinlemesine düşünmekten vazgeçiyorlar ve teslimiyet mantığını kendi imanları ile yoğuruyorlar. Bu da düşünme eyleminin bir kenara bırakılması ile sonuçlanıyor ve kişileri daha tehlikeli bireyler haline dönüştürüyor. FETÖ grubuna gelindiğinde ise dini açıdan daha birikimli olduklarının göze çarptığını belirtmiş ancak cemaatleşme ve lideri putlaştırma durumlarının üyeler tarafından fark edilmediğinin altını çizmiştir. Görüşülen C kişisi, kendilerini bir ideolojiye ait görenlerin bütün farklı anlayışlara kendilerini kapattıkları için birçok eksik ve de yanlış bilgilerine rağmen her konuda kendilerini yetkin görmekte olduğundan bahsetmiştir. Bu nedenle, bu insanların en büyük çıkmazının ait oldukları ideoloji konusunda kendilerini yeterli görmeleri ve başka düşünce biçimlerine kapalı ve önyargılı olmaları olarak belirtmiştir. Görüşülen D kişisi, DEAŞ'ın içinde cahil olanların olmasına rağmen çoğunun Kur'an okumayı bildiğini belirtmiştir. FETÖ'nün dini argümanlarla ortaya çıkmış bir örgüt olduğundan ve herkesin de teorik anlamda dini bilgiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Yalnız bu örgütlerdeki kişilerin teoride dini bilgiye sahip olmalarına

rağmen o bilgiyi yanlış yorumlama durumunun söz konusu olduğunun altı çizilmiştir. DEAŞ'ta belli ayetlerin yanlış yorumlanması ve FETÖ'de de yanlış bilgiye bağlanma durumunun olduğu belirtilmiştir. Buna karşın bu grupların kendilerini dini anlamda hiçbir şekilde eksik hissetmedikleri belirtilmiş ve tam tersine vaizlerden kendilerini eğitime talebinde bulunanların olduğu da ifade edilmiştir. Görüşülen E kişisi, DEAŞ'tan dolayı tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin kendince bilgileri olduğundan ve kendileriyle görüşenlerin dini bilgilerinin iyi olduğunu belirtmiştir. FETÖ'ye katılmış olanların ise bilgilerinin nispeten daha iyi olduğunu belirtmiştir. Görüşülen F kişisi, kişilerin din algılarının hocayla kısıtlı olduğunu belirtmiştir. Genel okuma yapmadıklarını ve ana kaynakları okumadıklarını belirtmiştir. Temelde radikalizme ya da terörizme bulaşanların hepsinin yanlış okumadan kaynaklandığı vurgulanmıştır. Görüşülen G kişisi, DEAŞ'lıların sahih dini bilgilerinin çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Dini öğrenirken DEAŞ'lıların dilinden uydurma hadisleri ve Kur'an'daki cihada dayalı ayetleri öğrendiklerini belirtmiştir. Kur'an okumayı bilmeyenlerin dahi cihat ayetlerini çok iyi bildiklerini vurgulamıştır. Özellikle kadınların canlı bomba olma motivasyonuna sahip olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kendilerinin yeterli din bilgisine sahip olduklarını düşündüklerini ve kendilerini bu konuda eksik hissetmediklerini belirtmiştir. FETÖ'ye gelindiğinde ise DEAŞ'a nispeten dini bilgilerinin daha iyi olduğunu belirtmiştir. Ancak sahih dini bilgiden uzaktadırlar. Saplantı içinde ve şahıs üzerinden dine bağlı olduklarını vurgulamıştır. Buna karşın FETÖ'den de dini açıdan kendisini eksik hissedenlerin olduğunu belirtmiştir. Görüşülen H kişisi, genel olarak karşılaştıkları kişilerin bilgileri ister doğru ister yanlış olsun dini konuda kendisini ait hissettiği ideoloji hakkında yeterli gördüklerini, bilgilerine güvendiklerini ve doğruluğuna inandıklarını ifade etmiştir. Kendilerini eksik hissetmediklerini vurgulamıştır.

Cezaevi vaizlerinin verdikleri yanıtlara dayanarak, dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı hükümlü/tutuklu bulunan kişilerin dini bilgilerinin eksik olduğu ve yanlış yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle DEAŞ konusunda dinin bir ideoloji haline getirildiği ve kavramların bağlamlarından kopartıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın kişilerin kendilerini eksik görmedikleri ortaya çıkmıştır. DEAŞ ve FETÖ kıyaslandığında ise FETÖ'den tutuklu/hükümlü olan kişilerin DEAŞ'a göre dini bilgilerinin daha iyi olduğu belirtilmiştir.

4.8.e. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevi Vaizlerine yönelik Tutumları

Mülakat yapılan cezaevi vaizlerine dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin kendilerine yönelik tavırlarının nasıl olduğu, tepki ile karşılaşılıp karşılaşmadığı ve bilgi edinme konusunda istekli olup olmadıkları sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen personele karşıdaki kişinin önce nötr yaklaştığını belirtmiştir. Eğer vaizin konuşması delillere dayalıysa, Kur'an'a ve hadise göre konuşulduğu takdirde karşı tarafın ikna edilme durumunun olduğunu, bu durumda tutuklu/hükümlünün vaizle tartışabildiğini, karşı tarafın görüşünü alabildiğini ve vaizle görüşmeye devam ettiğini belirtmiştir. Buna karşın vaiz tarafından belirli bir görüşün ona zorla kabul ettirmeye çalışılması durumunu hissettiği an vaizle bağlantıyı kestiklerini vurgulamıştır. Vaiz, her grubun yanına girdiğini ve hiç sıkıntı çekmediğini belirtmiştir. Bunun sebebi olarak ise konuştuğu konulara iyi hazırlanmasını göstermiştir. Görüşülen B kişisi hem sıcak hem de soğuk davrananlarla karşılaştığını belirtmiştir. Görüşülen C kişisi, dini istismar eden terör örgütlerinden dolayı mahkûm/tutuklu olan kişilerin atanmış vaizlere sıcak bakmadıklarını; buna rağmen bilgi alışverişinde bulunmak için diyaloga geçtiklerini belirtmiştir. Görüşülen D kişisi, DEAŞ koğuşunda ılımlı ve itirafçı olanların son

derece saygıyla kendilerini dinlediğini ve sorular sorduğunu belirtmiştir. Kendilerine kâfir diyenlere denk geldiklerini ancak bir sıkıntı yaşamadıklarını, onların bu tepkilerine rağmen tutuklu/hükümlülere ılımlı davrandıklarını belirtmişlerdir. PKK'da ise direkt vaizleri koğuşlarına kabul etmediklerini belirtmiştir. FETÖ ile de siyasi tartışmaların yaşandığını vurgulamıştır. Ancak saygı çerçevesinde bu konuşmaların gerçekleştiğini belirtmiştir. Görüşülen E kişisi, DEAŞ ve FETÖ koğuşlarında kendisine gayet ılımlı yaklaşan kişilere denk geldiğini ve anlattıklarını güzel bir şekilde dinleyen kişilerin olduğunu belirtmiştir. Ancak devlete sitemleri olduğunu da altını çizmiştir. Ayrıca bu kişilere kitaplar verildiğini ve bu kişileri kazanma hedefinde olduklarını ifade etmiştir. Görüşülen F kişisi, terör gruplarında Diyanet'e karşı bir tepki olduğundan bahsetmiş ve bunu da devlet memuru olmaları ile bağdaştırmıştır. Bunu da bazı terör gruplarının, vaizlerin devletin anlatmalarını istediği şeyleri anlattıklarını ve anlatmalarını istemediği şeyleri anlatmadıkları şeklinde yorumlayabilmekte olduklarından bahsedilmiştir. Görüşülen G kişisi, dini istismar eden terör örgütünden mahkûm/tutuklu bulunan kişilerin cezaevlerine ilk geldikleri zaman Diyanet İşleri Başkanlığı personeline karşı öfkeli bir tavır sergilediklerini belirtmiştir. Ancak bir müddet sonra tavırlarının yumuşamaya başladığını ve karşılıklı olarak görüşmeyi kabul ettiklerini belirtmiştir. Hem FETÖ hem de DEAŞ tarafından çok tepki gördüklerini, buna karşın ılımlı olan bir kesimin de olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin genelde örgüte bağlanmış ancak kafası karışık kişilerden oluştuğunu ve kafalarının netleşmesi için vaizlere karşı ılımlı bir şekilde yaklaştıklarını belirtmiştir. Görüşülen H kişisi, Diyanet İşleri Başkanlığı personeline yönelik tavır noktasında bir genelleme yapılamayacağından ve verilen tepkilerin kişinin eğitim seviyesine ve kişiliğine göre değişiklik gösterebileceğinden bahsetmiştir. İçlerinde vaizleri kendilerinden daha az bilgili gören kişilerin olduğundan söz etmiştir. Bu noktada

cezaevinde çalışan personelin yaklaşımının da tepkiyi ortaya çıkarma noktasına etkin bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Cezaevi vaizlerinin genel olarak çok olumsuz bir durumla ve tepkiyle karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Görüştükları kişilerin bazıları tarafından “kâfir” olarak adlandırılmalarına rağmen bu kişilerin de ılımlı bir yaklaşım içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. DEAŞ ve FETÖ koğuşlarında saygı çerçevesinde iletişim gerçekleştirilebildiğı ve vaizlere sorular sorduklarından dolayı bu kişilerin iletişime açık oldukları anlaşılmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir diğere nokta ise karşılıklı ılımlı bir iletişim yakalandığı ve verilen dini bilgilerin Kur’an ve hadis temelli olduğu takdirde karşı tarafa bu bilgilerin geçebildiğı ve ikna edilme durumunun olabileceğidir.

4.8.f. Cezaevi Vaizleri Tarafından Radikalleşmeden Geriye Döndürme Konusunda Daha İyi Bir Program Oluşturulmasına yönelik Tavsiyeler

Bir sonraki noktada vaizlere radikalleşmeden geriye döndürme konusunda daha iyi bir program oluşturulması açısından ne tarz tavsiyelerde bulunabilecekleri sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, şu andaki sistemde görüşmenin tutuklu/hükümlünün kendi isteğine bağlı olduğunu ve kendi isteğı olunca görüşülen kişiyi ikna edip döndürme imkanlarının olduğundan bahsetmiştir. Görüşmelerin sonucunda dönenlerin olduğunu da ifade etmiştir. Görüşmelerin tamamen isteğe bağlı olmasından dolayı görüşemedikleri kişilerin olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ilk görüşmelerin zorunlu tutulmasına yönelik tavsiyede bulunmuştur. Eğer ilk anda uygun bir frekans yakalanırsa ilerideki süreçte olan görüşmelerin de gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Görüşülen B kişisi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın toplumla daha fazla iç içe olması gerektiğini vurgulayarak, KYK, hastaneler, çocuk sevgi evleri ve huzur evleri gibi ortamlarda bulunmanın öneminden bahsetmiştir. Öğrenci yurtlarına ve Kur’an

kurslarına odaklanılmasının büyük önem arz ettiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na cemaat ve tarikatları kontrol etme ve denetleme yetkisinin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Görüşülen C kişisi, Diyanet'in yaygın din eğitimini daha kaliteli ve yetkin kadrolarla yürütmesi gerektiğini belirtmiştir. Din görevlilerinin toplumda daha çok varlık göstermelerinin, uygun olan her ortamda bulunmaları (düğün, taziye vb.), memuriyet zihniyetinden vazgeçmeleri ve gerçek manada din gönüllüsü olmaları ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Görüşülen D kişisi, radikalleşmeden geriye döndürmenin mutlak anlamda mümkün olmayacağını ifade etmiş ancak bu durumun kontrol altına alınabileceğinden bahsetmiştir. Devletin cezaevinden çıktıktan sonra bu kişileri kontrol altına alabilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Diyanet olarak böyle bir duruma tekrar bulaşmamasını ve bunların dinen yanlış olduğuna yönelik telkinlerde bulunulabileceğini ifade etmiştir. Kişilerin cezaevinden çıktıktan sonra da davranışlarının kontrol edilmesi gerektiğini ancak bunun zor bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Buna ek olarak; tam olarak ideolojinin kemikleşmiş yapısında bulunan ve yapının bizzat kendisiyle eşdeğer olan kişileri bu düşüncelerinden vazgeçirmenin mümkün olmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca fetva verme yetkisinin sadece Diyanet'te olması gerektiğini ifade etmiştir. Diyanet olarak örgütlerin hurafelerini ve yanlışlarını gerek yazıyla gerekse TV üzerinden ortaya koymanın önemini vurgulamıştır. Görüşülen E kişisi, sağlam, doğru bilgilerin doğru kaynaklardan aktarıldığı takdirde radikalleşmeden geriye döndürmenin mümkün olacağından bahsetmiştir. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin metodunun ve tutuklu/hükümlülere karşı tutumlarının oldukça önemli olduğundan ve karşılarındaki kişinin yanlışını direkt olarak yüzüne vurmak yerine onlara alternatifler sunmanın önemini vurgulamıştır. Görüşülen F kişisi, okumanın ve karşılıklı güven tahsis edilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Özellikle terör örgütlerine mensup olmuş

kişilerle görüşen personelin ortak bir dil edinmelerinin ve örgütün argümanlarını bilmenin öneminden bahsetmiştir. Görüşülen G kişisi, sahih dini bilgi öğretmek ve bu bilgiyi anlayarak doğruya ulaşmalarını sağlamanın gerekliliğini belirtmiştir. Ayrıca cezaevi haricinde de birebir iletişime geçebilme imkânının sağlanması, eğitimlerin sıklaşması, vaazların ve gidilen alanların artması gibi önerilerde bulunmuştur. Görüşülen H kişisi, radikalleşmeden geriye döndürme konusunda, ilk önce dini bilgiyi veren olsun ve alan kişinin bunda samimi olması gerektiğinden, herhangi bir çıkar ya da menfaatin söz konusu olamayacağından bahsetmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin kişilerin cezaevine girmeden önce dışarda bu insanlara ulaşip cezaevlerine girmelerine ve radikalleşmelerine engel olmaya çalışmanın önemini vurgulamıştır. Ona göre, cezaevlerine girdikten sonra kazanma daha zor olabilir.

Cezaevi vaizleri tarafından bu konu bağlamında farklı öneriler sunulmuştur. Hem kurumun sahada daha aktif olmasının ve toplumla ilişkilerinin kuvvetlenmesinin gerektiğine yönelik vurgu yapılmış hem de cezaevi personelinin de daha farklı aktiviteler gerçekleştirmelerine yönelik önlerinin açılması gerektiği anlaşılmıştır. Ayrıca dini bilginin ve eğitimin verilmesi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daha etkin olmasına yönelik talep söz konusudur. Kurumlar arası iş birliği aracılığıyla cezaevine girmeden önceki süreçte iletişime geçmenin ve cezaevinden çıktıktan sonraki süreçte iletişimi sürdürmenin gerekliliği ortaya konmuştur.

4.8.g. Cezaevi Vaizlerinin Perspektifinden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulamasının Avantajları ve Dezavantajları

Mülakat gerçekleştirilen kişilere Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine vaiz atama uygulamasının avantajları ve dezavantajları sorulmuştur. Vaizlerin hepsi bu durumun bir dezavantaj olmadığını, aksine birçok avantajı olduğunu belirtmiştir.

Onlara göre cezaevlerinde vaizlerin bulunması büyük bir eksiği gidermektedir. Çünkü cezaevlerindeki insanlar normal şartlarda camiye ve cemaate pek uğramayan tiplerdir. Görüşülen D kişisi, bu uygulamanın mahkûma psikolojik ve dini rahatlama sağladığından bahsetmiştir. Hatta mahkûmların kendilerine bazen psikologlardan daha çok etkili olduklarını söylediklerini belirtmiştir. Diğer taraftan vaizin hayatına da birçok şey kattığını ve özgürlüğün kıymetini daha iyi anlamalarına vesile olduğunu ifade etmiştir. Görüşülen E kişisi, vaizlerin cezaevinde bulunmalarının hem mahkûmlar hem de infaz koruma memurları tarafından oldukça faydalı olduğunu belirtmiştir. Mahkûmlar tarafından “Bunlar bize daha önce anlatılsaydı yapmazdık” şeklinde olumlu tepkiler aldığı söylemiştir. Görüşülen F kişisi, cezaevindeki kişilerin dini bilgileri doğru ve ilk ağızdan öğrenmelerinin büyük bir avantaj olduğunu belirtmiştir. Görüşülen G kişisi, bu uygulamanın mahkûmların dini ihtiyaçlarını karşılamak anlamında bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir. Görüşülen H kişisi, uygulama sayesinde dışarıda ulaşılamayan kişilere ulaşma imkânının olduklarından söz etmiştir. Buna karşın, Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin cezaevine girmeden önce dışarıda bu insanlara ulaşip cezaevlerine girmelerine ve radikalleşmelerine engel olmaya çalışmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bunun nedeni olarak cezaevlerine girdikten sonra kişileri kazanmanın daha zor olabileceğini göstermiştir.

Genel olarak bakıldığında cezaevi vaizlerinin varlığının herhangi bir dezavantajının olduğu anlaşılmamıştır. Tam tersine cezaevindeki kişilerin dini ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu kişilere psikolojik destek sağlanması açısından önemli avantajlarının olduğu kanaatine varılmıştır. Geliştirilecek olan daha kapsamlı bir uygulama ile kişilere cezaevinden önceki süreçte ulaşıldığı takdirde radikalleşmelerine engel olunabileceğine yönelik çıkarım yapılmıştır.

4.8.h. Cezaevi Vaizleri Tarafından Verilen Dini Bilgilerin İçerikleri ve Bu Bilgilerin Kaynakları

Cezaevi vaizlerine dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu bulunan mahkûmlara verilen dini bilgilerin içeriğinin neler olduğu ve verilen dini bilgilerin hangi kaynaklardan alındığı sorulmuştur. Genel olarak tüm vaizlerin Kur'an-ı Kerim, hadis kaynakları ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarını kullandıkları öğrenilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayının bulunduğu kaynaklar da kullanılmaktadır. Bu dersler esnasında ortak payda üzerinden gitmenin öncelikli olması ve objektif yayınların tercihinin esas olduğu vurgulanmıştır. Uygulamada Kur'an-ı Kerim öğretimi, itikad, iman ve ibadet konularının öğretildiğinden ve soru-cevap uygulamaları yaptıklarından bahsedilmiştir. Ayrıca Dârülharp ve Dârül İslam kavramlarının incelendiğini ifade edilmiştir. Görüşülen E kişisi, cezaevinin çok büyük olmasından dolayı tek başına yetişemediğini belirtmiş, buna karşın, mahkûmları doğru eğitimler ile kazanabileceği düşüncesi ile çalışmaya başladığını söylemiştir. Belli bir yıllık plan izlediklerini vurgulamıştır. Dini istismar eden terör koğuşlarına ise onların fikirlerinin farklı, vaizlerden kaçma ve alıcılarını kapatma riski olduğundan dolayı onlara karşı temkinli davrandıklarını belirtmiştir.

Cezaevi vaizleri tarafından verilen dini bilgilerin temelde Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynakları çerçevesinde verildiği, aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarının kullanıldığı ortaya konmuştur. Özellikle dini istismar eden terör örgütleri tarafından anlamı çarpıtılan terimlerin anlamları üzerinde durulduğu anlaşılmıştır.

4.8.1. Cezaevlerinde Mahkûmların Kendi İnançlarına ve Mezheplerine göre Kaynaklar Bulundurmaya İzin Verilip Verilmemesi

Cezaevlerinde mahkûmların kendi inançlarına ve mezheplerine göre kaynaklar bulundurmalarına izin verilip verilmediği cezaevi vaizlerine sorulmuştur. Görüşülen A ve C kişisi, kaynakların basımında herhangi bir yasak yoksa bu yayını bulundurabileceğinden bahsetmiştir. Şafi, Hanefi, Hanbeli, Maliki mezheplerine göre kişiler yasak olmayan yayınları bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Mahkûmların DEAŞ'ın kitaplarını eğer bandrolü varsa ve yasaklı değilse içeri sokabileceğini ifade etmiştir. Yayınlar vaizlerin onaylamadıkları yayınlar olsa da yasaklı olmadığı takdirde vermek zorunda olduklarının altını çizmiştir. Görüşülen B kişisi, yasaklı yayın ve örgütsel yayın olmadığı takdirde on kitapla sınırlı olacak şekilde yayınların sağlandığından bahsetmiştir. Bunlara ek olarak vaiz onayından geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kendisinin çelişkili ve radikalleşmeyi sağlayacak yayınların verilmesini engellediğini ifade etmiştir. Görüşülen D kişisi, kitap sınırlaması getirildiğinden bahsetmiştir. Mahkûmların hem cezaevi kütüphanesinden ödünç alma hem de ailelerinden beş tane kitap edinme hakkına sahip olduklarını belirtmiştir. Özellikle DEAŞ'lılara Arapça kitaplar geldiği takdirde bunları kontrol ettiklerini vurgulamıştır. Bu kontrolü cezaevi yetkililerinin talep ettiğini belirtmiştir. Kontrolde indekslere bakıldığını ve konusunu kontrol ettiklerini ifade etmiş, sıkıntılı olduğu anlaşılan kitapların mahkûmlara iletilmediğini ve geril gönderildiğini ifade etmiştir. PKK koşullarında ise PKK'yı savunan yayınların verilmediğinin altını çizmiştir. Ayrıca 15 Temmuz'dan önce cezaevlerine her türlü dergi, tarikat/cemaatlerin dergileri, yayınları ya da gazetelerin gelebildiğini ve herhangi bir yasaklama olmadığından bahsetmiştir. Ancak 15 Temmuz'dan sonra bunların yasaklandığını belirtmiştir. Bu yasakların iyi olduğunu çünkü bazılarının

zararlı yayınlar olduğunu ve içinde hurafelerin dolu olduğunu ifade etmiştir. Görüşülen E kişisi, dini kaynaklarda sayıca bir sınır olmadığını ve istediklerini dışardan temin edebildiklerini ifade etmiştir. Vaizlerin Kur'an-ı Kerim, ilmihaller ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları gibi kitapları Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan talep ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca yayınevinin yasaklı olup olmasının bir kriter olduğunu vurgulamıştır. Bunlara ek olarak, yasaklı yayın olmamasına rağmen, vaizlerin radikalizm ve itikadi boyutunu düşündükleri için bazı yayınları vermemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Görüşülen F kişisi, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarını mahkûmlara verdiklerini belirtmiştir. 15 Temmuz darbe girişiminden önce vakıf ve dernek yayınlarının cezaevine girebildiğini ancak şu anda din referanslı kitaplarda sadece Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarının kullanıldığından bahsetmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı haricindeki yayınlara mümkün mertebe izin çıkmadığını ve izin vermemeye çalıştıklarının altını çizmiştir. PKK ya da Hizbullah'a ait kitapların hepsinin Eğitim Birimi'ne geldiğini ve bu birimdeki yasaklı kitap listesine göre kontrol edildiğini belirtmiştir. Görüşülen H kişisi, cezaevlerindeki mahkûmlara gelen kaynakların kontrol edildikten sonra kendilerine verilmekte olduğundan ve son zamanlarda bu kontroller daha da sıklaştırıldığından bahsetmiştir. Dolayısıyla gelen kaynaklardan sakıncalı bulunanların veya içerik olarak tehlike arz eden kaynakların onlara verilmediğini vurgulamıştır. Tehlikeden kastının dinin temel esaslarına ters düşen veya dinin temel esaslarına ters düşecek şekilde yorumlarda bulunanlar olduğunu belirtmiştir.

Cevaplardan yapılan değerlendirmeye göre mahkûmlar yasaklı yayın olmadığı takdirde kendi talep ettikleri yayınları bazı cezaevlerinde sınırlı sayıda bazılarında ise istedikleri kadar bulundurabildikleri ortaya çıkmıştır. Ancak bazı cezaevi vaizlerinin cezaevine gelen ve dini içerikli olan yayınları kendilerinin incelediklerini anlaşılmış,

yasaklı yayın olmasa bile uygun görmedikleri yayınları vermedikleri ifade edilmiştir. Özellikle 15 Temmuz'dan sonra bazı sınırlamaların arttırıldığı, bazı cezaevlerine farklı cemaatlerden ve tarikatlardan gelen yayınların izin verilmemeye başlandığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dini istismar edebilecek ve kişileri yanlış yönlendirebilecek kaynaklara dikkatli bir şekilde yaklaşmaktadır.

4.8.i. Cezaevinden Sonraki Süreçte Mahkûmların Topluma Tekrar Entegre Olmalarını Sağlamak Amacıyla Yürütülen ve Yürütülmesi Gereken Çalışmalar

Cezaevinden sonraki süreç için mahkûmların topluma tekrar entegre olmalarını sağlamak amacıyla ne tarz çalışmaların yürütüldüğü ve yürütülmesi gerektiği cezaevi vaizlerine sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, ustalık ve kalfalık veren kursların düzenlendiğinden ve kişilerin cezaevinden çıktıktan sonra bu kursların topluma entegre olma açısından rahatlık sağladığından bahsetmiştir. Ayrıca açık cezaevlerinde üniversiteye gitme imkanlarının olduğu ifade edilmiştir. Görüşülen B kişisi, topluma entegre olma noktasında kişinin de istekli olmasının önemine değinmiştir. Ayrıca kurumlar arasındaki iş birliğinin gerekli olduğundan bahsetmiştir. Özellikle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile kolektif bir çalışma yürütmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bakanlık tarafından her ay düzenli olarak ailelerin izlendiğini ve bu sürece Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dâhil olmasının da olumlu sonuçlar yaratacağına inandığını belirtmiştir. Bunun nedenlerinden bir tanesi olarak aile düzeyinde dini anlamda eğitimin gerekliliğini göstermiştir. Ancak bunu sağlayacak olan kurumların arasındaki bağ zayıf kalmaktadır. Görüşülen C kişisi, cezaevlerinde birtakım bilgi ve beceri kurslarının düzenlendiğinden bahsetmiştir. Ancak cezaevi yönetimleri mahkûmu topluma kazandırmaktan çok mahkûmu cezaevinde nasıl tutabilirim, kaçmasını nasıl engelleyebilirim düşüncesinde oldukları

için bu kursların pek önemsenmediğini, hatta bazen vaizlerin eğitim ve etkinliklerini gereğinden fazla bulan idarecilerin olabildiğini ifade etmiştir. Görüşülen D kişisi, her iş verenin en az bir mahkûm çalıştırmak zorunda olması kuralına uymadıklarını belirtmiştir. Sabıka kayıtlarının herkes tarafından görülebilme durumu olduğu için işverenin böyle birini çalıştırmak istememesinden ve iş bulamayan kişinin tekrar suça bulaştığından bahsetmiştir. Görüşülen E kişisi, cezaevindeki atölye uygulamalarından ve bunlarda mahkûmların çeşitli ürünleri üreterek satabilmelerinden ve bu sayede para kazanabilme şanslarının olduğundan bahsetmiştir. Buna rağmen cezaevi koşullarının, mahkûm dışarı çıktığında topluma uyum sağlama açısından uygun olmadığını ve sıkıntılı olduğunu belirtmiştir. Görüşülen F kişisi, mahkûmun cezaevinden ayrıldıktan sonra hizmetlerinin o noktada bittiğini ifade etmiştir. Dışarıda görüşmelerin devam edebilmesine rağmen zamanla aradaki bağların kopabildiğini belirtmiştir. Bunu önlemek adına aynı şehirde bulunanlar için haftalık okumaların, özel görüşmelerin, özel sohbetlerin ya da özel günlerin düzenlenebileceğinden bahsetmiştir. Buna ek olarak, cezaevinden ayrılan kişilerin geçmiş kötü günlerini hatırlamamak için cezaevi sayfasını kapatmak istediklerini ve doğal olarak iletişimin koptuğunu belirtmiştir. Görüşülen G kişisi, bu konuda özellikle yapılması gereken şeyin cezaevinden çıktıktan sonra mahkûmla irtibatın devam ettirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Bireylerin cezaevlerindeki kazanımlarını devam ettirebilecekleri şekilde imkânların devam ettirilmesi ve cezaevinden çıktıktan sonra ortaya çıkması muhtemel olan boşlukların doldurulmasının gerektiğini ifade etmiştir. Görüşülen H kişisi, mahkûmların topluma tekrar entegre olmalarını sağlamak için hemen hemen bütün cezaevlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin olduğundan ve bu personelin sürekli olarak koğuş ziyaretlerinde bulunarak mahkûmları doğru bilgilerle bilgilendirmekte, isteyenlere Kur'an eğitimi, tecvid bilgileri ve ilmihali bilgiler vermekte olduğundan bahsetmiştir.

Bununla beraber aylık dini konferansların düzenlendiğini, her ay dışardan ya bir müftü ya da bir vaizin cezaevlerine gidip dini konferanslar verdiğini belirtmiştir. Bu tür etkinliklerin farklılaştırılarak arttırılabileceğine yönelik öneride bulunmuştur.

Cezaevi özelinde gerçekleştirilen meslek kazandırmaya yönelik aktivitelerin cezaevi sonrası süreçte kişilerin topluma entegre olmalarına oldukça katkı sağladığına yönelik görüşün hâkim olduğu ortaya çıkmıştır. Mevcut uygulamalara ek olarak Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi farklı kuruluşlarla yapılacak iş birlikleri bu entegrasyon sürecini hızlandırmaya katkı sağlayabilir. Bunlara ek olarak, cezaevi yönetiminin de mahkûma yönelik bakış açısının değiştirilmesi gerektiği anlaşılmış ve cezaevi sonrası süreç için katkı sağlamaları gerektiği anlaşılmıştır.

4.8.j. Cezaevinde Terör Örgütünden Dolayı Bulunan Hükümlülere yönelik Düzenlenebilecek Faaliyetler ve Bu Konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Üstlenebileceği Görevler

Bir sonraki soruda cezaevinde terör örgütünden dolayı bulunan hükümlülere yönelik ne tarz faaliyetlerin düzenlenebileceği ve bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ne tip görevler üstlenebileceği sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, mahkûmların sahadaki aileleriyle de görüşmelerin gerçekleştirilebileceğini ve bu vesileyle onların bu yola girme sebeplerinin öğrenilebileceğini belirtmiştir. Aileleriyle irtibatlı bir şekilde daha düzenli görüşüldüğü takdirde girdikleri yoldan dönmelerinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Görüşülen D kişisi, cezaevlerinin yanında ıslahevlerinin olması gerektiğinin altını çizmiştir. Özellikle mahkûmların ıslah olmaları için vakitlerini geçirebilecekleri ıslah evlerinin varlığı sayesinde kişilerin hem vakit geçirmelerinin hem de para kazanmalarının sağlanabileceği belirtilmiştir. Cezaevlerinde gerçekleştirilebilecek kapsamlı faaliyetlerin moral verme açısından

etkili olabileceğini belirtmiştir. Bunlar olduğu takdirde tekrar suça bulaşma riskinin düşük olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın biraz daha bağımsızlaştırılmasının altını çizmiştir. Özellikle hurafeler anlatan tarikat liderlerine yönelik bir eleştiri getirdikleri zaman soruşturma riskiyle karşı karşıya kalındığını belirtmiştir. Bu nedenle radikal grupların önlenmesi noktasında, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dine uygun olmayan şeyleri alenen söyleme özgürlüğünün olması gerektiğini belirtmiştir. Görüşülen E kişisi, bütün terör koğuşlarında (PKK, DEAŞ, FETÖ) etkinliklerde sınırlama olduğunu belirtmiştir. Hatta bu koğuşlarda her türlü etkinliğin yasak olduğunu ifade etmiştir. Konferanslar gerçekleştirildiği zaman sınırlı kapasite olduğu için herkesin bundan faydalanamadığını vurgulamıştır. Görüşülen F kişisi, DEAŞ'tan dolayı cezaevinde bulunan kişilerin istedikleri takdirde onlara konferans düzenlendiğini belirtmiştir. Dilekçe verdikleri takdirde cezaevinin Halk Eğitim ile gerçekleştirdiği protokol bağlamında farklı aktivitelere katılabileceklerini belirtmiştir. Görüşülen G kişisi, koğuş sohbetleri vasıtasıyla bireylerin kazanıldığına vurgu yapmıştır. Bunlara gelmek isteyen kişilerin katılım sağladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim öğrenme ve ezberleme kursları, yarışmalar (hadis, ilmihal, Hz. Peygamber'in hayatına yönelik yarışmalar) ve manevi rehberlik görevlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik tavsiyede bulunmuştur. Görüşülen H kişisi, cezaevlerinde terör örgütünden dolayı bulunan hükümlülerin diğer hükümlülerden herhangi farklı bir muameleye tabi tutulmaksızın Diyanet ve Diyanet personelinin yaptığı bütün etkinliklerden faydalanabilmekte olduğundan ve kendi istekleri doğrultusunda bu etkinliklere katılabildiğinden bahsetmiştir. Ancak katılmak istememesi durumunda bir şey yapılamayacağını belirtmiştir. Bazen Diyanet İşleri Başkanlığı personeli ile hiçbir şekilde muhatap olmayıp, etkinliklerine katılmayanların olabildiğini vurgulamıştır.

Görüşmeler sonrasında mahkûmların aileleriyle irtibat gerçekleştirilmesinin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca cezaevi özelinde bütün terör koğuşlarını kapsayacak şekilde çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi, bu etkinliklerin ve etkinliklere katılabilecek kişi sayısında herhangi bir kısıtlamanın olmaması kritiktir. Buna karşın cezaevlerinin mevcut düzenlerinde bunu gerçekleştirmek zordur.

4.8.k. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevi Vaizleriyle Görüşmeyi Kabul Edip Etmeme Durumları ve Bu Duruma Cezaevi Vaizlerinin Bakışı

Mahkûmların kaçının vaizlerle görüşmeyi kabul ettiğine ve görüşmeyi kabul edip etmemelerinin nedenlerini nasıl değerlendirdiklerine yönelik bir soru sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, kişilerin dilekçe verdikten sonra en fazla 10 kişilik gruplar halinde görüştüklerini belirtmiştir. Görüşme nedenleri olarak; dışarı çıkıp arkadaşları ile görüşebilmek ve vaizleri kendi taraflarına çekebilmek şeklinde belirtmiştir. Bu görüşmeler esnasında mahkûmların vaizleri irşat etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Buna karşın kemikleşmiş ve görüşleri sabit olanlardan ziyade yeni katılım göstermiş kişilerin üzerinde daha etkili olduklarını düşünmektedir. Görüşülen D kişisi, birebir görüşmelerin koğuş içerisinde yapıldığından bahsetmiştir. Diğer arkadaşlarından müsaade istenip, soru soracak kişinin özel bir şekilde soruyu sorabilme imkânının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazı yazıldığı takdirde psikologlarda birebir görüşebildiklerini ifade etmiştir. Görüşülen E kişisi, gittiği koğuşlarda oda sistemi olduğundan herkesin iki kişilik odası olduğunu belirtmiştir. Vaiz geldiği zaman koğuşun ortasında olduğundan, kişilerin istedikleri zaman yanına geldiklerinden ve sohbetine katıldığından söz etmiştir. Yani mahkûm isterse odasından çıkmayabilmektedir. Bu nedenle herkesle ilgilenemediklerini ifade etmiştir. Ayrıca

koğuşlara girildiği zaman infaz koruma memurunun da eşlik ettiğini belirtmiştir. Bireysel görüşmelerin de olabileceğini ancak bunu henüz kimsenin teklif etmediğini vurgulamıştır. Cezaevinin de büyük olması bunun için bir engeldir. Görüşülen F kişisi, 15 Temmuz darbe girişiminden önce mahkûmlarla onlar dilekçe yazdıkları takdirde birebir görüşme yapabildiklerini ancak darbe teşebbüsü ile bunun kalktığından bahsetmiştir. Öncesinde ise bir memur eşliğinde ve kütüphanenin vaize tahsis edilmesiyle görüşmenin gerçekleşebildiğini belirtmiştir. Memurun da eğer mahkûm isterse çıkabildiğini ifade etmiştir. Ancak darbe girişiminden sonra gizli konuşmanın yasak olduğu ve her şeyin kamera karşısında olması gerektiğine yönelik zaruretten bahsetmiştir. Bunun da vaizlerin kendilerine ait bir birimin olmamasından kaynaklı bir sıkıntı olduğu ortaya çıkmıştır. Görüşülen G kişisi, koğuş sohbetleri vasıtasıyla gelmek isteyen kişilerin sohbetlere katılım gösterdiğini belirtmiştir.

Tutuklu/hükümlülerin cezaevi vaizleriyle görüşme nedenlerinin sadece dini motivasyonlu olmadığı ortaya çıkmıştır. Arkadaşlarıyla görüşmek ya da vaizleri kendi taraflarına çekebilmek için farklı motivasyonlar benimsedikleri anlaşılmıştır. Ayrıca koğuş sisteminin farklılığından dolayı birebir görüşmelerin gerçekleşebildiği ya da gerçekleşemediği durumların olduğu göze çarpmaktadır. Bazı cezaevlerinde ise özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra birebir görüşmelerin kalktığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla özel bir paylaşımda bulunmak isteyen bir tutuklu/hükümlünün bu fırsatının olmaması kendisine ait radikal düşüncelerden arınma noktasında bir bariyer oluşturabilir.

4.8.1. Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinden Tutuklu/Hükümlü Bulunan Kişilerin Cezaevinden Ayrıldıktan Sonra Cezaevi Vaiziyle Görüşmeye Devam Edip Etmeme Durumları

Cezaevinden ayrıldıktan sonra iletişimi sürdürüp sürdürmediklerine dair bir soru sorulmuştur. Görüşülen A kişisi, bazılarının vaizlerin telefonlarını aldıklarını ve sonrasında arayıp görüştiklerini belirtmiştir. Vaiz, cezaevinden çıktığı zaman telefonunu isteyen herkese verdiğini söylemiştir. Görüşülen B kişisi, cezaevinden ayrıldıktan sonra bazı mahkûmlarla iletişimini sürdürdüğünden bahsetmiştir. Bunun kişinin talebine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Görüşülen E kişisi, şu anda böyle bir durumun olmadığını ifade etmiştir. Bunu nedeni olarak da cezaevinin büyük olmasından dolayı herkese ulaşamamasını göstermiştir. Buna karşın daha küçük yerlerde çalışan iş arkadaşlarının cezaevinden çıkan mahkûmlarla iletişimlerini sürdürdüklerini ifade etmiştir. Ayrıca bazı mahkûmların koğuş değişikliği yaşamalarından dolayı tekrar denk gelememe durumu olduğunu belirtmiştir. Çocuk koğuşlarında, çıkan kişileri izleme deneyiminin olduğunu, bunun da işe yaradığını, bu kişilerin tekrar suça bulaşmadıklarını ve iş bulup çalışmaya başladıklarını ifade etmiştir. Görüşülen F kişisi, Başkanlığın mahkûm cezaevinden gittikten sonra hizmetinin bittiğinden söz etmiştir. Ancak gönül bağının bitmediği kişilerle, cezaevindeki sıklıkla olmasa da iletişimi sürdürdüklerinden bahsetmiştir. Zaman içerisinde de bu bağların koptuğunu söylemiştir.

Cezaevi vaizleriyle cezaevinden çıkan kişiler arasında iletişim kopukluğu olduğu ve arada sistematik bir ilişkinin devam etmediği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, mahkûmların cezaevlerinde yerlerinin değiştirilmesi ya da cezaevi vaizlerinin görev yeri değişikliğinin olması da aradaki bağın sürdürülebilir hale gelmesinin önünde bir

engeldir. Bunlara rağmen, cezaevi vaizlerinin kişisel inisiyatifleriyle cezaevinden sonraki süreçte devam eden bağlantıların olduğu görülmektedir.

4.8.m. Cezaevi Vaizlerinin Cezaevi Uygulamasının Geliştirilmesi için Verdikleri Tavsiyeler

En son olarak uygulanan yöntemin geliştirilmesi için ne tarz tavsiyelerde bulunabilecekleri cezaevi vaizlerine sorulmuştur. Görüşülen F kişisi, kendi hizmetine dâhil bir alanının olması gerektiğine yönelik vurgu yapmıştır. İzleteceği filmlerin ve okunacak kitapların koğuştta değil de özel alanlarda yapılmasına yönelik ihtiyacı belirtmiştir. Ayrıca birebir özel görüşmelerin tekrar yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Görüşülen G kişisi, koğuşt görüşlerinin karşılıklı onay ve davet ile olduğu belirtmiştir. Buna ek olarak ilk görüşmelerin zorunlu hale gelmesinin gerekliliğini ifade etmiştir. Görüşülen H kişisi, cezaevlerinde görevlendirilecek Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin daha donanımlı, daha birikimli, tecrübeli olmasının yanı sıra bilgi aktarmada da usul, iletişim metot ve tekniklerini iyi kullanması gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde insan psikolojisini de iyi bilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, nerde ne anlatılacağını, gelen tepkileri nasıl karşılayacağını, hangi sorulara cevap verip hangilerine cevap vermeyeceğini iyi bilmesi gerekmekte, tuzak soruları fark edip bu tür sorulardan uzak durması gerekmektedir.

Görüşmeler sonucunda cezaevi vaizlerine ait özel bir alanın olmamasının sıkıntı oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, birebir görüşmelerin daha kolay bir hale getirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca cezaevlerinde görevlendirilecek olan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hükümlü/tutuklularda bir etki uyandırması için daha donanımlı, birikimli, tecrübeli olması ve sahip olduğu bu özellikleri de karşı tarafa aktarma noktasında başarılı olması gerekmektedir.

4.9. Analiz

4.9.a. Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Gerçekleştirilen Faaliyetler

Diyanet İşleri Başkanlığı, dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele bağlamında oldukça faal olma imkânı olan bir devlet kurumudur. Özellikle bu tip örgütlerin ortaya çıkmasından itibaren bu alanda halkı bilinçlendirmeye ve bilgilendirmeye yönelik faaliyetlerini artırmıştır. Örgütler tarafından istismar edilen terimlerin açıklamaları, örgütlere yönelik bilgiler, örgütlerin tarihçeleri ve hedefleri kurumun yayınlarında yer almaya başlamıştır. Böylece halkı bilgilendirme konusunda etkin rol oynamaya başlamıştır.

DEAŞ'a yönelik ilk olarak, 2015 yılında "DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları" isimli rapor yayınlanmıştır. Bu raporda örgütün din anlayışı, felsefesi, tarihçesi, dini referansları ve anlamından koparttıkları bazı dini kavramlar (tekfir, hilafet/İslam Devleti, taddil, cihat gibi) açıklanmıştır. Ayrıca, özellikle "Irak ve Suriye ekseninde yaşanan kaos ortamının gerilimi daha da tırmandırması, karşılıklı şiddet içerikli beyanlar, cihad ilanları, mukaddes mekânların tahribine dönük tehditler, insan kaçırma ve öldürmeler, yaklaşmakta olan kitlesel faciaların ön sarsıntıları" olarak nitelendirilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu 2015, 31). Raporun sonunda 2014 yılında düzenlenen "Dünya İslam Bilginleri Barış, İtidal ve Sağduyu İnisiyatifi" Toplantısının sonuç bildirgesi yer almakta ve çatışma bölgelerinde yaşanan problemlerin dini hassasiyetler gözetilerek çözülmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir.

2016 yılında "Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi: DEAŞ" isimli rapor yayınlanmış ve burada bir önceki raporda olduğu gibi örgütün çarpıttığı kavramlardan bahsedilmiş, örgütün kavramlara bakış açısı ve örgüt tarafından en çok zarara uğrayan kesimler

anlatılmıştır. İngilizce, Arapça ve Türkçe olarak yayınlanan raporda, “DEAŞ’ın oluşturduğu dışlayıcı ve ötekileştirici dini söyleme karşı, kapsayıcı ve kucaklayıcı bir ifade biçimi geliştirme”nin ve bunun İslam âlimleri tarafından yapılmasının altı çizilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 2016, 41). Ayrıca örgütün başvurduğu kaynakların ve görüşlerini oturttukları anlayışın “selefi davet ve selefi itikât olgusu” olduğu vurgulanmıştır. Bu raporda ayrıca önerilere yer verilmiş ve gençliğe yönelik geliştirilebilecek faaliyetler yer almıştır. Bu noktada bilgilendirici görsel ve yazılı dokümanların üretilmesi ve yaygınlaştırılması, bunların birçok dilde yayınlanması, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren gençlik yapılanmalarının yoğun ve etkili bir şekilde etkinlikler düzenlemeleri, “Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, TRT vb. kurum ve kuruluşların gençliğin terör örgütlerine iltifat etmemelerini sağlamak amacıyla acil eylem planları geliştirmeleri”ne yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı 2016, 43).

15 Temmuz 2016’da FETÖ’nün darbe girişiminden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı dini istismar eden terör örgütlerine yönelik çalışmalarına hız vermiştir. 2017 yılında “FETÖ: Örgütlenmiş Din İstismarının Tahlili”, 2019 yılında “Din İstismarı ve FETÖ Gerçeği”, “FETÖ/PDY: Dinî ve Sosyo-Psikolojik Boyutları Çalıştayı” ve “Dini İstismar Hareketi: FETÖ/PDY” kitapları yayınlanmıştır. Özellikle bu yayınlarda örgüt lideri Fethullah Gülen’in yayınlarının analizi ile örgütün temel yapısı ve istismar ettikleri olgular ortaya çıkartılmıştır. Bu yayınlarda örgütle ilişkili olmuş kişilerin tekrar topluma kazandırılmasının oldukça önemli olduğunun altı çizilmiştir. Bu nedenle “yeni sosyalleşme ortamları”nın yaratılması oldukça önemlidir (Diyanet İşleri Başkanlığı 2019). Ayrıca cezaevi vaizliğinin bu noktada özel bir öneme sahip olduğu vurgulanmakta, vaizlerin özel bir eğitimden geçirilmesi ve “dünyadaki de-

radikalizasyon veya başka isimler altındaki değişik tecrübelerin bilimsel şekilde incelenmesi, uygun görünen uygulamaların da tatbik edilmesi” gerektiği belirtilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı 2019, 137).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından FETÖ ve DEAŞ hakkında halkı bilgilendirmeye yönelik kitapçıklar hazırlanmış, toplam 446.200 kitapçık olmak üzere 81 ilde dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 6-7). Bu kitapçıklarda dini istismar eden terör örgütlerinin motivasyonları, yöntemleri ve bunlarla mücadele yöntemleri belirtilmiştir. 2018 yılında gerçekleştirilen Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri kapsamında kitapçıkların içeriğiyle paralel şekilde sunumlar yapılmıştır. 19 Nisan’da başlayıp 20 Eylül 2018’de tamamlanan seminerlerde 117 kurum personeli görev almıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 14).

Valilik ziyaretleri, personele yönelik bilgilendirme seminerleri ve toplantılar, kurum amirleri/STK temsilcileri ve eşlerine yönelik bilgilendirme toplantıları, öğrencilere ve halka yönelik konferanslar, yerel medyada TV/Radyo programları, Cuma/öğle vaazları, yaz Kur’an kursu ziyaretleri gibi etkinlikler düzenlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019). Bunlara ek olarak 70 ildeki cezaevlerinde de Din İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri kapsamında programlar düzenlenmiştir. Bu programlar “17-26 Ekim 2018 tarihleri arasında 267 ceza infaz kurumunda 299 program olarak 27.377 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir” (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 36). Ancak “ceza infaz kurumunun yapısı, fiziksel ortamı, güvenlik endişesi, personelin bir kısmının görevlerinin yoğunluğu dolayısıyla katılamayışı, katılımın gönüllülük esasına dayanması gibi nedenlerle katılım yaklaşık %10 civarında kalmıştır” (Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2019, 36).

Tüm bu çalışmalardan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye çapında aktif bir şekilde teolojik faaliyetlerin yürütüldüğü görülmektedir. Özellikle dini istismar eden terör örgütlerinin Türkiye'yi önemli ölçüde etkiler hale gelmesiyle birlikte kurum bu alandaki çalışmalarına hız vermiştir. Yazılı ve görsel yayınlar, Türkiye'nin tüm illerinde gerçekleştirilen seminerler, kurum personeli ve öğrencilere yönelik bilgilendirme faaliyetleri gibi sahaya yönelik farklı çalışmalarla bu alanda etkin rol oynamaya başladığı ve başat aktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelede Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolünün ne olduğunu sormaktadır. Yapılan araştırmalar çerçevesinde, özellikle örgütlerin dini kavramları ele alış biçimlerine, motivasyonlarına ve hedeflerine karşı İslam'ın barışçıl yönünün vurgulanması ve çarpıtılan kavramların doğru anlaşılmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca örgütlerin dışlayıcı yaklaşımına karşıt olarak İslam'ın kapsayıcı özelliğinin altı çizilmektedir. Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen organizasyonlar, yazılı yayınların birçok dile çevirisinin yapılması hedef kitlenin sadece Türkiye nüfusu değil tüm dünya olduğunu göstermektedir.

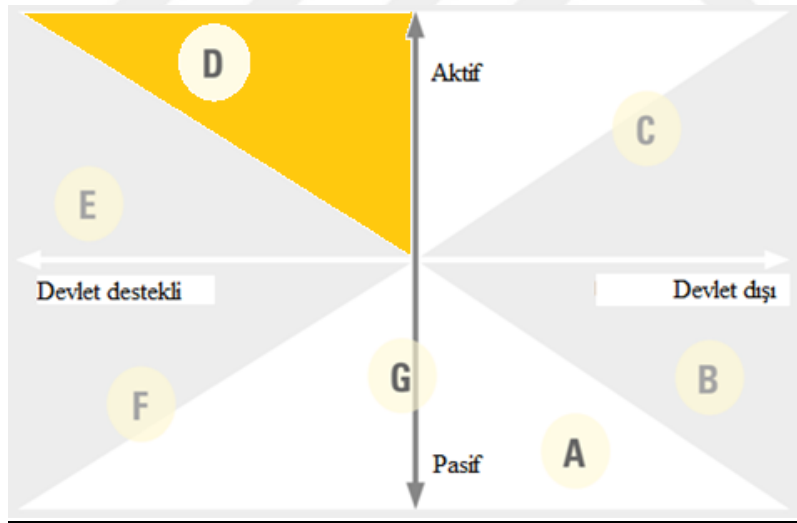
Diyanet İşleri Başkanlığı, dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele kapsamında odak noktasını cezaevlerine de çevirmiş ve bu kurumlarda seminerler düzenlemiştir. Ayrıca, Adalet Bakanlığı ile imzalanan protokol çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanan cezaevi vaizleri, dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü kişilerle görüşme imkânına sahiptir. Dolayısıyla bu kişilerin dini anlamda rehabilite edilmeleri, şiddete varan aşırıcı düşüncelerden kurtulmaları ve topluma tekrar kazandırılmaları noktasında cezaevi vaizleri kritik bir öneme sahiptir.

4.9.b. Daniel Koehler'in Modeli Çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerine Vaiz Atama Uygulaması

Daniel Koehler tarafından incelenen dünyanın farklı yerlerinde uygulanan deradikalizasyon programları üç düzeyde analiz edilmiştir. Bunlar; aktör, temas yaklaşımı ve ideolojik bileşendir. Modeller belirlenirken kullanılan bu düzeyler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevinde cezaevi vaizleri aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler bağlamında incelenmiştir. Aktör olarak devletin girişimi ile gerçekleşen bir uygulama olması, ideoloji bileşeni bağlamında dinin bir odak noktası olarak çalışmanın içerisinde bulunması ve görüşülen kişilerle doğrudan bağlantının aktif bir şekilde cezaevi vaizleri tarafından sağlanmasından ötürü D Tipi programlar bağlamına uygun olduğu ortaya konulmuştur (Şekil 4.5).

Şekil 4.5. Deradikalizasyon ve Kişinin Terör Örgütünden İlişğini Kesme Programlarının Türleri (Koehler, 2017)

Aktör düzeyi ele alınırken uygulamaların devlet eliyle ya da hükümet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilme kıstası söz konusudur. A Tipi'nden G Tipi'ne kadar uzanan deradikalizasyon programlarının skalasında devlet girişimleriyle yapılan uygulamalar D, E, F ve her iki kampı da bünyesinde içeren G olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Adalet Bakanlığı ile gerçekleştirilen protokol

bağlamında cezaevlerine vaiz atama uygulamasına başlaması bunun devlet kurumlarının inisiyatifiyle olması açısından devlet eliyle yapılan uygulamalar arasında yer almasını sağlamaktadır.

Temas yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda ise burada belirleyici olan nokta, bu temasın aktif ya da pasif şekilde gerçekleşmesidir. Buna göre, aktif yaklaşımlarda belirli bir hedef grubunu programa dahil etme ve deradikalizasyon sürecini başlatma noktasında karşı tarafı ikna etme durumu söz konusudur. Bu yöntem baskıcı yollardan baskıcı olmayan yollara kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir. Aynı zamanda hedef gruba doğrudan ulaşma (cezaevleri gibi) imkânının olması gerekmektedir. Buna karşın, pasif olan programlarda şiddete varan aşırıcılığa yatkın olan ya da suç işlemiş olan kişilerin kendi inisiyatifleriyle başvurdukları programlar olarak ifade edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerinde vaizleri aracılığıyla gerçekleştirilen programlarda hedef kitleye doğrudan ulaşma imkânı söz konusudur. Mevcut sistemde ilk erişim birey tarafından değil bir devlet kurumu tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamayı aktif olarak değerlendirmek mümkündür.

Son nokta ise ideolojik bileşendir. Daniel Koehler (2017), özellikle ideolojik değişimin ya da psikolojik olarak bağlantıyı kesmenin sağlandığı programların deradikalizasyon programı olarak adlandırılabilceğini belirtmiştir. Buna karşın bütün programlar ideolojik bileşeni bünyelerinde barındırmamaktadırlar. Dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerinde vaizleri aracılığıyla gerçekleştirilen programlar tamamen dini içerikle, yani ideoloji sınıfında değerlendirebileceğimiz bir yaklaşımla gerçekleşmektedir. Bireylerin dini açıdan aşırıya varan ve şiddeti meşrulaştıran fikirlerini ılımanlaştırmaya yönelik bir faaliyet söz konusudur. Tüm bu faktörler bir araya getirildiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevi vaizleri aracılığıyla hapisanede gerçekleştirdiği ve dini

istismar eden terör örgütlerinden mahkûm/hükümlü bulunan kişilere yönelik görüşmeleri Daniel Koehler'in D tipi deradikalizasyon programlarına bir örnek olarak gösterilebilir.

4.9.c. Cezaevi Vaizleriyle Gerçekleştirilen Mülâkatların Değerlendirilmesi

Tezin araştırma yöntemi kapsamında cezaevi vaizleriyle gerçekleştirilen mülâkatlar çerçevesinde dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin de dâhil olduğu etkinliklerin onların bu radikal düşüncelerden arındırılmaları konusunda vaizlerin önemli bir faktör olabileceği öne sürülmüştür. Cezaevlerinde bu kişilerin daha radikal olma yollarının önü kapatılıp dini görüş açısından daha ılımlı olma ve İslam dininin kendi okudukları şekilden ziyade barışçıl yönünü görmelerine yardımcı olma açısından bu kişilere verilen dini bilgilerin doğru bir şekilde aktarılması elzemdir.

Mülâkatlar esnasında cezaevi vaizlerinin belirttiğine göre benzer suçlardan hüküm giymiş terör örgütü mensupları aynı koşullarda kalmaktadır. Dolayısıyla radikal düşüncelerden arındırılmalarına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmediği sürece aynı koşullarda kalan dini istismar eden terör örgütlerine mensup olmuş kişilerin bu radikal düşünceleri koruma ve hapisten çıktıktan sonra da sürdürme tehlikesi vardır. Bu nedenle cezaevi vaizlerinin uygulamalarının etkili olması önemlidir.

Mülâkatlar analiz edilirken vaizlerin sorulara yönelik olarak öne çıkan konular çeşitli başlıklara ayrılmış ve bu başlıklar altında yorumlar toplanmıştır. Başlıklar genel olarak vaizlerin bahsettiği ortak kategorilerden ve temalardan oluşmaktadır. Tüm mülâkatlar dini istismar eden terör örgütleriyle mücadele konusu üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptıkları”, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapması gerekenler”, “Vaizlerin yaptıkları”, “Vaizlerin yapması

gerekenler”, “Cezaevi uygulaması”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişilerin vurguladıkları konular”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişiler ile görüşme durumları”, “Bu kişilerle cezaevinden çıktıktan sonra görüşme durumları”, “Vaizlerin Cezaevinde tepki görme durumları”, “Cezaevindeki sıkıntılar” ve “Ek noktalar” şeklinde ayrılmıştır. Her başlık altında tüm katılımcıların söylemlerini tek tek vermek yerine, konuyu en iyi açıklayan yorumlar ve ifadeler doğrudan ya da dolaylı olarak alıntılanmış ve analiz edilmiştir.

Cezaevleri koşulları, mahkûmların durumları ve cezaevi vaizlerinin karşılaştıkları durumlar ilden ile farklılık gösterebilmektedir. Genel olarak bakıldığında benzer suçlara sahip kişilerin aynı koşullarda kaldığı, farklı ideolojilere sahip kişilerin aynı koşullarda bulundurulmadığı ve dilekçe yazarak talepte buldukları takdirde on kişilik gruplar halinde ya da koğuş ziyaretleri şeklinde cezaevi vaizleriyle görüşmelerini gerçekleştirebildikleri anlaşılmıştır. Görüşmelere infaz koruma memuru da eşlik edebilmektedir. Cezaevinde bulunan hükümlü/tutuklu kişiler aynı zamanda kendilerine yönelik olarak gerçekleştirilen faaliyetlere ve çeşitli atölye çalışmalarına katılabilmektedirler.

Cezaevi vaizleri koğuşlardaki ziyaretlerini gerçekleştirdiklerinde en önemli amaçlarının sahih dini bilgiyi aktarmak olduğunu belirtmişlerdir. Bazılarına göre insanların radikal düşüncelerden arındırılmalarının temelinde ayet ve hadisler bazında karşılarındaki kişinin ikna edilmesi gerekmektedir. Özellikle dini istismar eden terör örgütlerine katılanlarda dini kasti bir şekilde yanlış yorumlama, dini bir ideoloji haline getirme ve kullandıkları şiddeti meşrulaştırma amacıyla kavramları bağlamlarından koparma durumu söz konusudur. Görüşülen A kişisine göre, “Dine yönelik insanların doğru bilgiye sahip olmaması onların radikalleşmesine neden olmaktadır”. Aşırı olmayan ve daha ılıman din bilgisine sahip olmayan insanlar hem dini yanlış

yorumlamaya hem de başkaları tarafından manipüle edilmeye açık olmaktadır. Vaizlere göre bu kişileri manipüle edenlerin asıl amacının insanları yanlış yönlendirerek onları kendilerine çekmektir, yani onlara İslamiyet’i öğretmek değildir. İnsanları etki altına aldıktan sonra, yani beyinleri yıkandıktan sonra onlara istediklerini yaptırma gücüne ulaşmış olmaktadır. Görüşülen B kişisi, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Eğer kişi sahih din bilgisinden uzaksa, radikalleşme oranı da o derece artacaktır. Kendi ideolojilerini besleyecek şekilde kendilerini formatlıyorlar. Aynı zamanda kendilerini yoğun bir şekilde ideoloji ile yoğurup bu çizgide düşüncelerini sağlıyor. Bu kişiler derinlemesine düşünmekten vazgeçiyorlar ve teslimiyet mantığını kendi imanları ile yoğuruyorlar. Bu da düşünme eyleminin bir kenara bırakılması ile sonuçlanıyor ve kişileri daha tehlikeli bireyler haline dönüştürüyorlar.

Mülâkatların sonucunda elde edilen bilgilere göre dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu kişilerin en büyük problemlerinden bir tanesi bu insanların ait oldukları ideoloji konusunda kendilerini yeterli görmeleri ve başka düşünce biçimlerine kapalı ve önyargılı olmalarıdır. Görüşülen D kişisine göre DEAŞ ve FETÖ gibi gruplar teoride dini bilgiye sahip olsalar da o bilgiyi yanlış yorumlamaktadırlar. Bu bağlamda DEAŞ belli ayetleri yanlış yorumlamakta, FETÖ ise yanlış bilgiye bağlanmakta ve bu iki örgüt de kendilerine verilen bilgileri sorgulamamaktadırlar. Özellikle başlarındaki lidere körü körüne bağlanma ve dediklerini sorgulamadan kabul etme söz konusudur.

Tüm bunlardan hareketle, vaizlerin cezaevinde karşılaştıkları dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu olan kişiler için dine yönelik yanlış yorumlama ve sorgulama noktasında kişilerin yetersiz olmasının onları bu örgütlerin içerisinde

kalmaya iten önemli faktörlerden olduğu söylenebilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanan cezaevi personelinin özellikle bu durumun farkında olduğu ve kişiler ile görüşmeleri esnasında onlara buna yönelik telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda görüşülen E kişisine göre dini bilgilerin verildiği kaynaklar oldukça önemlidir. “Bu şekilde parçacı ve yanlış kaynaklar olduğu müddetçe radikalizm devam eder. Ama sağlam bilgiler verilirse sağlam kaynaklardan hem tefsirden hem hadisten hem fıkihtan, biraz bu şekilde, bütüncül bir şekilde verilirse radikalizm bu şekilde biter” şeklinde ifade etmiştir. Dolayısı ile hem bilgilerin sağlandığı kaynakların oldukça önemli olması ve bunu verecek olan Diyanet personelinin de oldukça donanımlı olması ve sorulan sorulara cevap verebilme kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Görüşülen H kişisi, bu noktayı şöyle ifade etmiştir:

Cezaevlerinde görevlendirilecek Diyanet İşleri Başkanlığı personeli daha donanımlı, daha birikimli, tecrübeli olmanın yanı sıra bilgi aktarmada da usul ve iletişim metot ve tekniklerini iyi kullanması gerekir. Aynı şekilde insan psikolojisini de iyi bilmesi gerekir. Nerde ne anlatılacağını, gelen tepkileri nasıl karşılayacağını, hangi sorulara cevap verip hangilerine cevap vermeyeceğini yine iyi bilmeli ve yerinde kullanmalı. Tuzak soruları fark edip bu tür sorulardan uzak durmalı.

Koğuşlarda yapılan dini ziyaretlere isteğe bağlı katılım söz konusudur. Böyle bir talep olması durumunda koğuş içerisinden dilekçe ile talep edildiği takdirde vaizler koğuşlarda dini faaliyetler gerçekleştirebilmektedirler. Dolayısıyla ilk adımın koğuştan gelmesi gerekmektedir. Bu durum ise iki uçlu bir sonuç doğurmaktadır. Yapılan görüşmelerden anlaşıldığı üzere benzer suçlardan hükümlü ya da tutuklu olan kişiler aynı koğuşlarda kalmaktadırlar. Kendi içlerinde kendilerini ait olduğu ideolojide sabit kılmak adına böyle bir hizmeti almak istemeyebilirler. Bundan

kaynaklı olarak cezaevi vaizleri dini istismar eden terör örgütlerinden hapis yatan kişilere hizmetlerini götüremeyebilir. Bir diğeri ise görüşmeyi talep ettikleri takdirde düşüncelerinde bir yumuşama olduğu ifade edilebilir çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı personeli Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı bir devlet kurumu olduğu için kendi ideolojilerine göre onlardan hizmet almamaları beklenmemektedir. Devleti tanımadıkları ve “kâfir” olarak tanımladıklarından dolayı kurum personeline de aynı şekilde ithamda bulunmaları beklenen bir sonuçtur. Tersine bir durum olması ve görüşmeler gerçekleşmeye başlaması radikal düşüncelerinden arınmaya başladıklarına ya da buna hazır olduklarına yönelik bir işaret olarak görülebilir.

İlk görüşmenin dilekçe ile gerçekleşmesinin yanı sıra cezaevi vaizlerinden bazıları her koşulda ilk görüşmenin yapılmasının bir zorunluluk haline gelmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Çünkü mevcut sistemde karşı taraftan bir talep gelmediği sürece hiçbir şekilde o kişilere erişmek mümkün olmayabilir. Mümkün olmadığı sürece ise bu kişilerin dini açıdan kendi inandığı ve şiddeti meşrulaştırdıkları düşüncelerini ilk elden rehabilite etme durumu söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla ile bu hükümlü/tutuklu kişilerin bir dini rehber ile görüşmesi oldukça önemlidir. Cezaevinde bulunmalarına yönelik durumun avantaja çevrilmesi için anahtar rol oynayabilmektedir.

Bahsedilmesi gereken bir diğer husus birebir görüşmelerin yapılıp yapılmadığıdır. Edinilen bilgilere göre 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen FETÖ darbe girişimi ile birlikte cezaevi vaizlerinin mahkûmlarla birebirde özel olarak görüşmelerine yönelik engeller söz konusudur. Bu tarihten önce mahkûmların dilekçe vererek birebirde görüşmelerini gerçekleştirebilmeleri mümkünken darbe girişiminden sonra bu durum engellenmiştir. Bunun cezaevi koşulları içerisinde olumsuz bir durum yaratması beklenebilir. Görüşülen F kişisi durumu şu şekilde belirtmiştir: “Normalde Manevi

Hizmet Birimi açılacak. O zaman olacak diyorlar ama şimdi cezaevinde oturacak yer yok. Hani ekstra bir hizmet alanı oluşturabilirler mi bilmiyorum. Bir de eskiden mahkûmlarla dilekçe yazarlarsa özel görüşme yapabiliyorduk. Şimdi darbe ile birlikte bu da kalktı.”. Görüşme yapılan kişi FETÖ’nün darbe girişiminden sonra birebir görüşme yapmak isteyen kişilerin görüşmelerinin kamera kaydına alınırsa ancak görüşmelerinin gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Ancak bu durum kişiler açıdan çekince yarattığından dolayı görüşme ihtimallerini olumsuz etkilemektedir.

Görüşmeler esnasında B kişisi, cezaevinde muhatap olduğu DEAŞ’a katılmış olan iki kadının yaklaşık bir sene süren bir rehabilitasyon süreci ile radikal düşüncelerinden arındırıldıklarını ve normal bir hayat yaşamaya yönelik çaba gösterdiklerini vurgulamıştır. Bu kişiler ilk başlarda Türkiye Cumhuriyeti’ni ve onun memurlarını, yargılandıkları dava esnasında “kâfir” olarak nitelendirmişler ancak ilerleyen süreçlerde cezaevindeki destekle beraber tekrar topluma kazandırılmaya çalışılan bireyler haline gelmişlerdir. Cezaevi vaizi, bu kişilerin cezaevinden çıktıklarını, üniversiteye hazırlandıklarını belirtmiş ve görüşmelerini cezaevinden sonra da devam ettirdiklerini vurgulamıştır.

Bir başka önemli konu ise cezaevinden ayrıldıktan sonra aradaki iletişimin devam edip etmemesidir. Vaizlerden bazıları mahkûmların cezaevinden ayrıldıktan sonra kişilerle bağlantılarının koptuğu ancak bazılarının hala iletişimlerini sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Özellikle görüşmek isteyen kişilerle iletişim bilgilerini paylaşan ve görüşmeye devam eden vaizler vardır. Görüşme mevzusu göz önünde bulundurulduğunda B kişisi, “Bu kişinin talebine bağlı. Dışarıda görüşmek isteyip istememesi de kendi can güvenliğine yönelik duyduğu endişeye bağlı. Dışarıda bu kişilere yönlendirme yapılmaya devam edilebilir, dışarıda görüşmek riskli de olabilir ama güvendiğinde bir problem olacağını düşünmüyorum” şeklinde ifade etmiştir.

Ayrıca aynı şehirde bulunanlara yönelik olarak cezaevinden çıkmış kişiler için okumalar ve sohbetlerin devam etmesinin o kişilere ciddi faydasının olacağı ve radikal düşüncelere tekrar kapılma durumlarının ortadan kaldırılmasını sağlayacağı vurgulanmıştır. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde cezaevi sonrasındaki süreci kapsayacak bir düzenleme bulunmamaktadır.

Kişilerin cezaevlerinde kalma süreleri değişkenlik gösterdiğinden dolayı cezaevi vaizleri ile mahkûmların görüşme süreleri de farklılık göstermektedir. Mahkûmlar başka cezaevlerine gönderilme, cezalarının bitmesi, koğuş sayılarının fazla olmasından dolayı sıranın gelmemesi, vaizlerin farklı yerlere atanması gibi nedenlerle sistematik bir şekilde aynı kişiden destek alamayabilir. Bu durumu E kişisi şu şekilde ifade etmiştir:

İki kişi vardı. Biri başka bir cezaevine geçti. Hatta şöyle dedi, “Hocam. Beni kaybedersiniz. Benim sevim geliyor. Ben buradan gideceğim başka cezaevine. Beni kaybedersiniz.” demişti. Kazanamadık, gitti başka cezaevine. İnşallah oradaki arkadaşlar ilgilenir de. Bunlarla görüşme durumumuz sınırlı olduğu için, sürekli görüşemediğimiz için henüz bir şey alamadık yani. Olumlu bir durum, görüşümüz az olduğu için olmadı. Şu an mesela başta dediğim gibi bir koğuşa gittiğimde “Sen küfür devletinin memurusun.” diyen burada. Şu anda onunla ilgileniyoruz. Kitap verdim. Biraz da kendisini dinliyoruz hani kaçırmama adına. Her zaman konuşmak değil de dinlemek de gerekiyor bazen. Onu inşallah kazanacağız gibime geliyor ama yine de tabii orasını Allah bilir. Onda şu anda olumlu bir şeyler var. Öyle görünüyor.

Cezaevlerinde gerçekleştirilen faaliyetler kapsamında mahkûmlar farklı kurslara ve atölyelere katılabilmektedirler. Özellikle bu çalışmaların olması cezaevinden sonraki hayatlarında iş bulmalarına yönelik ihtimali artırmaktadır. Özellikle mahkûmların boş

vakitlerini değerlendirebilecekleri ıslah evlerinin olduğu takdirde daha faydalı işler yapabilecekleri mülâkatlar esnasında vurgulanmıştır. Yapılan etkinliklerin de tekrar aynı şekilde yetersiz kaldığı ve herkesin aynı oranda faydalanamadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla cezaevi koşullarının iyileştirilmesine dair talepler söz konusudur. Görüşülen D kişisi durumu şu şekilde belirtmiştir: “Bunlar arttırılabilir. Bu tarz çalışmalar ne kadar çok olursa mahkûm o kadar mutlu oluyor. Onlar da sonuçta insan. Onları da topluma kazandırma gayemiz varsa bunlar yapılmalı. Yoksa aynı suçlara tekrar bulaşabiliyorlar.”

◀ Cezaevi vaizlerine terör örgütlerinden dolayı hükümlü/tutuklu bulunan kişilerin kendi inançlarına göre istediği kaynakları bulundurup bulunduramamalarına dair bir soru sorulmuştur. Bu sorunun amacı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevinde kendi kaynaklarının bulundurulmasına öncelik vermesinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası hukuk boyutuna bakıldığında ise kişinin kendi din ve mezhep inancına yönelik olarak kaynaklar bulundurması din ve vicdan hürriyeti kapsamında ele alınmaktadır. Mevcut uygulamaya bakıldığında ise durumların cezaevlerine göre farklılık gösterdiği görülebilmektedir. Temel olarak her cezaevinde yasaklı yayın olmadığı sürece eğer bir yayın vaizin hoşuna gitmese bile o yayının verilmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde görüşülen G kişisi, kendi durumunu şu şekilde ifade etmiştir: “On kitapla sınırlandırılıyorlar. Ancak bazı koşullar söz konusu. Mesela yasaklı yayın olmamalı, örgütsel doküman olmamalı. Bunlara ek olarak vaiz onayından geçmesi gerekiyor. Ben şahsen ‘çelişen ve radikalleşmeyi sağlayacak bir şeyse vermeyin’ diyorum”. Bu noktada farklılıkların olduğu söylenebilmektedir.

Bu tez bağlamında gerçekleştirilen mülâkatlar sonucunda cezaevlerine atanan vaizlerden elde edilen verilere göre Diyanet İşleri Başkanlığı şiddete varan aşırıcılığı ve radikalleşmeyi önlemek konusunda aktif bir rol üstlenmektedir ve bu rolü

sürdürmelidir. Özellikle dini terimlerin anlamlarının çarpıtılması ve yanlış uygulamaların yayılması noktasında bilgi kirliliğini önlemeye çalışmalıdır. Ayrıca tutuklu/hükümlülerle görüşen personelini donanımlı kişiler arasından seçmelidir. Bu sayede karşıt düşüncelere karşı daha profesyonel şekilde ılımlı İslam anlayışını karşı tarafa empoze etme potansiyeline sahip kişiler deradikalizasyon süreçlerinde yer alabilir. Özellikle vaizlere yöneltilen sorular ve buna yönelik olarak verilen cevaplar dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin düşüncelerini değiştirmeye yönelik önemli adımlar olabilir. Bunlara ek olarak cezaevinde uygulanacak olan farklı aktiviteler (kurslar, seminerler gibi), cezaevi sonrasında vaizlerle olan irtibatın devam etmesi ve cezaevi vaizleriyle birebir görüşmelerin yapılması bireylerin topluma entegre olmalarını kolaylaştırma ve cezaevinde ıslah olmalarında etkin olabilir.

BÖLÜM V

SONUÇ

Bu tez, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından cezaevine atanan cezaevi vaizlerinin kişilerin deradikalizasyonu konusundaki rolünün ne olduğunu sormaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini istismar eden terör örgütleri ile mücadele ve aşırıçılık eylemlerinde bulunan insanların deradikalizasyonunda önemli bir aktör olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de DEAŞ ve FETÖ gibi dini istismar eden terör örgütlerinin eylemlerini gerçekleştirdiği süre içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yaptığı faaliyetler incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda, kurumun DEAŞ’ın ortaya çıkışından sonra çeşitli yayınlarla halkı bilinçlendirmeye çalıştığı, FETÖ’nün darbe girişiminden sonra ise bu alanda daha yoğun çalışıldığı ve faaliyetlerini artırdığı anlaşılmıştır. Basılı ve görsel yayınların çeşitlenmesi, 81 ilde gerçekleştirilen dini istismar eden terör örgütlerine yönelik seminerler, öğrencilere ve kurum personellerine yönelik eğitimler aracılığıyla bir devlet kurumu olarak bu alanda aktif bir rol üstlendiği görülmüştür.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı arasında gerçekleştirilen protokol çerçevesinde cezaevlerine vaizlerin atanması, bu kişilerin dini istismar eden terör örgütlerine mensup olmuş kişilerle iletişim kurmalarının yolunu açmıştır. Kurulan bu iletişim ve mahkûm/hükümlülere vermeye başlanan dini eğitim, bu kişilerin aşırıya varan ve dışlayıcı olan dini anlayışlarının rehabilite edilmesine yönelik önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından alınan izin sayesinde sekiz cezaevi vaizi ile mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Hem kurumun yayınlarının analiz edilmesi hem de yapılan mülâkatlar kurumun faaliyetlerine yönelik

önemli bir veri seti ortaya çıkarmıştır. Bu veriler, deradikalizasyon literatürünün kavramsal çerçevesi dahilinde, dini açıdan deradikalizasyon adı altında incelenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü faaliyetlere yönelik yapılan araştırmalar çerçevesinde, dini istismar eden terör örgütlerinin özellikle dini kavramları ele alış biçimlerine, motivasyonlarına ve hedeflerine karşı İslam'ın barışçıl yönünün vurgulanması ve çarpıtılan kavramların doğru anlaşılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Ayrıca örgütlerin dışlayıcı yaklaşımına karşıt olarak İslam'ın kapsayıcı özelliğinin altı çizilmektedir. Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen organizasyonlar, yazılı yayınların birçok dile çevirisinin yapılması hedef kitlenin sadece Türkiye nüfusu değil tüm dünya olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin 81 ilinde yapılan organizasyonlar çerçevesinde kapsayıcı bir şekilde bilgilendirme faaliyetlerinin sürdürülmesi ile toplumsal olarak bir farkındalık oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mülâkatlar sonucunda toplanan veriler kalitatif analiz temel alınarak “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptıkları”, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapması gerekenler”, “Vaizlerin yaptıkları”, “Vaizlerin yapması gerekenler”, “Cezaevi uygulaması”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişilerin vurguladıkları konular”, “Dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü/tutuklu bulunan kişiler ile görüşme durumları”, “Bu kişilerle cezaevinden çıktıktan sonra görüşme durumları”, “Vaizlerin cezaevinde tepki görme durumları”, “siste” ve “Ek noktalar” şeklinde kodlanmış ve nihayetinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırıcılık ile mücadelesindeki rolü ortaya konulmuştur. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevleri vaizleri aracılığıyla deradikalizasyon faaliyetlerinde bulunduğu da yine tez kapsamında gösterilmiştir.

Hem Diyanet İşleri Başkanlığı hem de cezaevi vaizleri, çarpıtılan dini terimlerin, hurafelerin varlığının ve kişilerin sorgusuz bir şekilde bir lidere bağlanmasının bireylerin şiddete varan aşırı düşüncelere ve bunun sonucunda terörün meşru bir araç olarak görünmesine neden olduğunu savunmaktadırlar. Bu bağlamda bireylerin deradikalizasyonu çerçevesinde dini açıdan bu yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesi gerekmektedir. Cezaevi vaizlerinin radikal ve şiddete varan aşırı kişilerle sistematik bir şekilde görüşmesinin bu bireylerin deradikalizasyon süreçlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim vaizlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda sistematik bir şekilde cezaevi içerisindeki ve sonrasında süreçlerde iletişimin devam etmesinin ve dini anlamda daha ılımlı bir yaklaşım benimsetmeye yönelik gerçekleştirilen görüşmelerin olumlu sonuçlar vermesi beklenmektedir.

Gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda cezaevlerine atanan vaizlerden elde edilen verilere göre Diyanet İşleri Başkanlığı şiddete varan aşırıcılığı ve radikalleşmeyi önlemek konusunda aktif bir rol üstlenmektedir ve bu rolü sürdürmelidir. Özellikle dini terimlere yönelik anlamların çarpıtılması, yanlış uygulamaların kendi inanışlarına dâhil edilmesi ve kendileri ile aynı düşünceye sahip olmayan kişilerin düşman olarak görülmesine yönelik bilgi kirliliği önlenmeye çalışılmaktadır ve kapsamlı bir şekilde çalışılmalıdır. Cezaevi vaizlerinden tutuklu/hükümlülerle görüşen kişiler alanlarında donanımlı olmalıdır. Bu sayede karşıt düşüncelere yönelik daha profesyonel bir şekilde ılımlı İslam anlayışını empoze etme potansiyelindeki kişiler deradikalizasyon süreçlerinde yer alabilir. Dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilerin vaizlerle birebir görüşmeleri desteklenmeli ve sistematik bir hale getirilmelidir. Bu görüşmeler esnasında ve koğu içerisinde vaizlere yöneltilen sorular ve buna yönelik olarak verilen cevaplar kişilerin düşüncelerini değiştirmeye yönelik önemli adımlar olabilir. Bunlara ek olarak cezaevinde uygulanacak olan farklı

aktiviteler (kurslar, seminerler gibi), cezaevi sonrasında vaizlerle olan irtibatın devam etmesi ve cezaevi vaizleriyle birebir görüşmelerin yapılması bireylerin topluma entegre olmalarını kolaylaştırma ve cezaevinde ıslah olmalarında etkin olabilir.

Cezaevi vaizlerinin faaliyetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye'deki deradikalizasyon faaliyetleri noktasında önemli adımlar attığını göstermektedir. Ancak, vaizlerle yapılan mülâkatlar sonucunda deradikalizasyon hedefleri bağlamında birtakım kısıtlayıcı faktörlerin de olduğu anlaşılmıştır. Vaizler, hapisane düzeninden, toplu vaaz seanslarından ve birtakım diğer yapısal kısıtlamalardan ötürü deradikalize edici aktivitelerden yeteri kadar verim alınamadığını da ifade etmişlerdir. Bu konuda, kurumların ileriye yönelik yapacağı iş birlikleri çerçevesinde mevcut programların geliştirilmesine yönelik atılabilecek adımlar söz konusudur. Mevcut uygulama özellikle dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu/hükümlü bulunan kişilere ilk temasın gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde bu iletişimin bir deradikalizasyon uygulamasına dönüştürülmesine yönelik sistematik bir çalışma söz konusu değildir.

Deradikalizasyon programları aracılığıyla gerçekleştirilen manevi rehberlik ve danışmanlık uygulamasının amacı, kişilerin şiddetle özdeşleştiği fikirlerini ve bu fikir dışındaki düşüncelere sahip kişilerin de düşman olarak görüldüğü yaklaşımın ortadan kaldırılması ve daha ılıman bir yaklaşım benimsetilmesidir. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir nokta, militan Selefî anlayışa sahip kişilerin dini olarak rehabilite edilmesinde ılıman Selefî anlayışın kullanılmasıdır. Yapılan çalışmalarda militan Selefî düşünceye sahip kişilere yönelik verilen dini bilginin mezhepsel farklılıklar içermesinin o kişilerde inanç ve düşünce olarak bir yansımalarının olamayabileceği ortaya konmuştur. Bu nedenle militan Selefî yaklaşımı benimseyen kişiler ile görüşme gerçekleştiren görevlilerin ılıman Selefî yaklaşım

konusunda yetkin olması oldukça önemlidir. Cezaevlerinde bu kişilerle doğrudan iletişim kurma fırsatı olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine atadığı vaizlerin bu konuda eğitim görmeleri ve bilgi sahibi olması oldukça kritiktir. Ayrıca Selefi yaklaşımı benimsememiş olan ancak FETÖ gibi katıldıkları örgütler tarafından çarpıtılan dini bilgilere sahip olan kişilere yönelik olarak vaizlerin eğitimi ve donanımlı olması oldukça önemlidir. Bu noktada vaizlere verilen eğitimin incelenmesi ise farklı bir çalışmanın konusu olabilir.

Bu tez, Türkiye'deki deradikalizasyon teorisi kapsamındaki çalışmalara bir yenisini eklemek, dini istismar eden terör örgütleri ve şiddete varan aşırılık üzerine olan Türkçe literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, ilgili konular üzerinden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolü ortaya konulmuş ve ampirik kanıtlarla desteklenmiştir. Bu sayede ilk defa Türkçe deradikalizasyon literatüründe Diyanet İşleri Başkanlığı'nın rolü akademik olarak tartışmaya açılmıştır. Ancak bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları söz konusudur. Zaman ve kaynak kısıtlamaları doğrultusunda toplamda sekiz adet vaizle mülakat yapılabilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından mülakat için yazılı izin alınmasına rağmen konunun hassasiyetinden dolayı bazı vaizler mülakat yapma konusunda çekingenlik göstermişler ve mülakat yapmak istememişlerdir. Ayrıca vaizlerin buldukları illerin farklılık göstermesi de bir diğer kısıtlılıklardandır. Vaizlerin bazıları telefon üzerinden görüşmek istemediklerinden dolayı gerçekleştirilemeyen görüşmeler olmuştur. İleriye yönelik yapılacak çalışmalarda daha fazla vaiz ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde yapılacak durum analizi bu alanda yapılabilecek kapsamlı projelerin oluşturulmasına öncülük edebilir.

KAYNAKÇA

Aksakaloğlu, Yağız. 2018. *FETÖ Kıskaçında Askeri Okullar*. Ankara: Galeati Yayıncılık:

Alonso, Rogelio. 2011. "Why Do Terrorists Stop? Analyzing Why ETA Members Abandon or Continue with Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 34(9): 696-716.

Alptekin, Hüseyin. 2018. *Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri: IRA, ETA, Tamil Kaplanları ve PKK*. İstanbul: SETA.

Anadolu Ajansı. 2018. "Bakan Gül, FETÖ ve PKK'dan Tutuklu ve Hükümlü Sayısını Açıkçadı." Erişim tarihi: 15 Şubat 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/bakan-gul-feto-ve-pkkdan-tutuklu-ve-hukumlu-sayisini-acikladi/1059378>

Arksey, Hilary ve Peter T. Knight. 1999. *Interviewing for Social Scientists*. Londra: Sage Publication.

Arsenault, Elizabeth Grimm ve Tricia Bacon. 2014. "Disaggregating and Defeating Terrorist Safe Havens." *Studies in Conflict&Terrorism* 38(2): 85-112.

Ashour, Omar. 2009. *The De-Radicalization of Jihadists: Transforming Armed Islamsit Movements*. New York: Routledge

Aslam, Mohd Mizan Bin Mohammad, Iffah Bazilah Binti Othman, ve Nur Aqilah Khadijah Binti Rosili. 2016. "De-radicalization Programs in South-East Asia: A Comparative Study of Rehabilitation Programs in Malaysia, Thailand, Indonesia & Singapore." *Journal of Education and Social Sciences* 4 (1): 154-160.

Avcı, Engin. 2019. "Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya: Türkiye'de Terörizm." *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi* 29(1): 139-166.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. 1987. "Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin "Avrupa Cezaevleri Kuralları" Başlıklı (87) 3 No'lu Tavsiye Kararı." Erişim Tarihi: 12 Şubat 2020. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/413-433.pdf>.

Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi. t.y. *HAYAT – BERLİN, ALMANYA*. Erişim Tarihi: 15 Mart 2020. <http://www.congress-intercultural.eu/tr/initiative/230-hayat----berlin--almanya.html>.

Bardakoğlu, Ali. 2006. "Moderate Perception of Islam and the Turkist Model of the Diyanet: The President's Statement" *Journal of Muslim Minority Affairs* 24(2): 367-374.

Bardakoğlu, Ali. 2008. "The Structure, Mission and Social Function of the Presidency of Religious Affairs (PRA)" *The Muslim World* 98(2-3): 173-181.

Barfi, Barak. 2016. *Ascent of the PYD and the SDF*. Washington D.C.: The Washington Institute for Near East Policy.

Barrelle, Kate. 2015. "Pro-integration: Disengagement from and life after." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 7(2): 129-142.

Başdemir, Hasan Yücel. 2016. "Ezoterik Grupların Epistemolojisi." *Liberal Düşünce* 21(83):75-90.

Beggs, Christopher, ve Matthew Warren. 2009. "Safeguarding Australia from Cyberterrorism: A Proposed Cyber-terrorism SCADA Risk Framework for Industry Adoption." *10th Australian Information Warfare and Security Conference*. Perth, Edith Cowan University, Aralık 1-3.

Berg, Bruce L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Ally and Bacon.

Bjorgo, Tore. 2009. "Process of Disengagement from Violent Groups of the Extreme Right." *Leaving Terrorism Behind. Individual and Collective Disengagement* içinde, derleyen Tore Bjorgo ve John Horgan, 30-48. New York: Routledge.

Bjorgo, Tore, ve John Horgan. 2009. "Introduction." *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement* içinde, derleyen Tore Bjorgo ve John Horgan, London: Routledge.

Boucek, Christopher. 2009. *Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Boyraz, Hacı Mehmet. 2017. "Finansal İmparatorluğun Kaynakları." *FETÖ'nün Anatomisi* içinde, derleyen Enes Bayraklı ve Ufuk Ulutaş, 59-69. Ankara: SETA Yayınları.

Böttcher, Astrid. 2017. "Toward Academic Consensus Definitions of Radicalism and Extremism." *Perspectives on Terrorism* 11(4). 73-77.

Bulut, Mehmet. 1997. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri." Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Campana, Aurélie, ve Benjamin Ducol. 2011. "Rethinking Terrorist Safe Haven: Beyond a State-Centric Approach." *Civil Wars* 13(4): 396-413.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. t.y. "Ar-Ge Proje Faaliyetleri." Erişim tarihi: 10 Haziran 2020. <http://www.cte.adalet.gov.tr/Home/SSSorularDetay/13#collapse11>.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü. t.y. "Diyanet İşleri Başkanlığı ile İş Birliği Protokolü." Erişim tarihi: 25 Şubat 2020. <http://www.cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/diyanet-isleri-baskanligi-ile-is-birligi-protokolu>.

Christensen, Tina Wilchen. 2015. "How Extremist Experiences Become Valuable Knowledge in EXIT Programmes?" *Journal for Deradicalization* 15(3): 92-134.

Cornell, Svante. 2015. "The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey's Directorate of Religious Affairs." Erişim tarihi: 15 Şubat 2020. <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/463-the-rise-of-diyamet-the-politicization-of-turkey%E2%80%99s-directorate-of-religious-affairs.html>

Counter-Terrorism Implementation Task Force. t.y. *First Report of the Working Group on Radicalisation and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes*.

Çelebi, Yusuf. 2012. "Diyanet'ten Sosyal Açılım." Erişim tarihi: 15 Haziran 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanetten-sosyal-acilim/355208#!>.

Dalgaard-Nielsen, Anja. 2013. "Promoting Exit from Violent Extremism. Themes and Approaches." *Studies in Conflict & Terrorism* 36(2): 99-115.

Daly, Sara A. 2003. *Fight Terrorism With Intelligence, Not Might*. Erişim tarihi: 18 Mart 2020. <https://www.rand.org/blog/2003/12/fight-terrorism-with-intelligence-not-might.html>.

Dawson, Catherine. 2007. *A Practical Guide to Research Methods: A User-Friendly Manual for Mastering Research Techniques and Projects*. Oxford: How to Books.

Demant, Froukje, Marieke Sloomman, Frank Bujis, ve Jean Tillie. 2008. *Decline and Disengagement: An Analysis of Processes of Deradicalization*. Amsterdam: IMES

Demir, Hilmi. 2018. *Gülen Örgütü: Ezoterik Bir Kült Cemaatin Radikalleşmesi*. Ankara: Ay Yayınları.

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. 2018. *FETÖ: Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi. 2016. *Şiddete Varan Aşırıcılık: DAES Olgusu ve DAES'e Katılımın Dinamikleri*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Diyanet İşleri Başkanlığı. 2019. "Darbe Girişimi Sonrası Durum Analizi ve Alınacak Tedbirler." *Din İstismarı ve FETÖ Gerçeği* içinde, 129-154. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı. 2018. *DEAŞ: Dehşete Dayalı Bir Din İstismarı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. 2012. *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*. Hizmete Özel, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. 2019. *Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadele Seminerleri Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu. 2015. *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu. t.y. "ALO FETVA 190." Erişim tarihi: 10 Haziran 2020. <https://fetva.diyanet.gov.tr/AloFetva190>.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. 2016. *Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Diyanet İşleri Başkanlığı. 2018. *FETÖ: Din İstismarının Arkasına Gizlenen Terör Örgütü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. 2013. "Kurumsal Tarihçe." Erişim tarihi: 16 Mart 2020. <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. 2014. *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Doğanay, Ahmet, Murat Ataizi, Ali Şimşek, Jale Balaban Salı, Yavuz Akbulut. 2012. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Anadolu Üniversitesi.
- Efegil, Ertan. 2018. *Terörizmde Motivasyon, Radikalleşme ve Radikalleşmeden Geriye Döndürme*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- El-Said, Hamed. 2012. *De-Radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States*. London: The International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence.
- El-Said, Hamed. 2015. *New Approaches to Countering Terrorism: Designing and Evaluating Counter Radicalization and De-Radicalization Programs*. London: Palgrave Macmillan.
- Ergun, Doruk, Andrea Dessi, Jakob Lindgaard, Dlawer Ala'Aldeen, ve Kamaran Palani. 2018. *The Role of the Middle East in the EU-Turkey Security Relationship: Key Drivers and Future Scenarios*. FEUTURE.
- Ferguson, Neil. 2010. "Disengaging from Terrorism" *The Psychology of Counter-terrorism* içinde, derleyen Andrew Silke, 111-123. Londra: Routledge.
- Fink, Naureen Chowdhury, ve Ellie B. Hearne. 2008. *Beyond Terrorism: Deradicalization and Disengagement from Violent Extremism*. New York: International Peace Institute.
- Freear, Matt ve Andrew Glazzard. 2020. "Preventive Communication: Emerging Lessons from Participative Approaches to Countering Violent Extremism in Kenya" *The RUSI Journal* 165(1): 90-106.
- Ganor, Boaz, ve Ophir Falk. 2013. "De-Radicalization in Israel's Prison System." *Studies in Conflict & Terrorism* 36(2): 116-131.
- Gökçebay, Özcan. *Dünden Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı*. Erişim Tarihi: 20 Mart 2019. <https://www.diyanethaber.com.tr/aylik-dergi/dunden-bugune-diyamet-isleri-baskanligi-h4694.html>.

Gözaydın, İştar. 2009. *Diyanet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gülener, Serdar, ve S. Hüseyin Öztürk. 2018. *İtiraflarda FETÖ'nün Devlete Sızması (Askeriye, Mülkiye, Adliye)*. İstanbul: SETA Yayınları.

Hardy, Keiran. 2017. "Hard and Soft Power Approaches to Countering Online Extremism." *Terrorists' Use of the Internet: Assessment and Response* içinde, derleyen Maura Conway, Lee Jarvis, Orla Lehane, Stuart Keith Macdonald ve Lella Nouri, 119-213. IOS Press.

Hearne, Ellie B., ve Nur Laiq. 2010. *A New Approach? Deradicalization Programs and Counterterrorism*. New York: International Peace Institute.

Hedayah. 2016. *Guidelines and Good Practices: Developing National P/CVE Strategies and Action Plans*. Hedayah.

HM Government. 2015. *Channel Duty Guidance: Protecting Vulnerable People from Being Drawn into Terrorism*. HM Government.

Hocking, Jenny. 2004. "Protecting Democracy by Preserving Justice: Even for the Feared and Hated" *University of New South Wales Law Journal* 27(2): 319-338

Hoeft, Gabriel. 2015. *'Soft' Approaches to Counter-Terrorism: An Exploration of the Benefits of Deradicalization Programs*. Herzliya: International Institute for Counter-Terrorism.

Horgan, John, Mary Beth Altier, Neil Shortland, ve Max Taylor. 2017. "Walking Away: the Disengagement and Deradicalization of a Violent Right-wing Extremist." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 9(2): 63-77.

Hwang, Julie Chernov. 2015. "The Disengagement of Indonesian Jihadists: Understanding the Pathways." *Terrorism and Political Violence* 29(2): 277-295.

Institute for Economics & Peace. 2019. *Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: Institute for Economics & Peace.

Ismail, Laili. 2016. *Police: Msia's deradicalisation programme has 95 per cent success rate*. Erişim tarihi: 18 Mart 2020.

<https://www.nst.com.my/news/2016/01/124116/police-msias-deradicalisation-programme-has-95-cent-success-rate>.

Işık, Harun. 2010. "Ceza İnfaz Kurumlarında Din Hizmetleri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(2): 250-263.

Işık, Harun, ve Abdullah Demir. 2012. *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*. Hizmete Özel, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Jacobson, Michael. 2010. *Terrorist Dropouts: Learning from those who have left*. Policy Focus #101, Washington: Washington Institute for Near East Policy.

Karlı, Necmi. 2019. "Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi: Trabzon İlahiyat Fakültesi Örneği." *Bilimname* 2019(37): 1187-1210.

Kassimeris, George. 2011. "Why Greek Terrorists Give Up: Analyzing Individual Exit from the Revolutionary Organization 17 November." *Studies in Conflict & Terrorism* 34(7), 556-571.

Kaya, Zeynep. 2018. "Tersine Radikalleşme ve Terörle Mücadele: Dost mu, Düşman mı?" *Terörün Kökenleri ve Terörle Mücadele Stratejisi* içinde, derleyen Fahrettin Altun ve Hasan Basri Yalçın, 97-114. İstanbul: SETA.

Klandermans, Bert. 1997. *The Social Psychology of Protest*. Oxford: Blackwell Publishers.

Koehler, Daniel. 2017. *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. New York: Routledge.

Kurt, Veysel. "5 Soru: Barış Pınarı Harekatı." Erişim tarihi: 10 Haziran 2020. <https://www.setav.org/5-soru-baris-pinari-harekati/>.

Kurum, Mehmet, ve Engin Avcı. 2018. "Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araştırılması." *Güvenlik Stratejileri* 14(28): 37-90.

Landler, Mark, Helene Cooper, ve Eric Schmitt. 2018. "Trump to Withdraw U.S. Forces From Syria, Declaring 'We Have Won Against ISIS'" Erişim tarihi: 19 Aralık 2018. <https://www.nytimes.com/2018/12/19/us/politics/trump-syria-turkey-troop-withdrawal.html>

Lazarus, David B. 2005. "Effects-Based Operations and Counterterrorism." *The Air and Space Power Journal* 19(3): 22-28.

- McCauley Clark, Sophia Moskalenko. 2008. " Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism." *Terrorism and Political Violence* 20(3): 415-433.
- Meleagrou-Hitchens, Alexander, ve Nick Kaderbhai. 2017. *Research Perspectives on Online Radicalisation: A Literature Review, 2006-2016*. Londra: International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR), VOX-Pol Network of Excellence.
- Nasser-Eddine, Minerva, Bridget Garnham, Katerina Agostino, ve Gilbert Caluya. 2011. *Countering Violent Extremism (CVE) Literature Review*. Edinburgh: Counter Terrorism and Security Technology Centre.
- National Police Chiefs' Council. t.y. "Freedom of Information Request Reference Number: 000098/15." Erişim tarihi: 22 Nisan 2020
<https://www.npcc.police.uk/Publication/NPCC%20FOI/CT/098%2015%20Channel%20Referrals.pdf>.
- Neumann, Peter R. 2010. *Prisons and Terrorism: Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries*. Politika Raporu, Londra: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR).
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 2014. *Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach*. Vienna: Organization for Security and Co-operation in Europe.
- ORSAM. 2016. *Türkçe Konuşan DEAŞ Destekçileri Üzerine Twitter Sosyal Ağ Analizi*. Ankara: ORSAM.
- Özdemir, Şuayip. 2006. *Cezaevlerinde Din Eğitimi*. Ankara: Arı Sanat Yayınları.
- Özdemir, Şuayip. 2017. "Cezaevlerinde Din Eğitimi ve Dini Danışmanlık." *Dinî Danışmanlık ve Din Hizmetleri* içinde, derleyen Nurullah Altaş ve Mustafa Köylü, 241-270. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Öztürk, Ahmet Erdi. 2016. "Turkey's Diyanet under AKP Rule: From Protector to Imposer of State Ideology?" *Southeast European and Black Sea Studies* 41(3): 619-635.

Öztürk, Saygı. 2013. "Hedef: Fethullah Gülen'in Işık Evleri." Erişim tarihi: 11 Haziran 2020. <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/saygi-ozturk/hedef-fethullah-gulenin-isik-evleri-402850/>.

Pistone, Isabella, Erik Eriksson, Ulrika Beckman, Christer Mattson, ve Morten Sager. 2019. "A Scoping Review of Interventions for Preventing and Countering Violent Extremism: Current Status and Implications for Future Research." *Journal for Deradicalization*, 19: 1-84.

Pluchinsky, Dennis A. 2009. "Global Jihadist Recidivism: A Red Flag" *Studies in Conflict & Terrorism* 31(3). 182-200

Polis Akademisi Başkanlığı. 2017. *Yeni Nesil Terör FETÖ'nün Analizi*. Çalıştay Raporu, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Porta, Donatella P., Gary LaFree. 2012. "Guest Editorial: Process of Radicalization and De-radicalization." *International Journal of Conflict and Violence* 6(1): 4-10

Quilliam. t.y. *FAQS*. Erişim tarihi: 23 Nisan 2020. <https://www.quilliaminternational.com/>

Rabasa, Angel, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Ghez, ve Christopher Boucek. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, Santa Monica: RAND Corporation, 2010.

Rapoport, David. 2004. "The Four Waves of Modern Terrorism." *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* içinde, derleyen Audrey Kurt Cronin ve James M. Ludes, 46-73. Washington: Georgetown University Press.

Reed, Alastair, ve Johanna Pohl. 2017. "Tackling the Surge of Returning Foreign Fighters." Erişim tarihi: 22 Nisan 2020. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/07/14/tackling-the-surge-of-returning-foreign-fighters/index.html>.

Reinares, Fernando. 2011. "Exit From Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA." *Terrorism and Political Violence* 23(5): 780-803.

Resmi Gazete. 2007. *Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri Yönetmeliği*. Ankara, 17 Mayıs 2007.

Rosenau, William, Ralph Espach, Román D. Ortiz ve Natalia Herrera. 2014. "Why They Join, Why They Fight, and Why They Leave: Learning From Colombia's Database of Demobilized Militants." *Terrorism and Political Violence* 26(2): 277-285

SABAH. 2016. "Bank Asya kapandı." Erişim tarihi: 11 Haziran 2020.
<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/07/19/bank-asya-kapandi>.

San, Marion van. 2015. "Lost Souls Searching for Answers? Belgian and Dutch Converts Joining the Islamic State." *Perspectives on Terrorism* 9(5): 47-56.

Sarı, Buğra. 2019. "Vekillikten Çatışmaya, Çatışmadan Ortaklığa: PKK-Suriye İlişkilerinin Değişen Karakteristiği." *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 8(1): 107-132.

Schmid, Alex P. 2013. *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. The Hague : International Centre for Counter-Terrorism.

Schmid, Alex P. 2011. "Glossary and Abbreviations of Terms and Concepts Relating to Terrorism and Counter-terrorism." *The Routledge Handbook of Terrorism Research* içinde, derleyen Alex P. Schmid, New York: Routledge. 598-706

Search for Common Ground. 2019. *Countering Violent Extremism: An Introductory Guide to Concepts, Programming, and Best Practices*. Washington D.C.: Search for Common Ground, 2019.

Speckhard, Anne ve Ahmet S. Yayla. 2015. "Eyewitness Accounts from Recent Defectors from Islamic State: Why They Joined, What They Saw, Why They Quit," *Perspectives on Terrorism* 9(6): 95-118.

Suratman, Yosua Praditya. 2017. "The Effectiveness of De-radicalization Program in Southeast Asia: Does It Work?: The Case of Indonesia, Malaysia, and Singapore." *Journal of ASEAN Studies* 5(2): 135-156.

Şahin, Mehmet, Murat Tınas, Buğra Sarı, İbrahim İrdem, Yakup Şahin, Hakan Kıyıcı, Müberra Öztürk. 2018. *Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ: Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu*. Sempozyum Raporu, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

- Tamek, Mohamed Salah. 2014. "Morocco's Approach to Countering Violent Extremism." Erişim tarihi: 15 Şubat 2020. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/moroccos-approach-to-countering-violent-extremism>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. 1965. "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun." Erişim tarihi: 19 Temmuz 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>
- The Religious Rehabilitation Group. t.y. *Loving Sharing Caring*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2020. <http://www.rrg.sg/wp-content/uploads/2016/04/RRG-A5-bk-hires.pdf>.
- The Soufan Group. 2015. *Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq*. New York: The Soufan Group.
- The Wilson Center. 2019. "Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State." Erişim tarihi: 10 Haziran 2020. <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. 1982. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası." Erişim tarihi: 15 Haziran 2020. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. 2019. "No: 297, 11 Ekim 2019, Uluslararası Toplumda Barış Pınarı Harekâtı'nı Hedef Alan Bazı Yorumlar Hk." Erişim tarihi: 10 Haziran 2020. http://www.mfa.gov.tr/no_297_-baris-pinari-harekati-ni-hedef-alan-yorumlar-hk.tr.mfa.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. 2017. *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. 2017. *Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.
- Türkiye Diyanet Vakfı. 2019. "Milletimizin zekat, sadaka gibi mali ibadetlerine rehberlik edeceğiz" Erişim tarihi: 15 Haziran 2020. <https://tdv.org/tr-TR/milletimizin-zekat-sadaka-gibi-mali-ibadetlerine-rehberlik-edecegiz/>.
- United Nations Office of Counter-Terrorism. t.y. *Border Security and Management*. Erişim tarihi: 18 Mart 2020. <https://www.un.org/counterterrorism/border-security-management>.

Uzun, Cem Duran, Mert Hüseyin Akgün, ve Hasan Yücel. 2017. *İddianamelerde 15 Temmuz Darbe Girişimi ve FETÖ*. İstanbul: SETA.

Ün, Marella Bodur, ve Kasım Timur. 2016. "Kolektif Siyasal Şiddet Analizine Toplumsal Hareketler Teorisi Yaklaşımı." *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18(3): 523-551.

Wertheimer, Linda. 2014. *Turkey Is Major Transit Route For Islamic State Fighters*. Röportaj yapan: Daniel Dombey.

Wrangham, Richard. 2019. "How Humans Evolved to be Both Shockingly Violent and Super-cooperative?" Erişim tarihi: 10 Mart 2020.

<https://www.newscientist.com/article/mg24132170-300-how-humans-evolved-to-be-both-shockingly-violent-and-super-cooperative/>

Yalçın, Hasan Basri. 2018. "Terörle Mücadeleye Stratejik Yaklaşım." *Terörün Kökenleri ve Terörle Mücadele Stratejisi* içinde, derleyen Fahrettin Altun ve Hasan Basri Yalçın, 19-52. İstanbul: SETA.

Yalçinkaya, Haldun. 2017. "İŞİD'İN Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit, Türkiye'nin Tecrübesi (2014-2016)." *Uluslararası İlişkiler* 14(53): 23-43.

Yalçinkaya, Haldun. 2014. 2017. "Son Gelişmeler Işığında Terörle Mücadele Küresel Forumu ve İşlevi" Erişim tarihi: 1 Mart 2020. <https://orsam.org.tr/son-gelistmeler-isiginda-terorle-mucadele-kuresel-forumu-ve-islevi/>.

Zaimi, Gerta. 2016. "Religious Radicalization and Violent Islamist Extremism in Albania, Macedonia and Kosovo." *NATO: Selected Papers Terrorism Experts Conference (TEC) 2016*. Ankara: NATO Center of Excellence Defence Against Terrorism, Ekim 16-17.

Türkiye'nin Dini İstismar Eden Terör Örgütleriyle Mücadelesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Rolü: Cezaevlerinde Bulunan Hükümlülere/Tutuklulara Yönelik Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme (EK-1)

Yarı Yapılandırılmış Mülâkat Soruları

1. Diyanet İşleri Başkanlığı şiddete varan aşırıcılığı ve radikalleşmeyi önlemek konusunda ne gibi görevler üstlenmektedir?
2. Size göre radikalleşmenin nedenleri nelerdir?
3. Yapılan araştırmalara göre camiye gitme oranı ve bir cemaate dâhil olma oranı giderek azalmakta ve bu durum dinin bireyselleşmesine yönelik yorumları artırmaktadır. Sizce dinin bireyselleşmesi ve insanların cemaat kavramından uzaklaşması radikalleşmeyi ne derece etkiler? Kolaylaştırır mı yoksa zorlaştırır mı?
4. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan cezaevlerine atanan vaizler, dini istismar eden terör örgütlerinden hükümlü olan kişilere yönelik olarak kurum tarafından bilinçlendiriliyor mu? Bilinçlendiriliyorsa bunun içeriğinden bahsedebilir misiniz?
5. Karşılaştığımız kişinin dini bilgisini nasıl değerlendirmektesiniz? Dini konuda kendisini ait hissettiği ideoloji hakkında yeterli ya da gerekli gördüğü bilgiye sahip mi? Veya kişi kendisini bu konuda eksik hissediyor mu?
6. Bu kişilerin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanan personele yönelik tavrı nasıl? Bir tepki ile karşılaşıyor musunuz yoksa mahkûmlar ılımlı bir şekilde mi yaklaşıyorlar? Bilgi edinme konusunda istekli oluyorlar mı?
7. Radikalleşmeden geriye döndürme konusunda daha iyi bir program oluşturulması açısından ne tarz tavsiyelerde bulunursunuz?
  - a. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'na düşen görevler nelerdir?
  - b. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın cezaevlerine vaiz atanmasının avantajları nelerdir? Bu durumun dezavantajları var mıdır? (Mahkûmlardan tepki görme gibi)
  - c. Türkiye kapsamında ne tarz faaliyetler yürütülmelidir?
8. Dini istismar eden terör örgütlerinden tutuklu bulunan mahkûmlara verilen dini bilgilerin içeriği nelerdir? Verilen dini bilgiler hangi kaynaklardan alınmaktadır?
9. Cezaevlerindeki mahkûmların kendi inançlarına ve mezheplerine göre kaynaklar bulduklarına izin veriliyor mu?
10. Mahkûmların topluma tekrar entegre olmalarını sağlamak amacıyla ne tarz çalışmalar yürütülmektedir ve yürütülmelidir?
11. Cezaevlerinde terör örgütünden dolayı bulunan hükümlülere yönelik olarak ne tarz faaliyetler düzenlenebilir? Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda ne tip görevler üstlenebilir?
12. Mahkûmların kaçısı sizinle görüşmeyi kabul ediyor? Görüşmeyi kabul edip etmeme nedenlerini nasıl değerlendirirsiniz?
13. Cezaevinden ayrıldıktan sonra mahkûmlarla iletişiminizi sürdürüyor musunuz?
14. Uygulanan yöntemi geliştirmek için neler yapılmasını önerirsiniz?